

PROTEGERE ET PRODESSE X

Edukacja na rzecz bezpieczeństwa – wielowymiarowa płaszczyzna

Edukacja na rzecz bezpieczeństwa – wielowymiarowa płaszczyzna

PROTEGERE ET PRODESSE

X

PROTEGERE ET PRODESSE

X

Edukacja na rzecz bezpieczeństwa – wielowymiarowa płaszczyzna

Katowice 2018

Edukacja na rzecz bezpieczeństwa – wielowymiarowa płaszczyzna

Część X serii „Protegere et Prodesse”

Zespół redakcyjny:

insp. dr Rafał Kochańczyk

Paweł Mięsiak

Recenzja naukowa:

dr hab. Andrzej Pieczywok, prof. Uniwersytetu Kazimierza Wielkiego w Bydgoszczy

dr hab. Jarosław Prońko, prof. Uniwersytetu Jana Kochanowskiego w Kielcach

Korekta, projekt graficzny, skład i przygotowanie do druku:

Paweł Mięsiak

Druk:

Drukarnia Kolumb, Chorzów

Wydawca: Szkoła Policji w Katowicach

© Copyright by Szkoła Policji w Katowicach, Katowice 2018. Pewne prawa zastrzeżone.

Tekst niniejszej publikacji jest dostępny na licencji Creative Commons – Uznanie Autorstwa – Użycie Niekommercyjne – Na Tych Samych Warunkach (CC-BY-NC-SA) 3.0. Polska. Postanowienia licencji są dostępne pod adresem: <http://creativecommons.org/licenses/by-nc-nd/3.0/pl/legalcode>

Monografia zawiera 9,6 arkusza wydawniczego

ISBN 978-83-934380-7-5

Katowice, 2018 r.

SPIIS TREŚCI

insp. dr Rafał Kochańczyk Przedmowa	7
nadkom. dr Jacek Copik Przemoc wobec dziecka w rodzinie w kontekście zagrożenia bezpieczeństwa publicznego	9
mgr Radosław Fellner Bezpieczeństwo portów lotniczych wobec bezzałogowych statków powietrznych	33
asp. Dawid Kądzioła E-learning – nowoczesna forma nauki	51
kom. Magdalena Kubica Zorganizowana przestępczość narkotykowa i jej zwalczanie	63
asp. Tomasz Pączkowski Kultura bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni	85
mł. insp. Dariusz Stachelek Edukacja na rzecz zapobiegania patologiom społecznym na terenie gminy Olecko	103
podkom. Paweł Tobczyk, mł. asp. Mateusz Kucia Bezpieczeństwo ruchu drogowego w Polsce oraz działania Policji na rzecz jego poprawy	113
dr Krzysztof Wątopek Edukacja na rzecz bezpieczeństwa – wybrane rozwiązania prawne	131
nadkom. Piotr Zalewski Zamachy samobójcze w Polsce w latach 1996-2016. Skala zjawiska i próby przeciwdziałania	149

Przedmowa

Rola edukacji w procesie służącym kształtowaniu właściwych postaw na przestrzeni lat została wielokrotnie potwierdzona. Jest to bardzo istotne, gdyż we współczesnym świecie bezpieczne funkcjonowanie człowieka wymaga od niego przyswojenia wielu informacji. Nie jest to łatwe chociażby z uwagi na liczbę zagrożeń aktualnie występujących. Dlatego też edukacja na rzecz bezpieczeństwa musi obejmować wiele dziedzin i być realizowana na wielu płaszczyznach. Aby skutecznie unikać niebezpieczeństw, które towarzyszą nam na co dzień, musimy mieć dostęp do informacji o sytuacjach, które mogą wpływać na komfort naszego życia. Skuteczność współczesnej Policji w znacznej mierze uzależniona jest od profesjonalnego przygotowania funkcjonariuszy do realizacji zadań służbowych, będącego długotrwałym procesem.

Jednym z ustawowych zadań Policji, jako umundurowanej i uzbrojonej formacji służącej społeczeństwu i przeznaczonej do ochrony bezpieczeństwa ludzi oraz do utrzymywania bezpieczeństwa i porządku publicznego, jest organizowanie działań mających na celu zapobieganie popełnianiu przestępstw i wykroczeń oraz zjawiskom kryminogennym przy wykorzystaniu między innymi takich metod jak prezentacje, wykłady czy też, jak to ma miejsce w tym przypadku, publikacje.

Niniejsze opracowanie stanowi jedynie drobny fragment bardzo szerokiej tematyki. Autorzy starają się wskazać obszary, w których na co dzień funkcjonariusze muszą reprezentować wysoki stopień wiedzy, aby skutecznie działać. W poszczególnych artykułach zaprezentowano obecne zagrożenia dotyczące zarówno między innymi zorganizowanej przestępczości, jak też obszaru przemocy domowej, cyberprzestępczości, wykorzystania bezzałogowych statków powietrznych, działań prewencyjnych mających na celu zapobieganie patologiom społecznym, jak również zjawiska samobójstw w Polsce.

Mam nadzieję, że przygotowane opracowanie stanowić będzie atrakcyjną ofertę zarówno dla funkcjonariuszy, jak też osób wywodzących się ze środowisk cywilnych.

insp. dr Rafał Kochańczyk
Komendant Szkoły Policji w Katowicach

nadkom. dr Jacek Copik

Zakład Służby Kryminalnej Szkoły Policji w Katowicach

Przemoc wobec dziecka w rodzinie w kontekście zagrożenia bezpieczeństwa publicznego¹

Przemoc wobec dzieci jest najczęściej stosowaną formą przemocy wobec drugiego człowieka². W literaturze przedmiotu często używa się przy określaniu tego zjawiska zwrotów „codziennosc”, „powszechnosc”, „masowosc”. Przemoc w rodzinie narusza podstawowe prawa człowieka, w tym prawo do życia i zdrowia oraz poszanowania godności osobistej, a władze publiczne na gruncie polskim mają obowiązek zapewnić wszystkim obywatelom równe traktowanie oraz poszanowanie ich praw i wolności³. W większości państw rozwiniętych przemoc w rodzinie traktowana jest jako jeden z ważniejszych problemów społecznych, nierzadko o priorytetowym charakterze⁴.

Konsekwencje doznawanej przez dziecko przemocy mają charakter bezpośredni oraz kumulatywny w przyszłym, dorosłym życiu. Ma to znaczenie społeczne, a także ekonomiczne w postaci dodatkowych działań o charakterze formalnych interwencji i czynności pomocowych (socjalnych), leczenia, psychoterapii ofiar i sprawców, zapewnienia opieki zastępczej⁵. Ludzie dorośli, którzy byli ofiarami krzywdzenia w dzieciństwie, często nie potrafią zawrzeć głębszej więzi z drugim człowiekiem. Ich relacje z innymi osobami, z obawy przed odrzuceniem, są nacechowane chłodem emocjonalnym, powściągliwością⁶.

Istnieje duża liczba doniesień naukowych wskazujących, że poczucie bezpieczeństwa u dziecka i zdolność do regulacji emocji rozwija się w okresie wczesnodziecięcych relacji

¹ Objętość pracy: 1,5 arkusza wydawniczego.

² I. Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie*, Warszawa 1994, s. 28.

³ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, preambuła (Dz.U. 2015, poz. 1390 t.j. z późn. zm.).

⁴ E. Jarosz, *Dom, który krzywdzi*, Katowice 2001, s. 34.

⁵ E. Jarosz, *Jak rozwijała się idea ochrony dzieci przed przemocą w rodzinie* [w:] E. Jarosz, A. Nowak, *Raport Rzecznika Praw Dziecka. Funkcjonowanie znowelizowanej ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie*, Warszawa 2012, s. 25.

⁶ I. Kornatowska, *Odległe skutki krzywdzenia dzieci* [w:] M. Sajkowska (red.), *Jak organizować lokalny system pomocy dzieciom krzywdzonym*, Warszawa 2002, s. 106.

z matką, przede wszystkim w chwilach doznawania stresu, a emocjonalne kompetencje dziecka mają wpływ na jego społeczne zachowania⁷.

Zagrożeniem dla państwa jest utrata jednego z jego atrybutów, do których należą struktury karne, suwerenna władza, określone terytorium, zdolność wchodzenia w relacje międzynarodowe, a także ludność (konkludując→obywatel→człowiek)⁸. Przyjmijmy, że zagrożeniem dla człowieka, jego życia, zdrowia, prawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie jest przemoc w rodzinie. Czy wobec powyższego przemoc domowa wobec dziecka nie wpływa negatywnie na funkcjonowanie państwa? Oczywiście nie jest to wpływ bezpośredni, ale z całą pewnością występuje. Prowadzone są przecież podobne rozważania na temat zagrożeń dla bezpieczeństwa człowieka wynikających z chorób, smogu, Internetu, mass mediów, które również mają wpływ tylko pośredni.

Wprowadzenie w problematykę

Analizując problematykę zagrożeń dla bezpieczeństwa w kontekście przemocy wobec dziecka w rodzinie istotne jest przeanalizowanie koncepcji A. Masłowa, zgodnie z którą bezpieczeństwo jest drugą z podstawowych potrzeb człowieka, tuż za potrzebą fizjologiczną. Autor swoje rozważania w tym zakresie zaprezentował w znanej i wykorzystywanej w wielu dziedzinach piramidzie potrzeb.

Pamiętać należy, że dopiero zaspokojenie podstawowych potrzeb życiowych pozwala człowiekowi na realizację tych wyższego rzędu. Zatem brak możliwości zapewnienia bezpieczeństwa nie pozwoli jednostce na realizację pragnienia przynależności, szacunku, samorealizacji, co w cywilizowanym, demokratycznym społeczeństwie powinno być niejako wpisane w możliwości funkcjonowania człowieka – obywatela.

Analizę zagrożeń dla bezpieczeństwa można rozpatrywać zgodnie z następującymi kryteriami⁹:

- źródła pochodzenia – zagrożenia o charakterze antropogenicznym (człowiek i jego działalność będą czynnikiem sprawczym lub inicjującym), a także naturalnym wynikającym z podzielności natury;
- miejsca położenia źródła zagrożenia – zagrożenia wewnętrzne (sytuacje zakłócające pochodzą z jego wnętrza) i zewnętrzne (różnorodne sytuacje i impulsy płynące z otoczenia);
- obecności czynnika militarnego – militarne (zagrożenie stosowania siły militarnej) i pozamilitarne (dany podmiot doświadcza utraty bądź ograniczenia warunków bezpiecznego bytu lub rozwoju niezwiązanego z występowaniem bądź zastosowaniem siły militarnej);

⁷ B. Hołyst, *Bezpieczeństwo społeczne*, Warszawa 2015, s. 13.

⁸ <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20165/v165.pdf>. Atrybuty Państwa na mocy art. 1 przyjętej 26 grudnia 1933 r. w Montevideo Międzypaństwowej Konwencji o Prawach i Obowiązках Państwa (09.04.2018).

⁹ B. Wiśniewski (red.), *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, Szczytno 2011, s. 31-32.

Piramida potrzeb A.H. Maslowa. Źródło: A.H. Maslow, *Motivation and Personality*, New York 1958 [w:] J. Świniarski, W. Chojnacki, *Bezpieczeństwo jako współczesny substytut szczęścia* [w:] K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek (red.), *Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, Bielsko-Biała 2007, s. 19.

- aktualności zagrożeń – zagrożenia aktualne (sytuacje, w których na skutek negatywnych czynników doszło do zakłócenia uznawanych za bezpieczne warunków do funkcjonowania danego podmiotu) bądź potencjalne (sytuacje, w których wiemy o istnieniu negatywnych czynników, które mogą wytworzyć stany zakłócające, ale na razie nie odczuwamy ich oddziaływania);
- wiedzy o zagrożeniu – zagrożenia rozpoznawalne, częściowo rozpoznawalne i nierozpoznawalne (nieznane);
- czasu – incydentalne, krótkotrwałe, średnioterminowe, długotrwałe i permanentne;
- częstotliwości – jednorazowe, sporadyczne, powtarzające się, cykliczne oraz permanentne;
- intensywności – zagrożenie intensywne i mało intensywne;
- zasięgu – lokalne, regionalne, międzynarodowe, globalne;
- symptomów – przewidywalne i nieprzewidywalne (oczekiwane i nieoczekiwane);
- liczby czynników zagrażających – jednoczynnikowe (jednorodne), wieloczynnikowe (o złożonej strukturze);
- stopnia i zakresu destrukcji – silnie, średnio i mało destrukcyjne.

Przedstawiona typologia zagrożeń ma również swój wymiar ogólny, w którym wyróżnić można te o charakterze:

- podmiotowym – zagrożenie bezpieczeństwa międzynarodowego, zagrożenie bezpieczeństwa państw i zagrożenie bezpieczeństwa jednostki;
- przedmiotowy – zagrożenie bezpieczeństwa: polityczne, ekonomiczne, militarne, ekologiczne, społeczne, kulturowe i informacyjne¹⁰.

¹⁰ B. Wiśniewski, dz. cyt., s. 33.

Biorąc pod uwagę powyższe systematyki, a także kontekst dalszych rozważań konieczne będzie przedstawienie dodatkowo kwestii definicyjnych związanych z zagrożeniami bezpieczeństwa jednostki w aspekcie podmiotowym oraz zagrożeń społecznych osadzonych w kontekście przedmiotowym jako korelujących bezpośrednio z zagrożeniami dla dziecka jako ofiary przemocy domowej.

Pojęcie zagrożenia jednostki (personalnego, osobistego) rozpatrywać należy w kontekście indywidualnej wrażliwości na zagrożenie, na które wpływać będą dwie grupy czynników: zagrażającej sytuacji i cech jednostki. Najbardziej negatywnie postrzegane są te sytuacje, które rodzą natychmiastowe konsekwencje, jak na przykład: pobicie, rozbój, uszkodzenie ciała, natomiast jako mniej groźne traktujemy te odległe, których skutków nie dostrzegamy albo są dla nas tylko potencjalne, jak nadużywanie alkoholu, palenie tytoniu. Wśród cech jednostki istotną rolę odgrywają umiejscowienie kontroli, czyli posiadanie wpływu na rzeczywistość możliwość zmniejszenia poczucia zagrożenia oraz atrybucji, która wiąże się z wyobrażeniem na temat przyczyn powstania zagrażających sytuacji. Istotne znaczenie odgrywa tutaj również temperament, który decyduje o sposobie reakcji w zależności od intensywności bodźca¹¹.

Zagrożenia bezpieczeństwa społecznego to pojawiające się względnie trwałe i występujące na większą skalę skrajne trudności życiowe w procesie egzystencji jednostek, rodzin i większych grup społecznych, powodujących konflikty i zakłócenia w życiu społeczeństwa¹².

Termin bezpieczeństwo jest jednym z najpopularniejszych terminów stosowanych we współczesnym świecie. Ma on wiele różnych znaczeń, sprowadzających się do jednego zagadnienia, którego istotę oddaje definicja zawarta w słowniku języka polskiego. Ujęte w nim bezpieczeństwo rozumiane jest jako stan braku zagrożenia, stan spokoju i pewności¹³. Poczucie bezpieczeństwa mieści się w zakresie dwóch pojęć. Pierwszy z nich oscyluje wokół braku zagrożeń związanych z istnieniem człowieka i wiąże się z jego samozadowoleniem, brakiem lęku i cierpienia. Drugi aspekt dotyczy subiektywnej zdolności do odczuwania przez człowieka bezpieczeństwa.

Według J. Świniarskiego bezpieczeństwo jest stanem, który zapewnia człowiekowi jego pełną samorealizację. W literaturze podkreśla się, że bezpieczeństwo zapewnia trwanie, rozwój, doskonalenie i stabilizację¹⁴. Bezpieczeństwo to stan, który daje poczucie pewności i gwarancję jego zachowania oraz szanse na doskonalenie, to jedna z podstawowych potrzeb człowieka. Będzie to zatem sytuacja odznaczająca się brakiem ryzyka utraty czegoś dla człowieka szczególnie ważnego, co ceni. W tych kategoriach mieścić się będzie na przykład zdrowie, rodzina, praca, szacunek społeczny, pieniądze¹⁵. Według

¹¹ P. Gasperski, *Psychologiczne wyznaczniki gotowości do zapobiegania zagrożeniom*, Warszawa 2003, s. 17.

¹² B. Wiśniewski, dz. cyt., s. 37.

¹³ M. Szymczak (red.), *Słownik języka polskiego*, Warszawa 1978, s. 147.

¹⁴ J. Świniarski, *Filozoficzne podstawy edukacji dla bezpieczeństwa*, Warszawa 1999, s. 13.

¹⁵ *Słownik Bezpieczeństwa z zakresu psychologii dowodzenia i zarządzania*, Warszawa 2000, s. 17.

J. Kunikowskiego bezpieczeństwo jest pojęciem odzwierciedlającym brak zagrożenia. Jest zdolnością narodu do ochrony jego wewnętrznych wartości przed zewnętrznymi zagrożeniami. Jest to współczesny miernik szans istnienia, przetrwania i rozwoju państwa, społeczeństwa i jego obywateli¹⁶.

Zawężając pojęcie bezpieczeństwa do samego istnienia, nie oddajemy całej problematyki tego zagadnienia. J. Prońko stwierdza, że każdy podmiot istnieje w jakimś celu, który nadaje mu sens istnienia. Brak możliwości jego realizacji podważa sens istnienia, który jest istotą istnienia podmiotu – jednostki bądź państwa. Jaki jest zatem cel istnienia? Według autora ustalenie celu i sensu życia zawiera całą mądrość ludzką¹⁷. Sens naszego życia przejawia się w celach do jakich dążymy. Naszymi celami nie będą jednak te, które deklarujemy, ale te do których zmierzamy w swoim działaniu.

Cel życia człowieka będzie różny i zależny od jego wychowania, wykształcenia i preferencji. Dla jednych będzie to wychowanie dzieci, dla innych kariera zawodowa czy długie życie. Pamiętać jednak należy, że w każdym z tych przypadków koniecznym będzie zapewnienie jednostce podstawowych potrzeb – poczucia bezpieczeństwa w rodzinie. Człowiek do rozwoju nie potrzebuje na początku zapewnienia o bezpieczeństwie narodowym, może nie być nawet świadom tego problemu, ale gdy zostanie mu zapewnione bezpieczeństwo w podstawowej komórce społecznej – rodzinie, pozwoli mu w przyszłości wpływać na zapewnienie bezpieczeństwa państwa w wymiarze ogólnospołecznym, czy międzynarodowym.

Z powyższych rozważań wynika, że problematykę bezpieczeństwa należy postrzegać nie tylko w aspekcie istnienia danego podmiotu, ale również w aspekcie możliwości jego rozwoju. Należy pamiętać, iż pierwszy poziom potrzeb to potrzeby egzystencjonalne, które warunkują istnienie każdego z nas. A zatem możemy stwierdzić, że zasadniczą potrzebą człowieka jest możliwość rozwoju, przy czym pierwszym jej poziomem jest zdolność do przetrwania – istnienia¹⁸.

Nauka o bezpieczeństwie jest interdyscyplinarna, tworzą ją samodzielne dziedziny, dyscypliny i specjalności naukowe oraz kategorie dziedzin, dyscyplin i specjalności naukowych, w których bezpieczeństwo nie jest kluczowym problemem dociekań, a jedynie występuje jako jeden z wielu tematów badawczych. Typowym przykładem mogą być takie dyscypliny jak: administracja, stosunki międzynarodowe czy politologia. Bezpieczeństwo narodowe i międzynarodowe traktowane jest tylko jako wąski obszar wiedzy w tych rozległych naukach¹⁹. Pod pojęciem bezpieczeństwa kryje się wiele różnorodnych

¹⁶ J. Kunicki, *Słownik terminów z zakresu wiedzy i edukacji dla bezpieczeństwa* [w:] W.J. Maliszewski (red.), *Bezpieczeństwo człowieka i zbiorowości społecznych*, Bydgoszcz 2005, s. 167.

¹⁷ J. Prońko, *Filozoficzny i utylitarny aspekt bezpieczeństwa w skali mikro i makro* [w:] Z. Piątek, B. Wiśniewski, A. Osierda, (red.), *Administracja publiczna, a bezpieczeństwo państwa*, Bielsko-Biała 2007, s. 9.

¹⁸ J. Prońko, *Filozoficzny i utylitarny...*, s. 12.

¹⁹ R. Kulczycki, *Bezpieczeństwo, a nauka i dydaktyka* [w:] K. Jałoszyński, B. Wiśniewski, T. Wojtuszek (red.), *Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, Bielsko-Biała 2007, s. 284.

zagadnień dotyczących wielu dyscyplin naukowych. Rozważanie jego istoty jedynie w pewnych aspektach, nie tylko zawęża problematykę, ale niejednokrotnie wypacza to, co najistotniejsze. Owo wypaczenie może wynikać z sugestii priorytetu zagadnień aktualnie prezentowanych²⁰.

Istnieje wiele klasyfikacji bezpieczeństwa. Słownik terminów z zakresu psychologii dowodzenia i zarządzania wyróżnia następujące jego rodzaje, dzieląc je wcześniej na podkategorie:

- ze względu na obszar jaki obejmuje – bezpieczeństwo globalne (międzynarodowe), regionalne (narodowe);
- ze względu na stosunek do obszaru państwa – bezpieczeństwo zewnętrzne i wewnętrzne;
- ze względu na dziedzinę w jakiej występuje – bezpieczeństwo militarne, polityczne, energetyczne, ekologiczne, informatyczne, społeczne, kulturowe, fizyczne, socjalne, strukturalne i personalne²¹.

Obecnie analizy w zakresie bezpieczeństwa prowadzi się w trzech zasadniczych wymiarach: podmiotowym, przedmiotowym i procesualnym²².

Prowadząc rozważania na temat kryterium podmiotowego pamiętać należy, że podmiotem bezpieczeństwa mogą być wszystkie jednostki mające własne interesy i wyrażające ambicję ich realizacji²³. W ujęciu podmiotowym bezpieczeństwo może dotyczyć:

- człowieka posiadającego system własnych wartości, które z jego punktu widzenia wymagają ochrony i obrony – bezpieczeństwo indywidualne;
- bezpieczeństwa ludzi o różnej skali wielkości – bezpieczeństwo grupowe;
- sformalizowanych i terytorialnie rozpoznawanych struktur, kierujących się określonymi normami prawnymi, jak państwo, województwo, powiat, a nawet grupy państw: bezpieczeństwo lokalne, bezpieczeństwo narodowe²⁴.

Z kolei bezpieczeństwo w rozumieniu przedmiotowym dotyczy różnych jego dziedzin, inaczej płaszczyzn oraz następujących zakresów:

- katalogu chronionych wartości;
- zakresu środków i metod politycznego bezpieczeństwa;
- przestrzennych wizji bezpieczeństwa państw²⁵.

²⁰ J. Prońko, *Bezpieczeństwo państwa, zarys teorii problemu i zadań administracji publicznej*, Bielsko-Biała 2007, s. 7.

²¹ J. Borkowski, *Słownik terminów z zakresu psychologii dowodzenia i zarządzania*, Warszawa 2000, s. 17.

²² J. Kukułka, *Narodziny nowych koncepcji bezpieczeństwa* [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe w Europie Środkowej po zimnej wojnie*, J. Kukułka (red.), Warszawa 1994, s. 40-41.

²³ S. Koziej, *Między piekłem a rajem. Szare bezpieczeństwo na progu XXI wieku*, Toruń 2008, s. 7.

²⁴ W. Kitler, *Istota bezpieczeństwa narodowego* [w:] *Edukacja obronna społeczeństwa*, B. Wiśniewski, W. Fehler (red.), Białystok 2006, s. 9.

²⁵ B. Wiśniewski dz. cyt., s. 20.

Procesualne rozumienie bezpieczeństwa wiąże się z ruchami systemów społecznych i powinno być ujmowane w sposób dynamiczny z zastosowaniem reguł dialektyki²⁶. W tym wymiarze charakterystyczna jest dynamika wynikająca zarówno z postępu naukowo-technicznego, jak i myśli społeczno-politycznej, konceptualizacji w nauce i praktyce codziennego życia, co wiąże się z rozwojem dziejów²⁷.

W uwagi na dalej prowadzone rozważania ważne jest wyjaśnienie definicji bezpieczeństwa publicznego, wywołanego w tytule artykułu, a rozumiane jako ogół warunków instytucji chroniących obywateli oraz majątek ogólnonarodowy, ustrój i suwerenność państwa przed zjawiskami groźnymi dla ładu prawnego²⁸. Inaczej to stan, gdy ogół społeczeństwa i jego interesy, jak też państwo ze swoimi celami mają zapewnioną ochronę od szkód z jakiegokolwiek źródła²⁹. Pamiętać należy, że od najdawniejszych czasów bezpieczeństwo publiczne urastało do najważniejszych problemów społecznych. Uznaje się, że zapewnienie bezpieczeństwa danej społeczności stanowi podstawowy warunek duchowego i materialnego rozwoju całej grupy zorganizowanej w państwo i żyjących w tym państwie jednostek ludzkich³⁰.

Niezależnie od szeregu typologii bezpieczeństwa, wskazuje się również na jego wielowymiarowość, która poddawana jest analizie w trzech ściśle ze sobą powiązanych wymiarach:

- jednostkowym, grupowym i społecznym, w których bezpieczeństwo człowieka jest trudne do zagwarantowania przez kompetentne organy władzy ustawodawczej, prawodawczej i sądowniczej;
- globalnym, regionalnym i lokalnym, zgodnie z zasadą: myśl lokalna działa globalnie. Pamiętać należy, że lokalny brak bezpieczeństwa może rozszerzyć się, przekraczając granice;
- obiektywno-subiektywnym, w którym bezpieczeństwo jest wartościowane na wielu poziomach przez jakościowe i ilościowe kryteria; duża ilość uruchamianych środków bezpieczeństwa ma na celu kreowanie braku poczucia zagrożenia³¹.

Przyjmuje się, że badania nad szeroko rozumianym bezpieczeństwem powinny być oparte na czterech metodologicznych zasadach³²:

²⁶ R. Zięba, *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego: koncepcja – struktury – funkcjonowanie*, Warszawa 1999, s. 58.

²⁷ K. Żukrowska, *Globalizacja jako warunek zmieniający determinanty kształtowania się systemu bezpieczeństwa* [w:] *Raport o bezpieczeństwie 2000*, Kraków 2001, s. 9-51.

²⁸ B. Petrozolin-Skowrońska (red.), *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, Warszawa 1998, Tom. 1, s. 629.

²⁹ B. Wiśniewski, S. Zalewski (red.), *Bezpieczeństwo wewnętrzne RP w ujęciu systemowym i zadań administracji publicznej*, Bielsko-Biała 2006, s. 29.

³⁰ Tamże, s. 28.

³¹ Tamże, s. 22-23.

³² Tamże, s. 23.

- unikania subiektywnych ocen, opinii, interesów, różnicowych percepcji ludzi żyjących w określonej społeczności. Działania prewencyjne powinny być ograniczone do niezbędnych sił i środków, działalności instytucjonalnej;
- myślenia o długich ciągach czasowych przez wychodzenie poza okoliczności, w tym wykorzystujące doświadczenia z przeszłości, teraźniejszość oraz antycypacji sytuacji w bliższej i dalszej perspektywie;
- unikania krótkowzroczności i dematerializacji bezpieczeństwa. Bezpieczeństwo coraz bardziej staje się oparte na wiedzy, inżynierii społecznej, zaufaniu oraz stosunkach interpersonalnych kształtowanych nie tylko przez polityków, a również specjalistów z różnych dziedzin, których zadaniem jest, w zależności od potrzeb i celów, kształtowanie poczucia bezpieczeństwa.

Przemoc i jej przeciwdziałanie

Niezależnie od przytoczonej typologii czy wymiaru bezpieczeństwa, a także rodzaju zagrożeń w bliższej bądź dalszej perspektywie występuje człowiek. Jeżeli jeszcze osoba dorosła jest w stanie bronić się przed przemocą w rodzinie to dziecko jako podmiot negatywnych zachowań ze strony rodziców ma już możliwości w tym zakresie dużo bardziej ograniczone. W swym zaufaniu do rodzica będzie poddawało się presji, a przy tym cierpiało, znosiło wszelkie niedogodności, uznając je za właściwe i przyjmując na siebie rolę ofiary, by w przyszłości stać się potencjalnym „katem”.

„Przemoc to wyraz o 7 literach i 1000 nieporozumieniach” – to powiedzenie przypisuje się Günterowi Pilzowi, specjalście w dziedzinie przemocy na uniwersytecie w Hanowerze³³. Przedstawiona sentencja oddaje istotę problemów interpretacyjnych związanych z definicją przemocy wobec dziecka w rodzinie. Dużo się mówi o tym zagadnieniu. Temat zgłębiają specjaliści z różnych dziedzin, zarówno tych bezpośrednio i pośrednio zajmujących się tą problematyką, jak i osób w niczym niezwiązanych z podejmowanym zagadnieniem. Czy wszyscy jednak mówimy o tym samym zachowaniu?

Większość definicji przemocy wobec dziecka mówi o zachowaniach, jak i powstrzymaniu się od pewnych działań przez rodziców lub opiekunów; o zachowaniach niezgodnych z istniejącymi standardami i normami postępowania z dzieckiem, które są nieprzypadkowe i powodują fizyczne lub psychiczne szkody rozwojowe lub stanowią zagrożenie rozwoju³⁴. Przemoc wobec dziecka definiowana jest również jako krzywda natury fizycznej, emocjonalnej lub seksualnej w sytuacjach wewnątrzrodzinnych, wyrządzona dziecku świadomie lub poprzez zaniedbanie, zazwyczaj przez opiekuna/opiekunkę, której można było uniknąć, a stres i konflikt przerodziły się w zachowania przemocowe³⁵.

³³ R. Portman, *Przemoc wśród dzieci. Uchwycić sedno*, Kielce 2006, s. 10.

³⁴ E. Jarosz, *Dom, który...*, s. 59.

³⁵ J. Parkin, *Ochrona dziecka w Zjednoczonym Królestwie* [w:] J. Papież, A. Płukin (red.), *Przemoc dzieci i młodzieży*, Toruń 1998, s. 184.

Kiedy mówimy o przemocy wobec dziecka w rodzinie wskazujemy na całą grupę różnorodnych zachowań, które są lub mogą okazać się dla dziecka szkodliwe. Wskazujemy na różne rodzaje oddziaływania negatywnie wpływające na młodego człowieka, które zasadniczo różnią się pomiędzy sobą i mają właściwą dla siebie formę³⁶.

Przemoc wobec drugiej osoby jest skomplikowanym zjawiskiem społecznym, wzbudzającym wiele emocji. Może charakteryzować się zachowaniami spenalizowanymi jako przestępstwo lub wykroczenie, jak i postępowaniem nieskodyfikowanym. Dom rodzinny postrzegany jest jako źródło miłości i bezpieczeństwa, miejsce schronienia, jednak dla wielu dzieci to miejsce cierpienia, poniżania, lęku i rozpacz³⁷.

W żadnej innej dziedzinie rodzice nie wykazują się taką pomysłowością, jak w krzywdzeniu swoich dzieci. Wymyślane przez nich racjonalizacje agresywnego postępowania, dobór argumentów, dla których można skrzywdzić, spektrum zachowań są nieograniczone i „budzą podziw” osób zajmujących się nawet wiele lat tą problematyką.

Ogólne rzecz ujmując, formy przemocy wobec dziecka w rodzinie mogą przyjmować różne postaci: przemoc fizyczną, psychiczną, seksualną i poprzez zaniedbanie³⁸. Każdy rodzaj przemocy w rodzinie może przyjmować formę aktywną obejmującą postać nadużyć fizycznych, psychicznych lub seksualnych, w których złość i wrogie działanie są kierowane bezpośrednio na ofiarę lub pasywną, dla której charakterystyczne jest zaniedbanie³⁹.

Przemoc fizyczna jest z całą pewnością najbardziej znaną formą złego traktowania dzieci. Jak pokazują badania, ten rodzaj negatywnego oddziaływania na dziecko ma miejsce przede wszystkim w środowiskach najuboższych, gdzie agresja jest najczęściej odpowiedzią na sytuacje konfliktowe⁴⁰. Przemocą fizyczną określa się najogólniej wszelkie nieprzypadkowe użycie siły wobec dziecka, a także świadome niezapobieganie wyrządzanej dziecku krzywdzie fizycznej⁴¹. Może ona przybierać wiele różnych form, takich jak: uderzanie, popychanie, kopanie, szarpanie, rzucanie przedmiotami, krępowanie, przypalanie, zamykanie w pomieszczeniach, ukąszenia, podtruwanie i inne, które powodują lub mogą powodować naruszenie czynności narządów lub powodować rozstrój zdrowia. Z całą pewnością nie jest to zamknięty katalog zachowań, w których sprawca może posługiwać się również różnymi przedmiotami, takimi jak pasek do spodni, ale i w skrajnych przypadkach przewód elektryczny do żelazka, pogrzebacz czy inny, który akurat znalazł się w zasięgu ręki.

³⁶ A. Soriano, *Przemoc wobec dzieci*, Kraków 2002, s. 42-43.

³⁷ M. Szpringer, E. Laurman-Jarząbek, A. Drapała, *Profilaktyka uzależnień i przemocy w rodzinie, diagnoza i propozycje rozwiązań systemowych w środowisku lokalnym*, Kielce 2005, s. 36.

³⁸ E. Jarosz, *Dom, który...*, s. 17.

³⁹ K. Browne, M. Herbert, *Zapobieganie przemocy w rodzinie, Państwowa Komisja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych*, Warszawa 1999, s. 25.

⁴⁰ A. Soriano, dz. cyt., s. 44.

⁴¹ I. Pospizyl, *Przemoc wśród...*, s. 94.

Przemoc psychiczna to najogólniej wszelkie pasywne i aktywne zachowania dorosłych wobec dziecka, które prowadzą do zniszczenia lub zaburzenia pozytywnego, konstruktywnego obrazu własnej osoby. Ich skutkiem jest zaburzenie i nieadekwatne funkcjonowanie psychospołeczne dziecka w przyszłości, a także trudności w przyszłym życiu⁴². Przemoc emocjonalna to występujące lub prawdopodobne poważne, szkodliwe oddziaływanie na emocjonalny i behawioralny rozwój dziecka, spowodowane odrzuceniem lub ignorowaniem jego potrzeb. Tę kategorię stosujemy wtedy, gdy główną lub jedyną intencją czy formą nadużyć jest oddziaływanie psychiczne⁴³. Przemoc psychiczna nie jest związana z użyciem siły wobec dziecka i nie wiąże się z powstawaniem u niego obrażeń natury fizycznej. Może objawiać się poprzez: groźby, zastraszanie, poniżanie, izolację społeczną, ciągłe krytykowanie, obrażanie, lżenie, ośmieszanie, ignorowanie, narzucanie własnej woli, niszczenie ulubionych przedmiotów.

Przemoc seksualna wobec dziecka w rodzinie to takie kontakty i interakcje między dzieckiem-ofiarą a sprawcą, w których dorosły agresor używa dziecka, aby podniecić się seksualnie, podniecić ofiarę lub osobę trzecią przy pomocy dziecka, sprawując jednocześnie nad pokrzywdzonym władzę lub kontrolę⁴⁴. Jako dziecko seksualnie wykorzystane określić można każdą jednostkę w wieku bezwzględnej ochrony, jeżeli osoba dojrzała seksualnie czy to przez świadome działanie, czy też przez zaniedbanie swoich społecznych obowiązków wynikających ze specyficznej odpowiedzialności za dziecko, dopuszcza do zaangażowania dziecka w jakąkolwiek działalność natury seksualnej, której intencją jest zaspokojenie osoby dorosłej⁴⁵.

Zaniedbywanie jest sytuacją, w której najbardziej podstawowe potrzeby dziecka nie są zaspakajane przez osoby odpowiedzialne⁴⁶. Będzie to stan, w którym prawidłowy rozwój fizyczny i psychiczny dziecka będzie zaburzony ze względu na niezapewnienie fundamentalnych potrzeb egzystencjonalnych⁴⁷. Zaniedbywanie i niedbałe traktowanie to niezaspokajanie niezbędnych dla prawidłowego rozwoju potrzeb egzystencjonalnych związanych z odżywianiem, ubiorem, schronieniem czy opieką medyczną i higieną, a także kształceniem, ale też narażanie dziecka na jakiegokolwiek niebezpieczeństwo przez osoby odpowiedzialne⁴⁸. W kategorii zaniedbań wyróżniamy te o charakterze rozmyślnym – polegające na odmowie wypełniania lub niewłaściwym wypełnianiu obowiązków opiekuńczych, w tym świadome i intencjonalne stwarzanie fizycznych i emocjonalnych zagrożeń

⁴² E. Jarosz, *Przemoc wobec dzieci. Reakcja środowisk szkolnych*, Katowice 1998, s. 25-26.

⁴³ K. Browne, M. Herbert, dz. cyt., s. 128.

⁴⁴ A. Soriano, dz. cyt., s. 53.

⁴⁵ E. Jarosz, *Przemoc wobec...*, s. 22.

⁴⁶ A. Soriano, dz. cyt., s. 49.

⁴⁷ I. Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie...*, s. 114-116.

⁴⁸ E. Jarosz, A. Nowak, *Dzieci ofiary przemocy w rodzinie. Raport rzecznika praw dziecka. Funkcjonowanie znowelizowanej ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie*, Warszawa 2012, s. 22.

oraz nieświadome, związane z niepowodzeniem w pełnieniu obowiązków opiekuńczych, bez świadomego i celowego stwarzania zagrożeń⁴⁹.

Problemy związane z zaniedbywaniem może dotyczyć różnych potrzeb rozwojowych dziecka, które można usystematyzować w kilka charakterystycznych rodzajów: fizyczne, medyczne, porzucenie, edukacyjne, wychowawcze i emocjonalne⁵⁰.

Wyróżnia się też inne charakterystyczne formy przemocy jak: zastępczy zespół Münchhausena i przemoc pośrednią⁵¹. Zastępczy zespół Münchhausena to sytuacja, w której (przeważnie) ojciec lub matka poddają dziecko nieustannym badaniom medycznym, powołując się na patologiczne symptomy w sferze fizycznej, fikcyjnie lub aktywnie wywoływane przez samych rodziców. Symulowanie u dziecka symptomów może być urzeczywistniane poprzez wymyślanie objawów, które trudno potwierdzić albo poprzez podanie określonych substancji (leki uspokajające, przeczyszczające) czy fałszowanie próbek poddawanych analizie.

Przemoc pośrednia wiąże się z sytuacją, w której dziecko jest obserwatorem przemocy ze strony jednego z rodziców lub opiekunów bezpośrednio wobec drugiego, z jego pominięciem, bez zamiaru zrobienia mu krzywdy lub chęci negatywnego oddziaływania na psychikę. Pamiętać należy, że oglądanie przez dziecko zachowań przemocowych czy to o charakterze fizycznym, psychicznym, czy seksualnym może być niszczące dla jego rozwoju psychicznego i społecznego, jak bezpośrednie doświadczanie przemocy. Większość rodziców i opiekunów kłócąc się pomiędzy sobą, nie wie jak bardzo cierpi z tego powodu dziecko, które często nie uświadamia sobie podłoża problemu i rozważa ewentualność, że może ono jest przyczyną awantury.

Ludzie nie rodzą się ofiarami przemocy, tak ja nie rodzą się sprawcami. Jednak w wyniku pewnych destrukcyjnych okoliczności, zawirowań życiowych, zmiany proporcji sił dochodzi do zachowań przemocowych⁵². Czasami ludzie, którzy są sprawcami przemocy wobec dziecka, nie czują się z tym dobrze, często jednak uważają, że mają do tego niezbywalne prawo z racji samego faktu bycia rodzicami.

Aby zrozumieć problem stosowania kar fizycznych należy postrzegać złożoność tego zjawiska, uwarunkowań historycznych i kulturowych, psychicznych i emocjonalnych, a także interes dorosłych, którzy pod przykryciem potrzeb dziecka zaspokajają własne pragnienia, ambicje i niespełnione marzenia. Wśród podstawowych czynników ryzyka występowania przemocy wobec dziecka o charakterze lokalnym i społecznym wyróżnia się:

- społeczne przekonanie na temat dziecka – jego pozycji w społeczeństwie, przysługujących praw, statusu w stosunku do osób dorosłych, a także przyznanego poziomu podmiotowości;

⁴⁹ K. Browne, M. Herbert, dz. cyt., s. 30.

⁵⁰ E. Jarosz, A. Nowak, *Dzieci ofiary...*, s. 22.

⁵¹ Tamże, s. 20.

⁵² L.A. Arias (red.), *Godne życie bez przemocy – poradnik dla osób stosujących przemoc*, Warszawa 2010, s. 7.

- normy społeczno-obyczajowe odnoszące się do akceptacji stosowania przemocy wobec dziecka, sposobu jego traktowania;
- społeczno-obyczajową akceptację postaw w zakresie władzy rodziców, a także ich niezależności w postępowaniu z dzieckiem;
- poziomu społecznej gotowości do nadzoru nad sposobem postępowania rodziców z dzieckiem, jak również zgody na ingerencję w środowisko rodzinne⁵³.

Analizując głębiej przedstawione wcześniej przyczyny przemocy wobec dziecka w rodzinie, wyróżniono cztery zasadnicze nurty w zakresie etiologii zjawiska⁵⁴:

- koncepcję psychiatryczną – cały ładunek odpowiedzialności za przemoc skoncentrowany jest na patologicznej osobowości rodzica bądź opiekuna i związanej z nią chorobą psychiczną lub zaburzeniami o takim charakterze czy podłożu;
- koncepcję socjologiczną – zachowanie sprawców zależy od czynników środowiskowych, makroskopowych. O sposobie traktowania dziecka decydują kulturowo określone wzory postępowania, system funkcjonujących w społeczeństwie norm i reguł postępowania;
- koncepcję społeczno-sytuacyjną – wskazuje na złożoność czynników, zawiera elementy teorii uczenia społecznego, postaw, frustracji, agresji, atrybucji oraz wymiany. Największą rolę odgrywają teorie relacji interpersonalnych;
- koncepcję interakcyjną (wielowymiarową) – zawiera sześć podstawowych czynników korelujących ze sobą: doświadczenia socjalizujące rodziców, osobowość rodziców, społeczna pozycja rodziców, stresy sytuacyjne doświadczane przez rodzinę, normy i wartości danego środowiska, czynniki wyzwalające.

Pamiętać należy, że w świetle zgromadzonej wiedzy o zjawiskach patologii społecznej i przestępczości nie można z całą pewnością powiedzieć, co jest przyczyną przemocy wobec dzieci ze strony rodziców. Nie można jednoznacznie wskazać, co wpływa na to, że postępują oni irracjonalnie, podejmując działania wyczerpujące niejednokrotnie znamiona przestępstwa z art. 207 § 1 k.k. – znęcania nad osobą, w których ofiarą jest dziecko. Można jednak, na podstawie badań empirycznych wydzielić rodziców z grup ryzyka, wobec których można podjąć działania uprzedzające patologie, a tym samym nie dopuszczać do skrajnych przypadków. Znajomość determinantów zachowań przestępczych może stanowić podstawę do radykalnej zmiany polityki społecznej⁵⁵.

⁵³ E. Jarosz, *Przemoc w wychowaniu. Między prawnym zakazem, a społeczną akceptacją. Monitoring Rzecznika Praw Dziecka, Rzecznik Praw Dziecka*, Warszawa 2015, s. 13.

⁵⁴ I. Pospiszyl, *Przemoc w rodzinie...*, s. 133-149; por. E. Jarosz, *Dom, który...*, s. 41-51, która podaje również inne koncepcje, np. model kompetencji wychowawczych A. Piekarskiej, model R. Gellesa, J. Belsky'go, K. Browne, D.G. Gila; por. E. Jarosz, *Jak rozwijała się idea ochrony dzieci przed przemocą w rodzinie* [w:] E. Jarosz, A. Nowak, *Dzieci ofiary...*, s. 29; por. Z. Brańka, *Przemoc w rodzinie wobec dziecka jako czynnik społeczno-pedagogiczny nieprzystosowania uczniów. Teoretyczne i empiryczne aspekty badań przemocy wobec dziecka w rodzinie*, Tom. 1, Kraków 2006, s. 31-32; K. Browne, M. Herbert, dz. cyt., s. 39-54.

⁵⁵ K. Marzec-Holka, *Nie będziesz bił dziecka swego. Studium z zakresu profilaktyki społecznej*, Bydgoszcz 1996, s. 79.

Nie da się do końca przewidzieć skutków przemocy wobec dziecka w rodzinie. Charakter i poziom degradacji nie jest za każdym razem jednakowy i zależy od korelacji szeregu czynników do których zaliczyć można: indywidualne cechy psychiczne dziecka związane z jego rozwojem emocjonalnym i intelektualnym, jego właściwości i możliwości intelektualne, ewentualne ułomności, związek z osobą agresora, a także formy, intensywność oraz czas występowania nadużyć. Dodatkowo, przewidując skutki, należy wziąć pod uwagę czynniki ponadindywidualne związane z charakterem i organizacją rodziny oraz czynnikami środowiskowymi. Nie należy zapominać o możliwościach pomocy przez specjalistów i ich profesjonalizmem, które tylko do pewnego stopnia mogą rekompensować nadużycia⁵⁶.

Najczęściej wymieniany i najprostszy podział skutków przemocy wobec dziecka, który odzwierciedla jednocześnie złożoność zjawiska, zakłada w swojej istocie dualizm i wyróżnia:

- skutki krótkoterminowe, związane ze zmęczeniem, wycofaniem, lękami, zaburzeniami łaknienia, snu, apatią, depresją, nadmierną potrzebą uczuć lub zamknięciem w sobie, agresją, autodestrukcją, izolowaniem się, niepokojem, problemami szkolnymi, moczeniem się, jękaniem, niechęcią do zabaw z rówieśnikami;
- długotrwałe konsekwencje, przejawiające się w życiu dorosłym i związane z koniecznością nadrobienia braków w nauce, trudnościami w nawiązaniu prawidłowych relacji międzyludzkich, akceptowanie tylko partnerów prezentujących postawy przemocowe występujące w domu rodzinnym, wchodzenie w krótkotrwałe związki bez możliwości psychicznego zaangażowania, nadużywanie alkoholu, narkotyków czy leków uspokajających⁵⁷.

Prowadzone badania potwierdzają, że ofiary przemocy domowej podświadomie poszukują partnerów życiowych postępujących zgodnie z przyswojonymi przez nie w dzieciństwie negatywnymi wzorcami postępowania, które w dorosłym życiu uznają już za normę, nawet jeżeli w przeszłości były dla nich nie do przyjęcia. Podobna sytuacja dotyczy sprawców przemocy domowej, którzy zinternalizowane w dzieciństwie wzory zachowania bardzo często wprowadzają do swojej rodziny. Sytuacja taka ma miejsce, nawet jeżeli są świadomi negatywnych skutków i szkodliwości swojego postępowania, nawet jeśli będąc dziećmi zakładali, że podobne sytuacje nie będą miały miejsca. Tym samym ofiara przemocy domowej, doświadczająca jej jako dziecko, w dorosłym życiu staje się sprawcą. Opisana sytuacja określana jest mianem transgeneracyjnego koła przemocy⁵⁸.

W wyniku następstw wieloletniego doświadczania przemocy w dzieciństwie mogą u dzieci wytworzyć się negatywne cechy osobowości, wśród których można wyodrębnić:

⁵⁶ E. Jarosz, *Przemoc wobec...* (za M.R. Rosenberg, R.B. Germain, 1987, P. Johnson, 1990, I. Pospiszyl, 1989, 1994), s. 167.

⁵⁷ ks. J. Mastalski, *Chrześcijanin wobec agresji w rodzinie: perspektywa pedagogiczna*, za M. Pagelow, *Family Violence*, Wespport 1984, s. 161 i n., s. 75.

⁵⁸ por. E. Jarosz, *Dom, który...* dz. cyt., (za K. Browne, M. Herbert, 1999; K. Kmiecik-Baran, 1999), s. 17-18, 35; A. Wydera-Wysoczańska, *Mechanizmy przemocy w rodzinie. Z pokolenia na pokolenie*, Warszawa 2010, I. Pospiszyl, *Razem przeciw...*, s. 49-50; A. Soriano, dz. cyt., s. 107-117.

- braki socjalizacyjne, zaburzenia związane z poczuciem własnej tożsamości utrudniające funkcjonowanie w społeczeństwie;
- nieumiejętność realizacji potrzeb w sposób akceptowalny;
- odwrócenie roli i związanego z nią poczucia bezpieczeństwa, pseudodojrzałe zachowania w dzieciństwie i infantylne w dorosłości; przekonanie, że rodzice nie muszą troszczyć się o swoje dzieci, które poradzą sobie same, a brak opieki ze strony dorosłych jest tylko szkołą życia, która przygotowuje do dorosłości;
- nieumiejętność podejmowania wyboru, decyzji, co jest związane z niekonsekwentną edukacją społeczną bądź surowym treningiem posłuszeństwa, wykonywaniem poleceń na komendę, ograniczaniem inicjatywy dziecka;
- niską kontrolą emocji, a dokładniej nieumiejętnością oddzielenia emocji od strefy behawioralnej⁵⁹.

Badania wykazały, że przemoc wobec dziecka może mieć wyraźne, namacalne skutki w postaci zmian w budowie mózgu, jego wielkości i sposobie jego funkcjonowania, a także charakterze wydzielania wewnętrznego. Zmiany te skutkują wieloma następstwami o charakterze emocjonalnym, poznawczym i zdrowotnym, a także zaburzeniami w zachowaniu⁶⁰.

Współcześnie bardzo silnie akcentuje się znaczenie przemocy, której ofiarą było dziecko w dzieciństwie nie tylko w kontekście jego zdrowia jako jednostki, ale również zdrowia publicznego. Prowadzone badania dowiodły, że wiele problemów i negatywnych nawyków zdrowotnych występuje u dzieci ofiar przemocy domowej. Można do nich zaliczyć: problemy alkoholowe, palenie tytoniu, częste zapadanie na różne choroby, choroby chroniczne, otyłość, depresję, próby samobójcze, ryzyko zachowań seksualnych i promiskuityzm seksualny, a nawet wczesna śmierć⁶¹.

Obecnie funkcjonują i brane są pod uwagę dwa prądy, kierunki zmian w zakresie potrzeb przeciwdziałania przemocy wobec dziecka w rodzinie: społeczno-polityczny i moralny. Osłabiły one funkcjonujący przez ubiegłe dziesięciolecia nurt argumentacji utylitarnej, który ukazywał zagrożenia dla społeczeństwa jakie niesie z bagażem doświadczeń życiowych dziecko krzywdzone w dzieciństwie, a tym samym motywował społeczeństwa do pomocy w zasadzie samym sobie. Nie znajdowała tu dla siebie miejsca idea podmiotowości dziecka i demokratyczności społeczeństw⁶². Oba nowe prądy stworzyły podwaliny dla rosnącej społecznej akceptacji dla trendu traktowania przemocy wobec dziecka jako nadużycia i zgody na intruzję autorytetów w rodziny lansujące ten typ zachowania. Spowodowało to również wspomnianą wcześniej profesjonalizację działań w tym zakresie⁶³. Rodziców krzywdzących dzieci, uwikłanych w splot niekorzystnych czynników traktuje się obecnie

⁵⁹ ks. J. Mastalski, dz. cyt. (za R. Helfer, C. Kempe (red.), *The Better Child Syndrome*, 1968, s. 35 i n.), s. 77.

⁶⁰ E. Jarosz, A. Nowak, *Dzieci ofiary...*, s. 28.

⁶¹ Tamże, s. 27.

⁶² E. Jarosz, *Ochrona dzieci...*, s. 4.

⁶³ Tamże, s. 4-5.

jako nieopiekujących się nimi nieodpowiednio, nie z powodu złej woli albo braku chęci, ale wskutek trudnej sytuacji psychospołecznej, braku kompetencji do radzenia sobie z własnym rodzicielstwem, problemami życia i samym sobą. Tym samym sugeruje się, że poprawić należy jakość rodzicielstwa, a nie je zastępować. Uważa się, że wczesna profilaktyka i interwencja winna stać się głównym filarem przeciwdziałania przemocy wobec dziecka⁶⁴.

Organizując działania profilaktyczne i wyprzedzające należy brać pod uwagę, że dzieci krzywdzone przez członka rodziny mogą nie ujawniać swojego doświadczenia innym, obawiając się o intryganctwo lub kłamstwo. Z uwagi na to, iż ten rodzaj przemocy rozgrywa się przeważnie w zamkniętym kręgu rodzin, zazwyczaj łatwo go ukryć przed światem zewnętrznym. Nawet jeżeli zachowania przemocowe zostaną zauważone, świadkowie niechętnie decydują się na składanie zeznań, nie chcąc mieszać się w prywatne sprawy innych ludzi⁶⁵.

We współczesnym podejściu do profilaktyki krzywdzenia dzieci dominuje pogląd interakcyjny, wieloczynnikowy, podkreślający znaczenie zachodzących pomiędzy różnymi czynnikami zależności, cechami rodziny i jej otoczenia⁶⁶.

Zapobieganie zaniedbywaniu i przemocy wobec dziecka w rodzinie odbywać się powinno na trzech zasadniczych poziomach:

- prewencji pierwszego stopnia – technik informacyjnych, których celem jest wprowadzenie zmian w całym społeczeństwie i działań dających wsparcie wszystkim rodzinom. W tym oddziaływaniu można wyróżnić 3 stopnie. Po pierwsze, przystosowanie istniejących służb do działania na rzecz rozwijania kompetencji rodziców i promowanie zmian poprzez ich edukowanie; po drugie, poprzez mobilizowanie zasobów będących w lokalnej społeczności oraz po trzecie, oddziaływanie na opinię publiczną w celu realizacji kampanii publicystycznych, których celem jest uświadamianie społeczne w zakresie przyczyn zjawiska. Przeprowadzone badania potwierdzają, że rodzice, którzy wykazują niedostateczne umiejętności w pełnieniu ról opieki nad dzieckiem, nie są w dużym zakresie podatni na wpływy w ramach prewencji ogólnej i wymagają bardziej intensywnych, indywidualnych oddziaływań⁶⁷;
- prewencji drugiego stopnia – metody interwencji, której celem jest zapobieganie zaniedbywaniu i przemocy wobec dzieci we wczesnym stadium niewłaściwego wywiązywania się z obowiązków przez rodziców bądź opiekunów. W tym zakresie rodzinom, w których w wyniku badań przesiewowych zdiagnozowano wysokie ryzyko zachowań przemocowych oferuje się terapię zanim dziecko dozna jakichkolwiek obrażeń. Rodziny

⁶⁴ Tamże, s. 6.

⁶⁵ B. Krahé, *Agresja...*, s. 142.

⁶⁶ E. Jarosz, *Międzynarodowe standardy przeciwdziałania krzywdzeniu dzieci*, Warszawa 2008, za D. Daro, A. Cohen-Donnelly, *Zapobieganie krzywdzeniu dzieci; osiągnięcia i wyzwania*, *Dziecko krzywdzone*, nr 9, s. 40-58.

⁶⁷ K. Browne, M. Herbert, dz. cyt., s. 149-154, por. E. Jarosz, *Ochrona dzieci...*, s. 310-311).

takie mają pierwszeństwo w zakresie wsparcia i pomocy. Zasada oddziaływania jest taka sama jak w prewencji pierwszego stopnia tylko nawiązywany i wzmacniany jest kontakt z potencjalnymi sprawcami, realizowane są wizyty domowe, treningi interpersonalne radzenia sobie ze stresem i emocjami, kształtowane są umiejętności wykonywania podstawowych czynności domowych i gospodarowania własnym budżetem⁶⁸;

- prewencja trzeciego stopnia – odbywa się już w sytuacji trwającej jakiś czas przemocy i jest dotychczas najczęściej realizowaną formą pomocy. Co zatrzważające, na tym poziomie nie w każdym przypadku gwarantuje się dziecku możliwości udzielenia natychmiastowej pomocy, czym naraża się je na niepotrzebne ryzyko upośledzenia, uszkodzeń ciała czy nawet śmierci. Praca z rodziną na tym etapie i nadzór nad rodzicami – sprawcami przemocy nie jest najlepszym rozwiązaniem, albowiem u dziecka utrwaliły się już pewne wzorce postępowania mające wpływ na cykl zmian pokoleniowych⁶⁹. Co istotne, często w ramach oddziaływań na tym poziomie występuje już konieczność umieszczenia dziecka w placówce, a tym samym odizolowanie go od rodziny i rodzeństwa. Wiąże się to dla niego z dodatkowym stresem i może wywołać dalsze negatywne zmiany w osobowości. W sytuacji ustąpienia ryzyka przemocowego powrót dziecka do domu rodzinnego obarczony jest całą procedurą trwającą często kilka miesięcy. W przypadku pomyłki lub złego zinterpretowania symptomów przemocowych procedura ta może być równie długa i rozciągająca w czasie.

Działania w zakresie przemocy wobec dziecka w rodzinie muszą się opierać głównie na zapobieganiu temu zjawisku, a nie na jego kontroli. Oznacza to, że właściwie wyposażeni i przygotowani pracownicy odpowiednich służb powinni pomagać rodzinom zanim dojdzie do przemocy, również tej polegającej na zaniedbaniu. Należy pamiętać, że nawet rodzice, którzy jako dzieci byli ofiarami przemocy domowej mogą pełnić w sposób prawidłowy swoje role społeczne, jeżeli zostanie wobec nich przeprowadzona odpowiednia interwencja i terapia. Wymaga to jednak właściwego podejścia, systemu wsparcia i wdrożenia odpowiednich procedur⁷⁰.

Zjawiska krzywdzenia dzieci w rodzinie nie da się wyeliminować. Pomimo wielu wysiłków, działań przemyślanych i zorganizowanych, skutecznej polityki społecznej zjawisko to można jedynie ograniczyć⁷¹. Większość dorosłych chce być dobrymi rodzicami, część z tych, którzy krzywdzą swoje dzieci, przy odpowiednim wsparciu i pomocy potrafi poprawić jakość swojego rodzicielstwa⁷².

Podstawą tworzenia i rozwijania lokalnych systemów ochrony dzieci przed krzywdzeniem jest przyjęcie kilku założeń ideologicznych. Po pierwsze konieczne jest, aby

⁶⁸ Tamże, s. 155-156.

⁶⁹ Tamże, s. 157-158.

⁷⁰ K. Browne, M. Herbert, dz. cyt., s. 158.

⁷¹ E. Jarosz, *Międzynarodowe standardy...*, s. 23.

⁷² E. Jarosz, A. Nowak, *Dzieci ofiary...*, s. 49.

określone instytucje miały prawo interweniować w rodzinie, jeżeli rodzice bądź opiekunowie nie wypełniają prawidłowo swoich obowiązków wobec dziecka. Po drugie, należy przyjąć, że odpowiedzialność za podejmowanie działań chroniących dzieci spoczywa na wielu podmiotach, zarówno tych profesjonalnych, jak i nieprofesjonalnych. Działalność jednego podmiotu czy osoby nie jest w stanie skutecznie ochronić dziecka przed krzywdzeniem⁷³. Trzeba jednak pamiętać, że przy skorelowanych, interdyscyplinarnych działaniach zawsze należy wyznaczyć podmiot odpowiedzialny za wykonanie poszczególnych czynności. Pomoże to zapobiec sytuacji, w której założone zadania nie zostaną wykonane z uwagi na brak nadzoru nad ich realizacją, a w konsekwencji przerzucanie odpowiedzialności pomiędzy poszczególnymi służbami.

Przyjmuje się, że podmioty podejmujące działania na rzecz przeciwdziałania przemocy wobec dziecka w rodzinie w społeczności lokalnej powinny stosować się do następujących reguł⁷⁴:

- respektowania podmiotowości dziecka, kierowania się jego dobrem;
- uwzględnienia specyfiki kulturowej, odpowiedzialności;
- dynamiczności ofert;
- *empowermentu* – wzmocnienia beneficjentów systemu;
- dążenia do współpracy z rodziną, unikania stygmatyzacji społecznej rodziców krzywdzących;
- zapewnienia stałości warunków opieki i rozwoju, longitudinalnej pracy w systemie;
- przyjęcia szerokiej perspektywy problemu i lokalnych działań;
- bezwzględnej dezaprobaty wszelkich form krzywdzenia;
- podejmowania działań społecznych i edukacyjnych wobec wszystkich grup społecznych;
- dążenia do zmian kulturowych w społeczności;
- rozwijania odpowiednich podstaw ochrony dzieci przed krzywdzeniem wśród określonych grup zawodowych;
- nastawienia na wczesną interwencję;
- prowadzenia poprzez wielodyscyplinarną i zespołową diagnozę wnikliwego rozpoznawania rodziny i sytuacji dziecka;
- oferowania szerokiego wachlarza działań;
- kreowania właściwej relacji w rodzinie;
- kierowania wysiłków systemu na profilaktykę zjawiska;
- dynamicznej diagnozy zjawiska;
- rozwijania (doskonalenia) systemu gromadzenia danych;
- prowadzenia badań nad społecznymi kosztami krzywdzenia dziecka;
- określenia i monitorowania lokalnych determinantów;
- podejmowania działań.

⁷³ E. Jarosz, *Ochrona dzieci...*, s. 306.

⁷⁴ Tamże, s. 457-461.

Podsumowanie

Prezentacja problemu krzywdzenia dzieci przez H. Kempa i jego współpracowników rozpoczęła niezwykle dynamiczny proces rozwoju badań nad zjawiskiem⁷⁵. W zasadzie od końca XIX wieku, równoległe do rozwoju społecznych zainteresowań dotyczących problematyki związanej z krzywdzeniem dzieci, rozwijało się znacznie prężniej podejście praktyczne i instytucjonalne. Chcąc osadzić w przepisach prawa kwestie ochrony dziecka przed przemocą domową, podjęto również działania legislacyjne. Czas ten można uznać za przełomowy w zakresie instytucjonalizacji i profesjonalizmu⁷⁶.

Przemoc rodzinna występuje w każdym środowisku i może zdarzyć się w każdej rodzinie. Zjawisko to jest najbardziej widoczne w niekorzystnych sferach życia społecznego (patologicznych), albowiem na tę sferę ukierunkowana jest kontrola społeczna, a jej przedstawiciele często korzystają z pomocy różnego rodzaju placówek socjalnych. Ustawodawca najistotniejsze założenia co do sposobu funkcjonowania państwa zamieszcza w konstytucji. Ten najwyższej rangi akt normatywny w Polsce zawiera w rozdziale I zapis, że „Rzeczypospolita Polska strzeże niepodległości i nienaruszalności swojego terytorium, zapewnia wolność, prawa człowieka i obywatela oraz bezpieczeństwo obywateli, strzeże dziedzictwa narodowego oraz zapewnia ochronę środowiska, kierując się zasadą zrównoważonego rozwoju”⁷⁷. W dalszych akapitach tej ustawy zasadniczej odnajdujemy informacje o obowiązku ochrony dziecka przed przemocą, okrucieństwem, wyzyskiem i demoralizacją nałożonym na organy władzy publicznej i zobowiązanie moralnie każdego obywatela do podejmowania działań w tym względzie⁷⁸. Te konstytucyjne przykłady wskazują na zainteresowanie państwa problemami rodziny. Funkcjonuje również w naszym porządku prawnym akt prawny regulujący tę problematykę, a mianowicie ustawa o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie⁷⁹. Owo zainteresowanie widać również w innych ustawach. Wśród społeczeństwa istnieje powszechne przekonanie, że przestępstwo znęcania się nad rodziną, określone w art. 207 § 1 k.k.⁸⁰, w którym ofiarą między innymi może być osoba najbliższa lub małoletni, jest ścigane w trybie prywatnoskargowym lub na wniosek pokrzywdzonego, a jednak jest inaczej. Ustawodawca chcąc chronić niejako swoje interesy określił w tym przypadku tryb ścigania jako publicznoskargowy, z urzędu, charakteryzujący się tym, że organ uzyskując informację o przestępstwie jest zobowiązany do prowadzenia postępowania niezależnie od woli i zgody pokrzywdzonego. Przecież skoro dziecko źle funkcjonuje w domu, gdzie nie jest zachowana jego pierwotna potrzeba bezpieczeństwa, będzie źle funkcjonowało w szkole, pracy zawodowej, a szerzej rzecz

⁷⁵ Tamże, s. 159.

⁷⁶ Tamże, s. 139.

⁷⁷ Ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1997 Nr 78 poz. 483 z późn. zm.).

⁷⁸ Tamże, art. 72.

⁷⁹ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie (Dz.U. z 2015, poz. 1390 t.j. z późn. zm.).

⁸⁰ Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. z 2017, poz. 2204 t.j. z późn. zm.).

biorąc w społeczeństwie. Czy nie będzie miało to wpływu na bezpieczeństwo publiczne? Pamiętajmy, że takich rodzin mogą być dziesiątki, a nawet setki tysięcy. Prowadząc rozważania na ten temat nie można zapominać o „ciemnej liczbie przestępstw”, czyli różnicy między liczbą czynów zabronionych, zarejestrowanych przez organy ścigania powołane do przeciwdziałania przestępczości, a rzeczywistą (faktyczną) liczbą zaistniałych czynów. Wiąże się ona z brakiem pełnego rozpoznania przestępczości przez odpowiednie organy, a jej wielkość i strukturę szacuje się za pomocą różnych kryminologicznych instrumentów badawczych, także przy wykorzystaniu badań społecznych wśród pokrzywdzonych, świadków i przedstawicieli organów ścigania⁸¹. Kolejną egzemplifikacją może być tryb ścigania przestępstwa lekkiego uszczerbku na zdrowiu, określonego w art. 157 §1 k.k.⁸², który w 2010 r. uległ zmianie z prywatnoskargowego na publicznoskargowy, z urzędu, w przypadku gdy ofiara zamieszkuje wspólnie ze sprawcą. Te i inne przykłady wskazują, że państwo było już pierwotnie zainteresowane problematyką przemocy domowej, w tym dzieci jako ofiar.

Przemoc wobec dziecka w rodzinie jest niejako wpisana w funkcjonowanie każdego społeczeństwa i cały czas ewoluuje. Nie da się tego zjawiska całkowicie wyeliminować. Zawsze znajdą się jednostki, które z różnych względów będą krzywdzić swoje dzieci. Należy mieć jednak nadzieję, że podejmowane działania pozwolą problem ten zredukować do minimum. Niezależnie od tego, czy dzieci są tylko ofiarami przemocy pośredniej – będąc świadkami przemocy stosowanej wobec osób im bliskich czy przemocy bezpośredniej – stosowanej wobec nich samych, ich los pełen jest dramatycznego napięcia i ekstremalnych uczuć, od milczenia aż do agresji stosowanej wobec samego siebie, jak i otoczenia. Niestety poziom wiedzy na ten temat nie dorównuje poziomowi zainteresowania społecznego. Edukacja co do etiologii, skutków pomocy ofiarom wydaje się zatem niezbędna⁸³.

Pomimo rozwoju nauk, które podkreślają jak wielką krzywdę przynosi dzieciom stosowana wobec nich przemoc, a także ujemnych następstw tego procederu zarówno dla społeczeństwa, jak i państwa, zjawisko to nadal istnieje. Przemocy w rodzinie nie da się całkowicie wyeliminować, należy jednak wszystkimi siłami dążyć do jej ograniczenia i niwelowania powstałych skutków. Działania w tym zakresie przyniosą pozytywne rezultaty dla nas wszystkich obecnie żyjących, a jeszcze większe dla przyszłych pokoleń.

Skutków przemocy wobec dziecka w rodzinie należy upatrywać również w szerokim horyzoncie konsekwencji dla „zdrowego”, prawidłowo funkcjonującego państwa. Przemoc w rodzinie poza konsekwencjami dla jej członków ma również znaczenie dla budżetu państwa, który ponosi koszty związane z leczeniem ofiar, jak również terapią dla

⁸¹ P. Bogdalski, M. Świdorski, K.A., Wojtaszczyk (red.), *Słownik wiedzy o Policji*, Warszawa 2015, s. 55-56.

⁸² Kodeks karny.

⁸³ K. Kamińska, *Dobro dziecka w dyskursie państwo – rodzina, inaczej o przemocy w rodzinie*, Kraków 2009, s. 68-69.

pokrzywdzonych. Z całą pewnością nie są to małe kwoty⁸⁴. Osoby dotknięte przemocą nie są w stanie prawidłowo wypełniać nałożonych na nie ról społecznych, co w ogólnym, także ekonomicznym wymiarze, będzie również kwestią istotną. W interesie każdego z nas powinno leżeć przeciwdziałanie temu negatywnemu zjawisku, ponieważ środki wykorzystane na leczenie ofiar można by było wykorzystać na inne cele.

Jeżeli informacje zawarte w artykule nie przekonały jeszcze czytelnika, że przemoc wobec dziecka w rodzinie ma wpływ na bezpieczeństwo publiczne, to z całą pewnością skłoniły do refleksji na temat trudnej sytuacji dziecka w rodzinach przemocowych. Pamiętajmy, że rolą państwa jest ochrona obywatela niezależnie od wieku, a przedstawiciele podmiotów realizujących działania na rzecz ochrony dziecka mają co najmniej społeczny, a często i prawny⁸⁵ obowiązek informowania odpowiednich organów o podejrzeniu stosowania tego typu praktyk przez rodziców.

Bibliografia

- Arias L.A. (red.), *Godne życie bez przemocy – poradnik dla osób stosujących przemoc*, Stowarzyszenie Niebieska Linia, Warszawa 2010.
- Bogdalski P., Świdorski M., Wojtaszczyk K.A. (red.), *Słownik wiedzy o Policji*, Wydawnictwo Aspra, Warszawa 2015.
- Borkowski J, *Słownik terminów z zakresu psychologii dowodzenia i zarządzania*, Wydawnictwo Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2000.
- Brańka Z., *Przemoc w rodzinie wobec dziecka jako czynnik społeczno-pedagogiczny nieprzystosowania uczniów. Teoretyczne i empiryczne aspekty badań przemocy wobec dziecka w rodzinie*, Tom. 1, Oficyna Wydawnicza Tekst, Kraków 2006.
- Browne K., Herbert M., *Zapobieganie przemocy w rodzinie*, Państwowa Komisja Rozwiązywania Problemów Alkoholowych, Warszawa 1999.
- Gasperski P., *Psychologiczne wyznaczniki gotowości do zapobiegania zagrożeniom*, Wydawnictwo Instytutu Psychologii PAN, Warszawa 2003.
- Hołyst B., *Bezpieczeństwo społeczne*, PWN, Warszawa 2015.
- Jarosz E., *Przemoc wobec dzieci. Reakcja środowisk szkolnych*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 1998.
- Jarosz E., *Dom, który krzywdzi*, Wydawnictwo Naukowe Śląsk, Katowice 2001.
- Jarosz E., *Międzynarodowe standardy przeciwdziałania krzywdzeniu dzieci*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 2008.

⁸⁴ Na podstawie danych pochodzących z ogólnokrajowych badań przeprowadzonych w USA wyliczono, że w 1987 r. w związku z incydentami związanymi z przemocą domową wydano blisko 44 miliony dolarów. Składa się na to 21 tys. hospitalizacji, blisko 100 tys. dni pobytu w szpitalu, około 29 tys. wizyt na pogotowiu ratunkowym i 39 tys. wizyt lekarskich [w:] Z. Brańka, *Przemoc w rodzinie...*, s. 273.

⁸⁵ Społeczny i prawny obowiązek powiadomienia o przestępstwie uregulowany jest w art. 304 ustawy z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz. U. z 2017 r. poz. 1904. t.j. z późn. zm.).

- Jarosz E., *Jak rozwijała się idea ochrony dzieci przed przemocą w rodzinie* [w:] Jarosz E., Nowak A., *Raport Rzecznika Praw Dziecka. Funkcjonowanie znowelizowanej ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie*, Biuro Rzecznika Praw Obywatelskich, Warszawa 2012.
- Jarosz E., *Przemoc w wychowaniu. Między prawnym zakazem, a społeczną akceptacją. Monitoring Rzecznika Praw Dziecka*, Rzecznik Praw Dziecka, Warszawa 2015.
- Jundziłł I., *Dziecko ofiara przemocy*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1993.
- Kamińska K., *Dobro dziecka w dyskursie państwo – rodzina, inaczej o przemocy w rodzinie*, Wydawnictwo Impuls, Kraków 2009.
- Kitler W., *Istota bezpieczeństwa narodowego* [w:] *Edukacja obronna społeczeństwa*, B. Wiśniewski, W. Fehler (red.), Wydawnictwo Niepaństwowej Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Białystok 2006.
- Kornatowska I., *Odległe skutki krzywdzenia dzieci* [w:] *Jak organizować lokalny system pomocy dzieciom krzywdzonym*, Sajkowska M. (red.), Fundacja Dzieci Niczyje, Warszawa 2002.
- Koziej S., *Miedzy piekłem, a rajem. Szare bezpieczeństwo na progu XXI wieku*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 2008.
- Krahe B., *Agresja*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Gdańsk 2005.
- Kukułka J., *Narodziny nowych koncepcji bezpieczeństwa* [w:] *Bezpieczeństwo międzynarodowe w Europie Środkowej po zimnej wojnie*, J. Kukułka (red.), Wydawnictwo Naukowe Scholar, Warszawa 1994.
- Kunicki J., *Słownik terminów z zakresu wiedzy i edukacji dla bezpieczeństwa* [w:] Maliszewski W.J. (red.), *Bezpieczeństwo człowieka i zbiorowości społecznych*, Wydawnictwo Akademii Bydgoskiej im. Kazimierza Wielkiego, Bydgoszcz 2005.
- Kulczycki R., *Bezpieczeństwo, a nauka i dydaktyka* [w:] Jałoszyński K., Wiśniewski B., Wojtuszek T. (red.), *Współczesne postrzeganie bezpieczeństwa*, Wydawnictwo Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2007.
- Marzec-Holka K., *Nie będziesz bił dziecka swego. Studium z zakresu profilaktyki społecznej*, Wydawnictwo Uczelniane Wyższej Szkoły Pedagogicznej, Bydgoszcz 1996.
- Mastalski J., *Chrześcijanin wobec agresji w rodzinie: perspektywa pedagogiczna*, Wydawnictwo Naukowe Papieskiej Akademii Teologicznej, Kraków 2006.
- Miłoszewski Z., *Gniew*, Grupa Wydawnicza Foksal, Warszawa 2014.
- Nowak A., *Prawa dziecka niepełnosprawnego w systemie praw dziecka* [w:] E Jarosz., B. Dyrda (red.), *Szanować – słuchać – wspierać. Prawa dziecka w rodzinie, szkole, społeczeństwie*, Wydawnictwo Uniwersytetu Śląskiego, Katowice 2013.
- Parkin J., *Ochrona dziecka w Zjednoczonym Królestwie* [w:] J. Papież, A. Płukin (red.), *Przemoc dzieci i młodzieży*, Wydawnictwo Adam Marszałek, Toruń 1998.
- Petrozolin-Skowrońska B. (red.), *Nowa Encyklopedia Powszechna PWN*, Tom. 1, Warszawa 1998.

- Portman R., *Przemoc wśród dzieci. Uchwycić sedno*, Wydawnictwo Jedność, Kielce 2006.
- Pospiszyl I., *Przemoc w rodzinie*, Wydawnictwo Szkolne i Pedagogiczne, Warszawa 1994.
- Pospiszyl I., *Razem przeciw przemocy*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1999.
- Prońko J., *Bezpieczeństwo państwa, zarys teorii problemu i zadań administracji publicznej*, Wydawnictwo Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2007.
- Prońko J., *Filozoficzny i utylitarny aspekt bezpieczeństwa w skali mikro i makro* [w:] Piątek Z., Wiśniewski B., Osierda A. (red.), *Administracja publiczna, a bezpieczeństwo państwa*, Wydawnictwo Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2007.
- Soriano A., *Przemoc wobec dzieci*, Wydawnictwo eSPe, Kraków 2002.
- Szpringer M., Laurman-Jarząbek E., Drapała A., *Profilaktyka uzależnień i przemocy w rodzinie, diagnoza i propozycje rozwiązań systemowych w środowisku lokalnym*, Akademia Świętokrzyska im. Jana Kochanowskiego, Wydawnictwo Stachurski, Kielce 2005.
- Szymczak M. (red.), *Słownik języka polskiego*, Wydawnictwo Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa 1978.
- Wiśniewski B., Zalewski S. (red.), *Bezpieczeństwo wewnętrzne RP w ujęciu systemowym i zadań administracji publicznej*, Wydawnictwo Wyższa Szkoła Administracji, Bielsko-Biała 2006.
- Wiśniewski B. (red.), *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, Wydawnictwo Wyższej Szkoły Policji w Szczytnie, Szczytno 2011.
- Wydera-Wysoczańska A., *Mechanizmy przemocy w rodzinie. Z pokolenia na pokolenie*, Wydawnictwo Difin, Warszawa 2010.
- Zięba R., *Instytucjonalizacja bezpieczeństwa europejskiego: koncepcja – struktury – funkcjonowanie*, Wydawnictwo Scholar, Warszawa 1999.
- Żukrowska K., *Globalizacja jako warunek zmieniający determinanty kształtowania się systemu bezpieczeństwa* [w:] *Raport o bezpieczeństwie 2000*, Instytut Studiów Strategicznych, Kraków 2001.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1997 Nr 78, poz. 483 t.j. z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2017 r, poz. 1904 t.j. z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 6 czerwca 1997 r. Kodeks karny (Dz.U. z 2017, poz. 2204 t.j. z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie, preambuła (Dz.U. z 2015, poz. 1390 t.j. z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 2 kwietnia 1997 Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. z 1997 Nr 78, poz. 483 t.j. z późn. zm.).
- Międzypaństwowa Konwencja o Prawach o Obowiązках Państwa przyjęta 26 grudnia 1933 r. w Montevideo (Seria Traktatów Organizacji Narodów Zjednoczonych (VOLUME CLXV, N°3802 z 1936).

Netografia

- <http://orka.sejm.gov.pl/Druki.pdf>. Uzasadnienie do poselskiego projektu ustawy o zmianie ustawy o przeciwdziałaniu przemocy w rodzinie oraz niektórych innych ustaw, druk 1789 (24.01.2018).
- <https://treaties.un.org/doc/Publication/UNTS/LON/Volume%20165/v165.pdf>. Międzypamerykańska Konwencja o Prawach o Obowiązku Państwa przyjęta 26 grudnia 1933 r. w Montevideo (09.04.2018).

mgr Radosław Fellner

Centrum Kształcenia Kadr Lotnictwa Cywilnego Europy Środkowo-Wschodniej Politechniki Śląskiej

Bezpieczeństwo portów lotniczych wobec bezzałogowych statków powietrznych¹

Rosnąca liczba bezzałogowych statków powietrznych (*unmanned aerial vehicles* – UAV) i operacji, które wykonują – czy to na potrzeby cywilne, policyjne i wojskowe – zrodziła potrzebę opracowania jeszcze bardziej precyzyjnych reguł związanych z certyfikacją tych urządzeń, zasadami wykonywania lotów, licencjonowaniem personelu obsługującego, a także gromadzeniem danych. Spowodowała też wykorzystanie tych urządzeń w coraz to nowszych obszarach transportu. Wraz z upowszechnieniem tzw. dronów, wzrosło także ryzyko zdarzeń, w tym incydentów i wypadków lotniczych w pobliżu lotnisk. Tylko w 2016 r. Urząd Lotnictwa Cywilnego odnotował 20 zdarzeń z udziałem UAV², z czego 6 w strefach kontrolowanych (*control zone* – CTR) nad następującymi portami lotniczymi: Port lotniczy Wrocław-Strachowice im. Mikołaja Kopernika, Port lotniczy Łódź im. Władysława Reymonta, Port lotniczy Lublin, Lotnisko Chopina w Warszawie, Port lotniczy Kraków-Balice³. Do listopada 2017 r. odnotowano tylko jeden incydent z udziałem UAV, ale nie w obrębie CTR. Dla porównania amerykański nadzór lotniczy (*Federal Aviation Administration* – FAA) informował w 2016 r., iż co miesiąc otrzymywał ponad 100 skarg od pilotów i przedstawicieli lotnisk na drony, które znajdowały się za blisko portu lotniczego lub samolotu⁴.

¹ Objętość pracy: 1,2 arkusza wydawniczego.

² Odpowiedź Urzędu Lotnictwa Cywilnego z dn. 30.01.2017 r. ws. zdarzeń z udziałem BSP.

³ Incydent 155/16 z dn. 2016.01.29. Incydent 860/16 z dn. 2016.05.08. Incydent 1259/16 z dn. 2016.06.04. Incydent 1402/16 z dn. 2016.06.21. Incydent 1437/16 z dn. 2016.06.25. Incydent 2184/16 z dn. 2016.08.20. Dane za: Rejestr zdarzeń lotniczych Państwowej Komisji Badania Wypadków Lotniczych, <http://mib.gov.pl/2-Rejestrzdarze.htm> (15.11.2017).

⁴ www.fly4free.pl/na-lotniskach-system-do-niszczenia-dronow (13.11.2017).

Tematy związane z wykorzystaniem UAV są stałym przedmiotem zainteresowania mediów, które informują o naruszaniu zasad bezpiecznego latania. W tym kontekście warto przypomnieć o takich doniesieniach, jak:

- zrzucenie z drona ładunku wybuchowego nad krakowskim lotniskiem w Balicach (marzec 2014)⁵;
- zderzenia samolotu pasażerskiego z dronem w Kanadzie (październik 2017)⁶;
- samolot linii Lufthansa podczas podchodzenia minął w odległości ok. 100 m drona (lipiec 2015)⁷;
- w rejonie węzła Konotopa autostrady A2 załoga pasażerskiego Boeinga 777 linii Emirates zgłosiła kontroli ruchu lotniczego, że widzi latający obiekt, prawdopodobnie drona, kilka dni później pilot samolotu linii Wizzair lecącego z Dortmundu zgłosił, że widział dwa drony w bliskiej odległości (czerwiec 2016)⁸;
- incydent w pobliżu portu lotniczego Gatwick (lipiec 2017)⁹;
- podczas podchodzenia do lądowania na lotnisku Warszawa-Modlin pilot zauważył drona, urządzenie przeleciało w odległości ok. 100 metrów od skrzydła samolotu (październik 2017)¹⁰.

Zasadne zatem jest postawienie pytania: czy świadomość obecnych, jak i potencjalnych operatorów jest wystarczająco duża, żeby zachować odpowiedni poziom bezpieczeństwa? Czy przygotowując się do lotu nie mają oni wątpliwości, gdzie mogą znaleźć informacje o ewentualnych ograniczeniach czy restrykcjach? Czy zasady latania w pobliżu lotnisk, które są obiektami szczególnie powiązanymi z ruchem lotniczym są jasne i łatwo dostępne? Wreszcie, czy zarządzający lotniskami dbają w wystarczającym stopniu o bezpieczeństwo w aspekcie lotów bezzałogowców? Jak porty lotnicze mogą zadbać o bezpieczeństwo? Niniejszy artykuł stawia sobie za cel udzielenie odpowiedzi na powyższe pytania.

Istotne jest przy tym uwzględnienie perspektywy podmiotów zaangażowanych w utrzymanie bezpieczeństwa na i w pobliżu lotniska. Zaliczymy do nich m.in. zarządzającego lotniskiem, kontrolerów ruchu lotniczego, dyżurnego operacyjnego, safety managera, operatora UAV, przedstawicieli Urzędu Lotnictwa Cywilnego. W tym celu posłużono się kilkoma metodami badawczymi. Analiza literatury naukowej i przepisów prawnych umożliwiła odтворzenie warunków, w jakich mogą być wykonywane operacje UAV. Analiza treści (opisów sytuacji i komentarzy) opublikowanych przez operatorów UAV na grupach dyskusyjnych

⁵ <http://www.tvp.info/20937014/dron-zrzucil-ladunek-wybuchowy-na-lotnisko-wojskowe-w-balicach-abw-ma-film-ze-zdarzenia-jest-sledztwo-wideo> (15.11.2017).

⁶ <http://fakty.interia.pl/swiat/news-kanada-dron-zderzyl-sie-z-samolotem,nId,2453201> (15.11.2017).

⁷ <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/warszawa-dron-bliski-zderzenia-z-samolotem-na-lotnisku-chopina,561923.html> (15.11.2017).

⁸ <http://wawalove.pl/Drony-przy-Lotnisku-Chopina-Wstrzymano-ladowania-samolotow-a22986> (13.02.2018).

⁹ <http://www.bbc.com/news/uk-40476264> (15.11.2017).

¹⁰ <http://www.nadwislanski.strazgraniczna.pl/wis/aktualnosci/24618,Niebezpieczna-sytuacja-na-lotnisku.html> (15.11.2017).

w mediach społecznościowych umożliwiła częściową ocenę stopnia świadomości obowiązujących regulacji obecnych, jak i potencjalnych operatorów. Przeprowadzono także analizę stron internetowych wszystkich portów lotniczych w Polsce pod kątem obecności treści informujących o zasadach lotu UAV w ich pobliżu. Ponadto, aby poznać perspektywę i opinię kontrolerów ruchu lotniczego pracujących na wieżach (TWR – *tower*) w portach na podejmowaną problematykę, podjęto szeroko zakrojone, pierwsze w Polsce badania ankietowe nt. bezpieczeństwa lotów UAV w pobliżu lotnisk. Ankietę rozesłano do ponad 300 kontrolerów. Przeprowadzono także szereg praktycznych testów i eksperymentów w Międzynarodowym Porcie Lotniczym Katowice (EPKT) pod kątem przydatności bezzałogowych statków powietrznych do monitorowania okolic lotnisk.

Rynek bezzałogowych statków powietrznych w Polsce

W Polsce liczba ośrodków szkoleniowych wzrosła z 46 (stan na dzień 10.11.2016 r.) do 70 (28.02.2018)¹¹. W styczniu 2018 r. w Polsce było zarejestrowanych blisko 6300 operatorów UAV. Zajęcia prowadzi 123 instruktorów, a wiedzę egzekwuje 23 egzaminatorów. Sam rynek szkoleń operatorów dronów w Polsce jest wart ponad 13,8 mln złotych¹².

Powyższe liczby nie odzwierciedlają jednak rzeczywistej liczby osób, które latają dronami. Dla porównania największa na Facebooku grupa operatorów i miłośników dronów DRONES Polska liczyła na dzień 12.03.2018 r. – 14 736 członków, DRONY PRACA – 2908, Drony – latamy bezpiecznie – 3176 członków, UAVO Polish Group – 1689 członków. Oczywiście nie wszyscy członkowie grup są pilotami. Powyższe zestawienie unaocznia skalę zainteresowania UAV oraz dowodzi dynamicznego wzrostu liczby osób, które swój pierwszy lot dronem mają dopiero przed sobą albo już latają rekreacyjnie, tudzież komercyjnie.

Wykonywanie lotów w strefie kontrolowanej lotniska

Strefa kontrolowana lotniska (*control zone* – CTR) obejmuje przestrzeń powietrzną kontrolowaną poza obszarem kontrolowanym, rozciągającą się od powierzchni ziemi lub wody do określonej górnej granicy. Granice boczne CTR powinny obejmować przynajmniej te części przestrzeni powietrznej poza obszarem kontrolowanym, które zawierają tory lotów IFR statków powietrznych przylatujących na lotniska wykorzystywane w warunkach meteo dla lotów IFR lub statków powietrznych odlatujących z tych lotnisk. Granice boczne powinny sięgać co najmniej do 9,3 km (5 mil nautycznych) od punktu odniesienia lotniska na kierunkach, z których mogą być wykonywane podejścia do lądowania¹³.

¹¹ Źródło: dane ULC.

¹² R. Fellner, *Rynek szkoleń UAVO w Polsce. stan i wyzwania* [w:] *Rynek dronów w Polsce. Świt w dolinie śmierci*, Warszawa 2017, s. 36-41.

¹³ http://www.pansa.pl/index.php?menu_lewe=ops&opis=OPS/ops_know_how&lang=_pl (09.12.2017).

Generalna zasada brzmi: nad portami lotniczymi nie można latać rekreacyjnie i sportowo nawet małymi dronami. Osoby chcące wykonać loty nad portem lotniczym w celach innych niż rekreacyjne i sportowe (np. komercyjne, badawcze) muszą uzyskać zgodę zarządzającego portem lotniczym (lub latać na jego potrzeby) oraz zgłosić uprzednio lot do Polskiej Agencji Żeglugi Powietrznej (PAŻP) i być w stałym kontakcie z dyżurnym operacyjnym. W przypadku lotów wykonywanych na potrzeby utrzymania bezpieczeństwa i obronności czy poszukiwań i działań ratowniczych zgoda zarządzającego strefą (strefą CTR zarządza kontroler ruchu lotniczego), terenem i budynkami (czyli zarządzający portem lotniczym) nie jest potrzebna.

Nie każde lotnisko musi być otoczone strefą CTR, w której służba pełniona jest przez kontrolerów ruchu lotniczego pracujących w PAŻP. Czy oznacza to, że loty można wykonywać bez żadnych uzgodnień? Absolutnie nie. Polskie prawo lotnicze przewiduje szczególne traktowanie przestrzeni powietrznej nad lotniskami i portami lotniczymi¹⁴ niezależnie od rodzaju pełnionej w niej służby (lub jej braku). Także loty w innych rodzajach przestrzeni powietrznej niż CTR występujących nad polskimi lotniskami (czyli ATZ, MATZ, MCTR, strefy R, D czy P) są ograniczone. Brak kontrolera służby kontroli ruchu lotniczego na wieży lotniska nie oznacza, że nad lotniskiem przestają obowiązywać jakiegokolwiek restrykcje i że można latać „czym i jak się chce”. Obiekt budowlany taki jak port lotniczy jest obiektem szczególnym w zakresie ochrony interesu gospodarczego państwa ujętym w ustawie z dnia 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia¹⁵. Nad obiektami wymienionymi w art. 5 ust. 1 i 2 tej ustawy zabronione jest wykonywanie lotów modelami latającymi zgodnie z zapisami rozdziału 4, pkt 4.6 Rozporządzenia Ministra Infrastruktury i Budownictwa z dnia 8 sierpnia 2016 r. zmieniającego rozporządzenie w sprawie wyłączenia zastosowania niektórych przepisów ustawy Prawo lotnicze do niektórych rodzajów statków powietrznych oraz określenia warunków i wymagań dotyczących używania tych statków¹⁶. Oczywiście jest możliwe uzyskanie indywidualnej zgody zarządzającego lotniskiem na taki lot, należy jednak pamiętać, że gdy jej nie posiadamy łamiemy prawo.

Należy przy tym pamiętać, iż zapewnienie bezpieczeństwa operacji lotniczych jest jednym z obowiązków zarządzającego portem lotniczym. Użytkowane w niewłaściwy sposób bezzałogowe statki powietrzne mogą zagrozić wykonywaniu startów i lądowań. Z drugiej strony, interesująca poznawczo wydaje się propozycja użycia ich w sposób

¹⁴ Art. 4.1. pkt 6), Obwieszczenie Ministra Infrastruktury i Budownictwa z dnia 27 października 2016 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej w sprawie wyłączenia zastosowania niektórych przepisów ustawy – Prawo lotnicze do niektórych rodzajów statków powietrznych oraz określenia warunków i wymagań dotyczących używania tych statków (Dz.U. 2016, poz. 1993).

¹⁵ Obwieszczenie Marszałka Sejmu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 23 sierpnia 2016 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu ustawy o ochronie osób i mienia (Dz.U. 2016, poz. 1432).

¹⁶ Obwieszczenie Ministra Infrastruktury i Budownictwa z dnia 27 października 2016 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej w sprawie wyłączenia zastosowania niektórych przepisów ustawy – Prawo lotnicze do niektórych rodzajów statków powietrznych oraz określenia warunków i wymagań dotyczących używania tych statków (Dz.U. 2016, poz. 1993).

właściwy i przemyślany do zwiększenia bezpieczeństwa tych operacji. W tym kontekście bezzałogowe statki powietrzne (BSP) mogą stanowić uzupełnienie systemu zarządzania bezpieczeństwem w porcie lotniczym i narzędzie wsparcia służb lotniskowych. Przez służby lotniskowe należy rozumieć personel lotniska lub jednostki organizacyjne utworzone przez zarządzającego lotniskiem, których zadania są związane z takimi operacjami na lotnisku, jak start lub lądowanie statku powietrznego. Za początek operacji uważa się uruchomienie silnika albo silników, a za zakończenie wyłączenie silnika albo silników¹⁷. Wszak to zarządzający lotniskiem jest obowiązany wykorzystywać lotnisko zgodnie z jego przeznaczeniem, prowadzić eksploatację lotniska w sposób zapewniający ciągłość ruchu lotniczego i bezpieczeństwo lotów, sprawność obsługi użytkowników lotniska oraz utrzymywać lotnisko i jego elementy w stanie odpowiadającym warunkom technicznym¹⁸.

W kontekście powyższych rozważań zasadne jest postawienie pytania, czy zarządzający lotniskami mogą przyczynić się do obniżenia prawdopodobieństwa zdarzeń polegających na naruszeniu stref CTR przez operatorów dronów? Odpowiedź jest twierdząca: oczywiście, a nawet powinni. W celu sprawdzenia, czy porty lotnicze informują o przepisach i zasadach lotów w sposób przystępny i mający szanse trafić do operatorów, postanowiono zweryfikować treść stron internetowych. Jak się okazuje, 9 z 15 polskich portów lotniczych (lotnisk użytku publicznego) opublikowało na swoich stronach internetowych informacje na temat możliwości i ograniczeń latania bezzałogowymi statkami powietrznymi w ich okolicach. Oznacza to, że osoba planująca latanie dronem, poszukując informacji na temat restrykcji w tej kwestii ma nieco zmniejszone szanse znalezienia precyzyjnych danych odniesionych do konkretnego lotniska.

Trzeba jednak pamiętać, że w naszym kraju w ostatnim czasie spotykamy się z dużą liczbą operatorów dronów, którzy są zupełnie „nowi” w branży lotniczej i nie widzą najmniejszej różnicy pomiędzy poszczególnymi służbami żeglugi powietrznej. Nie wiedzą nawet, gdzie można znaleźć informacje o rodzaju zapewnianej służby (lub jej braku) w danym obszarze. A to oni jako amatorzy stanowią największe zagrożenie bezpieczeństwa w ruchu lotniczym, właśnie ze względu na swoją nieświadomość struktur przestrzeni powietrznej i prawa lotniczego w ogóle. Ze względu na to wskazanym jest, aby podstawowe informacje na temat zasad latania przekazywać w sposób dla takich osób przystępny, klarowny i możliwie najbardziej prosty. Niewiele osób można odesłać do Zbioru Informacji Lotniczych (*Aeronautical Information Publication* – AIP) czy NOTAM dla danego lotniska¹⁹. Wynika to nie tylko z faktu, że nie wie, gdzie takich informacji i publikacji szukać, ale także że nie

¹⁷ Rozporządzenie Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej z dnia 4 kwietnia 2013 r. w sprawie przygotowania lotnisk do sytuacji zagrożenia oraz lotniskowych służb ratowniczo-gaśniczych (Dz.U. 2013, poz. 487).

¹⁸ K. P. Valavanis, G. J. Vachtsevanos, *Handbook of Unmanned Aerial Vehicles*, Springer Publishing Company, Dordrecht 2015, s. 1071-1181. T. Patterson, S. McClean, P. Morrow, G. Parr, C. Luo, *Timely autonomous identification of UAV safe landing zones [w:] Image and Vision Computing*, 32 (9), s. 568-578.

¹⁹ NOTAM – (*notice to airmen*) wiadomość rozpowszechniana za pomocą środków telekomunikacyjnych, zawierająca informacje nt. ustanowienia, stanu lub zmian urządzeń lotniczych, służb, procedur, a także

Lp.	Nazwa portu lotniczego	Kod ICAO nadany portowi lotniczemu	Liczba pasażerów w 2016 r.	Informacja o dronach na stronie internetowej	Informacja o dronach w polityce bezpieczeństwa
1.	Lotnisko Chopina w Warszawie	EPWA	12,8 mln	tak	nie
2.	Kraków Airport im. Jana Pawła II	EPKK	4,97 mln	nie	brak danych
3.	Port lotniczy Gdańsk im. Lecha Wałęsy	EPGD	3,97 mln	nie	nie
4.	Międzynarodowy Port Lotniczy Katowice w Pyrzowicach (Katowice Airport)	EPKT	3,2 mln	tak	nie
5.	Port lotniczy Warszawa-Modlin	EPMO	2,859 mln	tak	nie
6.	Port lotniczy Wrocław-Strachowice im. Mikołaja Kopernika	EPWR	2,37 mln	tak	nie
7.	Port lotniczy Poznań-Ławica im. Henryka Wieniawskiego	EPPO	1,69 mln	nie	brak danych
8.	Port lotniczy Rzeszów-Jasionka	EPRZ	0,662 mln	tak	nie
9.	Port lotniczy Szczecin-Goleniów im. NSZZ „Solidarność”	EPSC	0,476 mln	nie	brak danych
10.	Port lotniczy Lublin	EPLB	0,376 mln	tak	nie
11.	Międzynarodowy Port Lotniczy im. Ignacego Paderewskiego Bydgoszcz	EPBY	0,322 mln	nie	brak danych
12.	Port lotniczy Łódź im. Władysława Reymonta	EPLL	0,241 mln	tak	tak
13.	Port lotniczy Olsztyn-Mazury	EPSY	41,3 tys.	tak	nie
14.	Port lotniczy Radom-Sadków	EPRA	8,9 tys.	tak	nie
15.	Port lotniczy Zielona Góra-Babimost	EPZG	8,75 tys.	nie	nie

Tabela 1. Informacja o dronach na stronach internetowych polskich lotnisk użytku publicznego (źródło: opracowanie własne na podstawie stron WWW portów lotniczych, 17.03.2018)

potrafi ich rozszyfrować. W tym ostatnim przypadku, może się wręcz zniechęcić do prób poszukiwania informacji natrafiwszy na NOTAM.

Zastanawiając się nad pierwszą okazją, w której możemy „uświadomić” potencjalnego operatora drona, przychodzi do głowy moment zakupu samego urządzenia. W kolejnych etapach poprzedzających rozpoczęcie lotów nie znajdziemy już równie dobrej okazji do przekazania cennych informacji – nie możemy w żaden sposób zmusić do zajrzenia na stronę internetową Urzędu Lotnictwa Cywilnego, Polskiej Agencji Żeglugi Powietrznej czy lotniska, które może być w pobliżu planowanego miejsca lotu. Być może warto zastanowić się nad skorzystaniem z tej okazji kontaktu z przyszłym operatorem bezzałogowca i wręczyć mu do ręki ulotkę informacyjną na temat zasad latania w polskiej przestrzeni powietrznej

o niebezpieczeństwie), których znajomość we właściwym czasie jest istotna dla personelu związanego z operacjami lotniczymi. NOTAM ma postać depezy składającej się ze skrótów i kodów.

i zagrożeń bezpieczeństwa, które są z tym związane. Warto, by istniał obowiązek dołączania przez dystrybutorów i producentów takich informacji. Pojedyncze ulotki w ramach kampanii informacyjno-edukacyjnej „Lataj z głową” Urzędu Lotnictwa Cywilnego są niewystarczające²⁰.

Odpowiedzialność operatora

Zgodnie z rozporządzeniem „wyłączającym”, operator:

- 1) zapewnia, aby każdy model latający lub bezzałogowy statek powietrzny będący w jego dyspozycji był używany w sposób niestwarzający zagrożenia dla osób, mienia lub innych użytkowników przestrzeni powietrznej;
- 2) wykonuje lot z uwzględnieniem warunków meteorologicznych oraz informacji o ograniczeniach w ruchu lotniczym;
- 3) wykonuje lot w sposób zapewniający bezpieczną odległość od osób i mienia, w przypadku awarii lub utraty kontroli nad modelem latającym lub bezzałogowym statkiem powietrznym;
- 4) ponosi odpowiedzialność za decyzję o wykonaniu lotu oraz jego poprawność²¹.

A zatem nawet wykonując lot na zlecenie, to operator ponosi odpowiedzialność za wykonywaną operację. Co więcej, przed lotem operator dokonuje kontroli stanu technicznego modelu latającego lub bezzałogowego statku powietrznego oraz stwierdza poprawność działania tego modelu lub statku i urządzeń sterujących, jeżeli występują.

Za niedochowanie powyższych wymogów operatorowi grożą sankcje karne. Ustawa Prawo Lotnicze stwierdza, iż każdy kto „wbrew zakazom lub ostrzeżeniom podanym do powszechnej wiadomości przy pomocy tablic lub w inny sposób przez zarządzającego lotniskiem narusza postanowienia nakazów i zakazów ustanowionych przez zarządzającego” podlega karze grzywny²². Z kolei każdy, kto: wykonując lot przy użyciu statku powietrznego narusza przepisy dotyczące ruchu lotniczego obowiązujące w obszarze, w którym lot się odbywa (CTR) podlega karze pozbawienia wolności do lat 5²³.

Zarządzający lotniskiem a bezprawne wtargnięcie drona

Tak jak operator UAV jest odpowiedzialny za bezpieczny lot swojego bezzałogowego statku powietrznego, tak i zarządzający lotniskiem jest obowiązany wykorzystywać lotnisko zgodnie z jego przeznaczeniem, prowadzić eksploatację lotniska w sposób zapewniający ciągłość ruchu lotniczego i bezpieczeństwo lotów, sprawność obsługi użytkowników lotniska oraz utrzymywać lotnisko i jego elementy w stanie odpowiadającym warunkom

²⁰ <http://www.ulc.gov.pl/pl/drony/4002-lataj-z-glowa-kampania-informacyjna-ulc> (19.03.2018).

²¹ Art. 3, pkt 4), obwieszczenia Ministra Infrastruktury i Budownictwa z dnia 27 października 2016 r. w sprawie ogłoszenia jednolitego tekstu rozporządzenia Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej w sprawie wyłączenia zastosowania niektórych przepisów ustawy – Prawo lotnicze do niektórych rodzajów statków powietrznych oraz określenia warunków i wymagań dotyczących używania tych statków, Dz.U. 2016, poz. 1993.

²² Art. 210, pkt 1. ustawy z dnia 3 lipca 2002 r. Prawo lotnicze (Dz.U. 2017, poz. 959, 1089 t.j. z późn. zm.).

²³ Tamże, art. 212, pkt 1.

technicznym²⁴. Zarządzający lotniskiem może zezwolić tylko na taką eksploatację lotniska lub jego części dla celów nielotniczych, która nie narusza przepisów bezpieczeństwa ruchu lotniczego i nie ogranicza jego możliwości eksploatacyjnych określonych w instrukcji operacyjnej. Szczególna rola w zapewnieniu bezpieczeństwa przypada Służbie Ochrony Lotniska (SOL). Zgodnie z ustawą Prawo lotnicze służbą ochrony lotniska jest wewnętrzna służba ochrony lub specjalistyczna uzbrojona formacja ochronna realizująca zadania na rzecz ochrony lotnictwa cywilnego i podlegająca zarządzającemu lotniskiem²⁵. Obowiązki służb, procedury postępowania w sytuacjach niebezpiecznych, metody i środki określają w każdym porcie lotniczym takie dokumenty jak: Instrukcja Operacyjna, Plan Działania w Sytuacji Zagrożenia oraz Program Ochrony Portu Lotniczego.

Spośród służb funkcjonujących na lotnisku do interwencji w sytuacji, gdy dron wtargnie bezprawnie, uprawnione są przede wszystkim: Policja, Służba Ochrony Lotniska oraz Straż Graniczna. Wszystkie osoby znajdujące się na terenie lotniska są obowiązane do niezwłocznego informowania funkcjonariuszy Straży Granicznej, Policji lub Służby Ochrony Lotniska w przypadku zaobserwowania wlatującego drona.

Należy pamiętać, że przy uchwalaniu tzw. ustawy antyterrorystycznej nakładającej m.in. obowiązek rejestrowania telefonicznych kart pre-paid, zmieniono także ustawę Prawo lotnicze dodając do niej art. 126a, który stanowi, iż bezzałogowy statek powietrzny, w tym model latający, może zostać zniszczony, unieruchomiony albo nad jego lotem może zostać przejęta kontrola, w przypadku gdy przebieg lotu lub działanie bezzałogowego statku powietrznego²⁶:

- a) zagraża życiu lub zdrowiu osoby;
- b) stwarza zagrożenie dla chronionych obiektów, urządzeń lub obszarów;
- c) zakłóca przebieg imprezy masowej albo zagraża bezpieczeństwu jej uczestników;
- d) stwarza uzasadnione podejrzenie, że może zostać użyty jako środek ataku terrorystycznego.

W przypadku punktów a), b) i d) do podjęcia działania uprawnieni są funkcjonariusze Policji, Straży Granicznej, Biura Ochrony Rządu, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Agencji Wywiadu, Centralnego Biura Antykorupcyjnego, Służby Kontrwywiadu Wojskowego, Służby Wywiadu Wojskowego, Służby Celnej i Służby Więziennej, strażnicy Straży Marszałkowskiej, żołnierze Żandarmerii Wojskowej i Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej oraz pracownicy specjalistycznych uzbrojonych formacji ochronnych – a zatem Służby Ochrony Lotniska. W przypadku c) uprawnieni do działania są funkcjonariusze Policji, Straży Granicznej, Biura Ochrony Rządu, Agencji Bezpieczeństwa Wewnętrznego, Służby Kontrwywiadu Wojskowego, żołnierze Żandarmerii Wojskowej oraz pracownicy specjalistycznych uzbrojonych formacji ochronnych.

²⁴ Art. 68 ustawy z dnia 3 lipca 2002 r. Prawo lotnicze (Dz.U. 2017, poz. 959, 1089 t.j. z późn. zm.).

²⁵ Tamże, art. 2 pkt 21.

²⁶ Tamże, art. 126a.

Co więcej, gdy bezzałogowy statek powietrzny wykonuje lot w przestrzeni powietrznej w części, w której wprowadzono ograniczenia lotów albo znajdującej się nad terytorium Rzeczypospolitej Polskiej, w której lot statku powietrznego jest zakazany od poziomu terenu do określonej wysokości, do zniszczenia lub unieruchomienia bezzałogowego statku powietrznego albo przejścia kontroli nad jego lotem są uprawnieni żołnierze Sił Zbrojnych Rzeczypospolitej Polskiej na zasadach określonych w odrębnych przepisach.

Latanie dronem w pobliżu portów lotniczych – perspektywa kontrolerów ruchu lotniczego

Aby możliwie wyczerpująco ująć problematykę latania dronami w pobliżu portów lotniczych konieczne stało się poznanie perspektywy i opinii kontrolerów ruchu lotniczego. W tym celu wykonano badanie ankietowe w oparciu o ankietę zestandaryzowaną zawierającą 2 pytania zamknięte oraz 3 otwarte²⁷. Ankietę rozesłano do ponad 300 kontrolerów drogą internetową, poprzez wysłanie e-maili z linkiem do formularza. Otrzymano odpowiedzi od 44 kontrolerów. Należy podkreślić, że było to pierwsze w Polsce, a także na świecie badanie ankietowe kontrolerów ruchu lotniczego nt. bezpieczeństwa lotów UAV w pobliżu lotnisk. Pozyskano odpowiedzi od 6 kobiet (14%) i 37 mężczyzn (86%) w wieku od 26 do 50 lat (jeden ankietowany nie zaznaczył płci).

W pierwszym pytaniu kontrolerów zapytano, czy w ich opinii przepisy prawa regulujące loty bezzałogowymi statkami powietrznymi i modelami latającymi w CTR ułatwiają utrzymanie wysokiego poziomu bezpieczeństwa w przestrzeni powietrznej w pobliżu lotnisk? Odpowiedzi „TAK” udzieliło 17 ankietowanych, „NIE” – 9 badanych, blisko połowa – 16 odpowiedziało „CZĘŚCIOWO”. 3 osoby zaznaczyły rubrykę „INNE” dodając komentarz. Jedna osoba stwierdziła: „przepisy obowiązują, ale są martwe. Znakomita większość operatorów nie ma o nich pojęcia”, jeszcze inny kontroler napisał: „nie ma bezpośredniej łączności z operatorami dronów – brak możliwości szybkiego lądowania drona”. Kolejny ankietowany oświadczył: „kwestią jest zdefiniowanie wysokiego poziomu bezpieczeństwa. A nawet zdefiniowanie pojęcia »pobliże lotniska«. Pierwsze jest subiektywne i nie wiadomo, że wystarczy poczucie kontrolera, czy liczy się interpretacja jego przełożonych lub organów nadzoru. Drugie pojęcie występuje w wielu dokumentach w zupełnie innym znaczeniu. Jednak najważniejsze jest to, czy na pierwszym miejscu jest kształt prawa czy realna możliwość jego egzekwowania. Brak odpowiedzialności zdaje się, w naszym kraju, działać jak zachęta to działań niezgodnych z prawem. Z drugiej strony narzucenie operatorom dronów zbyt wielu ograniczeń zwiększa prawdopodobieństwo ich niedotrzymania”.

Drugie pytanie brzmiało: „czy w swojej pracy spotkał(a) się Pan/Pani z niebezpieczną sytuacją/incydentem/wypadkiem lotniczym w pobliżu lotniska, w którym uczestniczył bezzałogowy statek powietrzny/model latający?” Otrzymano 43 odpowiedzi, z czego

²⁷ Ankietę została opracowana w formularzach Google na potrzeby seminarium „RPAS in Business, science and air industry”, które odbyło się podczas 2nd DroneTechMeeting w Toruniu. Autorami ankiety są inż. Dominika Marzec (Port lotniczy Olsztyn-Mazury) oraz mgr Radosław Fellner (Centrum Kształcenia Kadr Lotnictwa Cywilnego Europy Środkowo-Wschodniej Politechniki Śląskiej).

aż 14 na „TAK” i 29 na „NIE”. Pytanie trzecie nawiązywało do poprzedniego, gdyż poproszono badanych o przytoczenie przykładu niebezpiecznej sytuacji. Doświadczeniami podzieliło się 18 osób. Odpowiedzi zestawiono w poniższej tabeli.

Oznaczenie lotniska	Przykłady i przyczyny niebezpiecznych sytuacji
TWR EPLL EPSY EPRA	Nieświadomość operatora, który urządził sobie pokaz modeli w kręgu nadlotniskowym.
Kontroler ruchu lotniczego	Brak świadomości ze strony operatora drona
Kontroler ruchu lotniczego TWR EPPO	Brak kontaktu z operatorem / operator nie zgłosił zakończenia lotu do określonej godziny
TWR EPSY	Nie miałem bezpośredniego kontaktu z takim zdarzeniem, znam głównie z doświadczeń innych koleżanek i kolegów, a za główną przyczynę uważam słaby kontakt lub jego całkowity brak i co za tym idzie, brak orientacji w sytuacji ruchowej w danej chwili.
TWR EPPO	Brak stałej łączności jak z innymi statkami powietrznymi – zwykle radio nawet na częstotliwości portów lotniczych ułatwiłoby sprawną wymianę informacji i ewentualnych zezwoleń na start lub lądowanie drona.
TWR EPGD	1. Sytuacja wyglądała następująco: lotnisko było zamknięte na 2 dni z powodu remontu. Natomiast przestrzeń CTR nie była zamknięta. Operator drona mający powiązania i znajomości polityczne wymógł na kontrolerze wydanie zezwolenia na wykonywanie lotu w CTR-ze bez wymaganych dokumentów (loty nad samym lotniskiem). Zostało to narzucone kontrolerowi poprzez polecenie służbowe kierownika, które było niezgodne z przepisami. 2. Sprawa ogólna – dorny latające w CTR a ruch VFR. Chodzi szczególnie o niezaplanowany ruch, tj. m.in SAR (ratownik). Informacji o ruchu rzetelnej nie da się udzielić o latających dronach (ponieważ mają strefy nie wymagające zezwolenia). Nawet jeśli posiadają zezwolenie, to nie możemy uzależniać bezpieczeństwa ruchu lotniczego od telefonicznej dyspozycji operatora drona (często operatorzy nie odbierają telefonu na czas).
TWR	Przede wszystkim trzeba zadbać o świadomość operatorów rekreacyjnych, czyli ludzi którzy w markecie kupili drona i idą nim polatać przy lotnisku. Licencjonowani operatorzy mają świadomość tego, co im wolno, a czego nie.
TWR EPRZ	Brak znajomości przepisów, brak kary za ich łamanie w stosunków do operatorów dronów
TWR EPRZ, EPLB	Zawiodł brak stosownej wiedzy i świadomości operatora drona. Bezwzględnie należy zwiększyć świadomość społeczeństwa na temat generowanego zagrożenia. Myślę, że loty dronami w CTR powinny być zabronione lub obłożone poważnymi restrykcjami.
TWR EPWA	Nie umiem stwierdzić, co na pewno zawiodło, ponieważ nie mam dostępu do informacji na ten temat. Mogę natomiast się domyślać, że operatorzy dronów widzą lotnictwo w innej skali, uznając, że odległość np. 4 mil od lotniska (czyli około 7-8 kilometrów) to odległość wystarczająca do swobodnego operowania dronem. Tymczasem dla kontrolera to odległość niewielka, na której dużo się dzieje.
TWR EPRZ	Dron latający bez zgłoszenia na wysokości lotów VFR – monitorowanie większych dronów za pomocą obowiązkowego wbudowanego GPS-a, co pozwoli ustalić ew. sprawcę i go pouczyć/ukarać.

Tabela 2. Przykłady i przyczyny niebezpiecznych sytuacji przytoczonych przez kontrolerów (źródło: opracowanie własne na podstawie ankiet)

Pytanie czwarte brzmiało: „jakimi metodami operatorzy UAV kontaktują się z TWR i czy metody kontaktu są odpowiednie i zapewniają odpowiednio sprawną i efektywną

przepływ informacji?”. Z 44 udzielonych odpowiedzi rysuje się obraz niejednoznaczny. O ile wszyscy kontrolerzy stwierdzili, że jest to kontakt telefoniczny, o tyle 7 stwierdziło, że to niewystarczająca forma kontaktu: „nie jest efektywna i sprawna, rozmowy telefoniczne zabierają zbyt dużo czasu” (EPLB), „nie ma skutecznego sposobu na informowania operatora drona o natychmiastowym wycofaniu zezwolenia z przyczyn ruchowych” (EPGD). Zdarza się bowiem, że operatorzy co prawda podają swój numer telefonu komórkowego do kontaktu na formularzach, ale podczas operacji wyciszają, a nawet wyłączają ów telefon i używają go jako ekranu aparatury. Odnotowano także przypadki, gdy pilot nie odbierał telefonu („bo przecież ma ręce zajęte”).

Kontrolerzy wskazywali też na problem natury logistycznej (umiejscowienie telefonu przy ich stanowisku pracy), a także związane z nadmiarem obowiązków: „telefon jest na oddzielnym stanowisku, do którego musi podejść asystent i na czas rozmowy porzucić swoje obowiązki. Zgłoszeń jest bardzo dużo i znalezienie właściwego trwa dość długo. Zgłoszenia zawierają bardzo dużo trudnych do szybkiego przetworzenia przez człowieka danych – na przykład współrzędne geograficzne miejsca startu. Danych jest za dużo – ważne rzeczy gubią się w gąszczu spamu”, a także czasem reakcji: „jednocześnie podczas wystąpienia zmiany sytuacji ruchowej kontakt telefoniczny jest niepraktyczny (czas wykonania połączenia tj. wybranie odpowiedniego numeru, sygnał połączenia, porozumienie się w sprawie zmiany lub cofnięcia zgody, wykonanie polecenia przez UAV)” (EPPO). W podobnym tonie wypowiadał się kontroler EPKK: „nie są to metody efektywne, gdyż wymagają stałej obecności członka personelu operacyjnego, który takie telefony może odbierać i koordynować możliwość lotu drona lub też monitorować aplikację *DroneRadar* i odpowiednio reagować na zapytania pojawiające się od operatorów dronów”.

Część kontrolerów chwaliła aplikację *DroneRadar* („aplikacja *DroneRadar* nie jest zbyt popularna wśród operatorów bezzałogowców, a szkoda, bo to bardzo fajne narzędzie”, „musimy przypominać o uruchomieniu aplikacji”), a część krytykowała („aplikacja *DroneRadar* jest kolejnym systemem, który niepotrzebnie obciąża kontrolera lub asystenta”). Pojawiały się pomysły, aby umożliwić kontakt drogą radiową, np. nasłuch na częstotliwości TWR.

Kontrolerzy zwrócili przy tym uwagę na obieg informacji w PAŻP: „problemem natomiast jest sposób, w jaki my jesteśmy o takim locie informowani przez firmę. ASM przesyła do nas faks z informacjami i mapką. Obrazek! Faksem! W XXI wieku!”.

Ostatnie, piąte pytanie miało charakter otwarty. Kontrolerzy mogli wpisać swoje zdanie lub napisać o kwestii, którą należy unormować albo na którą należy zwrócić uwagę. Z tej możliwości skorzystało 21 osób. Najczęściej kontrolerzy postulowali:

- wprowadzenie zakazu lotów w CTR („loty dronów w CTR powinny być zabronione”, „jest tyle przestrzeni klasy G w Polsce. Prośba do droniarzy o to, aby to tam sobie latali, a nie w przestrzeniach kontrolowanych, gdzie narażają innych użytkowników na niebezpieczeństwo”, „myślę, że poza CTR-ami jest dostatecznie dużo miejsca, żeby sobie polatać do woli bez ograniczeń”, „jestem za całkowitym zakazem lotu dronów w CTR”);

- wprowadzenie obowiązkowej łączności na częstotliwości TWR („lot dronem w CTR? Proszę bardzo: FPL i łączność na częstotliwości TWR”, „każdy z portów lotniczych mógłby mieć listę uprawnionych operatorów UAV, którzy mogliby nadawać na częstotliwości radiostacji »portowej« i w ten sposób można by było utrzymywać stałą, dwustronną łączność radiową”, „zwykle radio nawet na częstotliwości portów lotniczych) ułatwiłoby sprawną wymianę informacji i ewentualnych zezwoleń na start lub lądowanie drona”);
- możliwość kupna BSP tylko za zezwoleniem i z podaniem danych osobowych;
- nagłośnienie w mediach zagadnienia latania dronami w pobliżu lotnisk („tylko poprzez media można temat rozdmuchać do takiej świadomości, iż większość ludzi, nawet »amatorzy«, będą zdawali sobie sprawę, czym to grozi, jakie są ewentualnie kary i konsekwencje takiej zabawy”).

Co ciekawe, zwrócono również uwagę na obieg informacji w obrębie służb państwowych korzystających z dronów: „ostatnio mieliśmy ciekawy przypadek. Mecz Lech-Legia, Policja eskortuje śmigłowcem Mi-2 kibiców Legii. Nad stadionem przygotowuje się Policja do zabezpieczania terenu i dzwoni, że chcą latać dronem. Dostają zgodę, którą musimy wycofać po 15 min, bo do stadionu zbliża się śmigłowiec. Też policyjny, ale wiedząc o statku powietrznym, mamy uziemiać drony:)”.

W wielu wypowiedziach pojawiał się wątek braku kontroli nad sytuacją w przestrzeni powietrznej (pisownia oryginalna): „jest tyle przestrzeni klasy G w Polsce. Prośba do droniarzy o to, aby to tam sobie latali, a nie w przestrzeniach kontrolowanych, gdzie narażają innych użytkowników na niebezpieczeństwo. Pracując jako kontroler ruchu lotniczego w strefie kontrolowanej lotniska od GND (*ground* – ziemia) do 1800 stóp nie jestem w stanie zapewnić kontroli ruchu lotniczego statkom powietrznym, mając w CTR drona, nad którym nie mam kontroli. *Safety first*. To co się teraz dzieje, czyli ciągłe liberalizowanie przepisów na rzecz dronów będzie trwało do pierwszego poważnego wypadku z udziałem AC i dopiero wtedy otworzą się oczy tym, co na to zezwolili bo była presja lobby. Jestem za całkowitym zakazem lotu dronów w CTR. Jeśli są to komercyjne loty i muszą coś zrobić – proszę bardzo niech zapłacą PAŻP, portom i liniom za zamknięcie CTR-u na wyznaczony czas i wtedy niech robią sobie co chcą. Ja nie chcę brać odpowiedzialności za CTR, w którym dzieje się coś nad czym nie mam kontroli (ale w świetle dzisiejszych przepisów muszę)”, „zupełny brak kontroli nad tym, czy dron lata czy nie” (EPLB). Z drugiej jednak strony, inny kontroler napisał: „wśród kontrolerów ruchu lotniczego (w niektórych unitach) panuje jakaś niezrozumiała obawa przed operatorami dronów. Zupełnie niesłusznie. To po stronie operatorów spoczywa odpowiedzialność za ustępowanie pierwszeństwa drogi innym statkom powietrznym”.

Latanie dronem w pobliżu portów lotniczych – perspektywa pracowników lotnisk

W drugim badaniu ankietowym, podobne pytania zadano pracownikom odpowiedzialnym za bezpieczeństwo w portach lotniczych. Uzyskano 22 odpowiedzi od, m.in.: dyżurnych operacyjnych, safety managerów, koordynatorów ruchu naziemnego, przedstawicieli

agenta handlingowego, strażnika granicznego. Na pierwsze pytanie dotyczące tego, czy przepisy ułatwiają utrzymanie wysokiego poziomu bezpieczeństwa, 13 osób odpowiedziało „TAK”, 6 „NIE”, jedna „RACZEJ TAK”, jedna „NIEZBYT”, jedna „NIE ZAWIERAJĄ SKUTECZNYCH NARZĘDZI EGZEKWOWANIA PRAWA”.

Odpowiedzi na drugie pytanie ujawniły, że 10 osób spotkało się z niebezpieczną sytuacją z udziałem UAV. Tak jak w przypadku kontrolerów, tak i zdaniem pracowników odpowiedzialnych za bezpieczeństwo, zawiniła niska świadomość operatora, brak wiedzy, braki w szkoleniu.

Trzecie pytanie brzmiało: „czy w instrukcji operacyjnej lub Planie Działania w Sytuacji Zagrożenia zawarto procedury na wypadek nieuprawnionego wlotu UAV nad teren lotniska (użytego także jako narzędzie ataku)?”. Otrzymano 16 odpowiedzi, z czego 9 „NIE” i 7 „TAK”. Co ciekawe, zdaniem 10 pracowników służby pracujące w porcie lotniczym (np. Straż Graniczna, Straż Ochrony Lotniska, Policja, ABW) nie są przygotowane do ochrony przestrzeni powietrznej przed nielegalnie latającymi UAV. Tylko zdaniem 6 osób służby są przygotowane. Wśród zaleceń, jak poprawić ten stan, należy wymienić:

- wyposażenie służb w odpowiedni sprzęt umożliwiający skuteczne wykrywanie miejsca, z którego jest nadawany sygnał sterujący nielegalnie latającymi UAV oraz jego neutralizację;
- budowanie świadomości o zagrożeniach w lepszy niż dotąd sposób, edukowanie przyszłych operatorów UAV nie posiadających uprawnień;
- wprowadzenie rygorystycznych sankcji za złamanie przepisów, egzekwowanie przepisów przez służby porządkowe (np. Policja);
- monitoring.

UAV jako element systemów detekcji i monitorowania

Bezzałogowe statki powietrzne w rękach nieprzeszkolonych operatorów mogą stanowić zagrożenie dla operacji lotniczych. Ten sam dron w rękach przygotowanych i przeszkolonych służb lotniskowych może przyczynić się do poprawy bezpieczeństwa. Wśród możliwych rodzajów zastosowań UAV w porcie lotniczym można wyróżnić:

- monitorowanie pola ruchu naziemnego, w tym stanu drogi startowej, dróg kołowania i stanowisk postojowych;
- monitorowanie, rejestrowanie i odstraszenie zwierząt (ptaków i innych dzikich zwierząt);
- monitorowanie stanu technicznego urządzeń i infrastruktury lotniskowej;
- inspekcje stanu technicznego pojazdów i statków powietrznych;
- wykrywanie innych bezzałogowych statków powietrznych;
- rejestrowanie pracy służb lotniskowych;
- wykonywanie zdjęć, tworzenie ortofotomap;
- patrolowanie stref okołolotniskowych, ogrodzenia;
- wykrywanie i unieszkodliwianie dronów użytych do aktów bezprawnej ingerencji (jako narzędzia ataku, w tym jako nośnika ładunku wybuchowego, broni chemicznej lub biologicznej, pocisk).

W opinii wielu przedstawicieli lotnisk i branży lotniczej, wykorzystanie drona jako narzędzia do monitoringu lotniska jest pożądane. Ogląd terenu z wysokości pozwala bowiem na odpowiednią ocenę sytuacji i może pomóc w szybkiej reakcji, podjęciu właściwych decyzji, minimalizacji zagrożenia, lepszym zobrazowaniu sytuacji, wykryciu nieprawidłowości czy usterek.

W przypadku wykrywania i unieszkodliwiania „wrogich” dronów, „lotniskowy” UAV należący do zarządzającego lotniskiem i użytkowany przez niego, może stanowić uzupełnienie systemu detekcji dronów, obok takich metod, jak²⁸: analiza obrazu widzialnego oraz w paśmie podczerwonym z kamer stacjonarnych, pomiar hałasu oraz analiza częstotliwości charakterystycznych dla BSP, detekcja określonych sygnałów radiowych, w tym źródeł sygnału Wi-Fi oraz aparatury RC, systemu wizyjnego FPV lub telemetrii, radary aktywne i pasywne. Podczas badań przeprowadzonych przez RPAS TEAM i Centrum Kształcenia Kadr Lotnictwa Cywilnego Europy Środkowo-Wschodniej Politechniki Śląskiej, zastosowana bezzałogowa platforma latająca wykazała dużą przydatność w monitoringu stref okołolotniskowych i przechwytywaniu obcego drona za pomocą siatki. Mogłaby zatem służyć w pracy Straży Ochrony Lotniska.

W ramach testów w Międzynarodowym Porcie Lotniczym Katowice (EPKT) symulowano próbę wlotu latającego obiektu („wrogiego” drona – hostile UAV) nad drogę startową 09 w Katowicach. Należy zauważyć, że wrogi UAV wykryto jeszcze przed jego startem. Mianowicie dzięki temu, że system wykrywania został oparty na analizie sygnałów radiowych wysyłanych przez urządzenia RC (należących do operatora „wrogiego” UAV) obsługiwane przez analizę obrazu w podczerwieni.

Podczas badań odnotowano następujące problemy: (1) krótki zasięg sygnałów radiowych, (2) długi czas dolotu lotniskowego UAV do „wrogiego” UAV. Warty uwagi rozwiązaniami są zatem zwiększenie zasięgu radarów (w przypadku pierwszego problemu) oraz zwiększenie liczby lotniskowych UAV i przystosowanych dla nich lądowisk/stanowisk (w przypadku drugiego problemu).

Zwiększenie liczby lotniskowych UAV patrolujących teren lotniska i poza nim pozwoli skrócić czas reakcji i zwiększyć zasięg monitorowanego obszaru. Zapewnia także ciągłość działania systemu w razie awarii jednego z lotniskowych UAV. Analiza lokalizacji stacji dokujących wykazała, że optymalne jest użycie trzech bezzałogowych platform wraz z przygotowaną dla nich infrastrukturą naziemną (trzy miejsca lądowania i startu lotniskowych UAV w różnych miejscach na lotnisku zapewniających możliwości wymiany akumulatorów, szybki serwis). Takie rozwiązanie może skrócić czas reakcji w sytuacjach awaryjnych. Operator lotniskowego UAV może poderwać do lotu urządzenie, które jest najbliższe punktu wymagającego interwencji.

²⁸ A. Fellner, B. Mańka, A. Mańka, *Analiza aktualnych metod detekcji bezzałogowych statków powietrznych (dronów)*, TTS Technika Transportu Szybowego, 2015 r. (22) nr 12, s. 484-489.

Lotniskowy dron jako uzupełnienie systemu detekcji i monitorowania może okazać się przydatny w świetle najnowszych badań poziomu bezpieczeństwa w opinii kontrolerów ruchu lotniczego²⁹. Otóż zauważalny jest brak świadomości u operatorów dronów, że wykonywane w CTR loty mogą spowodować niebezpieczeństwo. Zdarzający się brak kontaktu z operatorami (którzy wyłączają telefony komórkowe na czas lotów) sprawia, że uzasadnione jest monitorowanie okolic lotniska i wykrywanie (oraz ewentualna neutralizacja) „nieświadomie” latających UAV.

Lotniskowy UAV może także służyć Lotniskowej Służbie Ratowniczo-Gaśniczej (monitoring i rejestrowanie miejsc wypadków), służbom utrzymania lotniska, działom eksploatacji czy infrastruktury (monitoring i inspekcje budynków, urządzeń, nawierzchni, dróg, instalacji), działom służby operacyjnej czy działom służby dyżurnej (lepsze zobrazowanie sytuacji operacyjnej).

Podsumowanie

W związku z prężnie rozwijającym się rynkiem dronowym w naszym kraju niepodważalna staje się potrzeba dopasowania istniejących przepisów prawa w sposób zapewniający wysoki poziom bezpieczeństwa lotów bezzałogowymi statkami powietrznymi. Jak wynika z badań, które zostały przeprowadzone na potrzeby niniejszego opracowania, obecny poziom bezpieczeństwa nie jest zadowalający w opinii kontrolerów ruchu lotniczego. Sami respondenci tego pierwszego w Polsce badania ankietowego podsunęli kilka pomysłów poprawy tej sytuacji.

Wskazane są także dalsze badania mające na celu dokładniejsze poznanie perspektywy i opinii środowiska operatorów dronów. Przedstawiciele na różnego rodzaju forach internetowych często skarżą się na restrykcyjne, w ich ocenie, przepisy latania w pobliżu lotnisk. Wśród części operatorów panuje niska świadomość powagi sytuacji lotów w CTR. Konieczna wydaje się zatem konfrontacja i zestawienie perspektyw użytkowników przestrzeni powietrznej i służb zapewniających bezpieczną żeglugę powietrzną oraz wypracowanie wspólnych wniosków.

Wskazano jest prowadzenie dalszego monitoringu i analiz zdarzeń związanych z lotami dronów, by zdiagnozować istniejące zagrożenia ryzyka. Aby jednak, zgodnie z głównymi założeniami systemu zarządzania bezpieczeństwem, działać proaktywnie, czy nie warto byłoby rozważyć propozycji nałożenia obowiązku łączności radiowej, obostrzeń podczas kupna bezzałogowego statku powietrznego, zupełnego zakazu lotów CTR lub rozszerzenia zasięgu akcji promujących bezpieczne latania dronami?

Co więcej, w epoce zagrożenia ze strony nieostrożnych użytkowników zdalnie sterowanych statków powietrznych i ataków terrorystycznych konieczne stało się zapewnienie efektywnego monitoringu stref okołolotniskowych, detekcji obcych dronów i ich

²⁹ D. Marzec, R. Fellner, *Latanie dronem w pobliżu portów lotniczych – w jaki sposób informuje się użytkowników o panujących zasadach?*, prezentacja podczas konferencji DroneTech 2nd World Meeting, Toruń, 6.10.2017 r.

unieszkodliwiania. Odpowiedzią na to zapotrzebowanie jest wykorzystanie przez zarządzającego lotniskiem, służby lotniskowe bezzałogowych statków powietrznych. Podjęte badania, testy i analizy wykazały, że:

- UAV może stanowić użyteczny element zarządzania bezpieczeństwem na lotnisku jako innowacyjne narzędzie do monitorowania stanu technicznego samolotów, sprzętu i infrastruktury portu lotniczego, patrolowania ogrodzenia, wykrywania innych bezzałogowych statków powietrznych i zapobiegania kolizjom z ptakami;
- UAV mogą poprawić bezpieczeństwo startów i lądowań poprzez wykrywanie potencjalnych zagrożeń,
- dostępne systemy detekcji dronów oparte są o radary aktywne i pasywne wykrywające sygnały radiowe emitowane przez aparaturę, kontrolery;
- istotne jest rozmieszczenie lądowisk dla UAV należących do służb lotniskowych (co najmniej trzy, choć zależy to również od wielkości lotniska i strefy, którą operator chce monitorować);
- kluczowe parametry dla UAV służb lotniskowych to: prędkość lotu, rozdzielczość kamery, szybkość startu (od momentu włączenia aparatury do poderwania UAV), odporność na niekorzystne warunki atmosferyczne;
- konieczne jest opracowanie programów szkolenia UAWO dostosowanych do wymagań i potrzeb służb lotniskowych;
- zapewnienie przesyłu obrazu z lotniskowego UAV do jednostek i służb odpowiedzialnych w porcie lotniczym za bezpieczeństwo i ochronę, np.: Straż Ochrony Lotniska, Straż Graniczna, Lotniskowa Służba Ratowniczo-Gaśnicza, działy służby dyżurnej czy operacyjnej, Policja, Służba Celna;
- konieczne jest zintegrowanie lotniskowych UAV z pracą sztabu kryzysowego.

Autor pragnie złożyć serdeczne podziękowania Pani inż. Dominice Marzec za inspirujące wskazówki i krytyczne uwagi oraz Panu Maciejowi Szczukowskiemu za specjalistyczne konsultacje przy opracowaniu ankiety oraz nieocenioną pomoc w przekazaniu jej kontrolerom ruchu lotniczego z całej Polski.

Bibliografia

- A. Fellner, B. Mańka, A. Mańka, *Analiza aktualnych metod detekcji bezzałogowych statków powietrznych (dronów)* [w:] *TTS Technika Transportu Szynowego*, 2015 r. 22 nr 12, s. 484-489.
- R. Fellner, *Rynek szkoleń UAWO w Polsce. Stan i wyzwania* [w:] *Rynek dronów w Polsce. Świt w dolinie śmierci*, Warszawa 2017, s. 36-41.
- D. Marzec, R. Fellner, *Latanie dronem w pobliżu portów lotniczych – w jaki sposób informuje się użytkowników o panujących zasadach?*, prezentacja podczas konferencji DroneTech 2nd World Meeting, Toruń, 6.10.2017 r.
- K. P. Valavanis, G. J. Vachtsevanos, *Handbook of Unmanned Aerial Vehicles*, Springer Publishing Company, Dordrecht 2015, s. 1071-1181.

- T. Patterson, S. McClean, P. Morrow, G. Parr, C. Luo, *Timely autonomous identification of UAV safe landing zones* [w:] *Image and Vision Computing*, 32 (9), s. 568-578.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 3 lipca 2002 r. Prawo lotnicze (Dz.U. z 2017, poz. 959, 1089 t.j. z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 22 sierpnia 1997 r. o ochronie osób i mienia (Dz.U. z 2016, poz. 1432 t.j. z późn. zm.)
- Rozporządzenie Ministra Transportu, Budownictwa i Gospodarki Morskiej w sprawie wyłączenia zastosowania niektórych przepisów ustawy – Prawo lotnicze do niektórych rodzajów statków powietrznych oraz określenia warunków i wymagań dotyczących używania tych statków (Dz.U. z 2016, poz. 1993 t.j. z późn. zm.).
- Rozporządzenie w sprawie przygotowania lotnisk do sytuacji zagrożenia oraz lotniskowych służb ratowniczo-gaśniczych (Dz.U. z 2013, poz. 487).

Netografia

- <http://www.fly4free.pl/na-lotniskach-system-do-niszczenia-dronow> (13.11.2017).
- http://www.pansa.pl/index.php?menu_lewe=ops&opis=OPS/ops_know_how&lang=_pl (09.12.2017).
- <http://www.tvp.info/20937014/dron-zrzucil-ladunek-wybuchowy-na-lotnisko-wojskowe-w-balicach-abw-ma-film-ze-zdarzenia-jest-sledztwo-wideo> (15.11.2017).
- <http://fakty.interia.pl/swiat/news-kanada-dron-zderzyl-sie-z-samolotem,nId,2453201>
- <https://www.tvn24.pl/wiadomosci-z-kraju,3/warszawa-dron-bliski-zderzenia-z-samolotem-na-lotnisku-chopina,561923.html> (15.11.2017).
- <http://wawalove.pl/Drony-przy-Lotnisku-Chopina-Wstrzymano-ladowania-samolotow-a22986> (13.02.2018).
- <http://www.bbc.com/news/uk-40476264> (15.11.2017).
- <http://www.nadwislanski.strazgraniczna.pl/wis/aktualnosci/24618,Niebezpieczna-sytuacja-na-lotnisku.html> (15.11.2017) <http://mib.gov.pl/2-Rejestrzdarze.htm> (15.11.2017).

Inne

- Odpowiedź Urzędu Lotnictwa Cywilnego z dn. 30.01.2017 r. ws. zdarzeń z udziałem BSP.

asp. Dawid Kądzioła

Zakład Ogólnozawodowy Szkoły Policji w Katowicach

E-learning – nowoczesna forma nauki¹

Proces uczenia się, zdobywania nowej wiedzy i umiejętności towarzyszy nam przez cały okres życia. Dotyczy to zarówno umiejętności związanych z naszym codziennym życiem, np. codzienną obsługą urzędów, poznawania nowych przepisów prawnych, ale też przygotowania się do realizacji nowych zadań powierzonych w pracy. Współczesny świat narzuca nam ciągle podnoszenie kwalifikacji zawodowych, stało się to koniecznością i jest warunkiem skutecznej pracy. Zdobywanie wiedzy przez okres całego życia jest konieczne, żeby sprostać wyzwaniom zmieniających się technologii, procesów gospodarczych i społecznych. Wiele płaszczyzn naszego życia ulega szybkim i nieustannym zmianom. Możemy zauważyć, że zmiany te zachodzą o wiele szybciej niż kilkanaście lat temu. Umysłowanie potrzeby nieustającego samodoskonalenia zaowocowało zmianą naszego podejścia do kształcenia – od „bycia kształconym” do „kształcenia się”².

Nieustannie zmieniająca się rzeczywistość wymaga nowych form uczenia się, często nieregularnego (w wolnym czasie) i w różnych miejscach. Możemy zauważyć, że klasyczny model kształcenia realizowanego we wczesnym etapie życia uległ zmianie. Pojawiająca się coraz częściej konieczność zmiany zawodu, przedłużenie aktywności zawodowej intensyfikują potrzebę wykorzystania nowych metod edukacyjnych. Widzimy coraz częstsze próby sięgania po nowe rozwiązania edukacyjne. Nowoczesne metody dydaktyczne oparte na nowatorskich narzędziach od lat są wykorzystywane do szkolenia pracowników w wybranych zawodach. Metody nauczania mogące pozwolić na szybki rozwój wciąż są pomijane w wielu dziedzinach życia, w wielu zawodach, choć mamy do nich łatwy dostęp. Metody i narzędzia podnoszące efektywność procesu uczenia się czy przekazywania wiedzy upowszechniły się umożliwiając odbiorcy łatwy do niech dostęp i ich wykorzystanie. Znaczną rolę w procesach nauczania odgrywają szeroko dostępne technologie informatyczne. Każdego dnia bombardowani jesteśmy tysiącami informacji. Według Ewy Głowackiej w obecnych czasach znacznym i szybkim zmianom ulega całe środowisko informacyjne stanowiące nasze otoczenie. Mówimy tu o pojedynczych osobach, grupach społecznych, jak i instytucjach. Współczesne

¹ Objętość pracy: 0,8 arkusza wydawniczego.

² S. Kuruliszwili, *E-Learning w kształceniu służb społecznych*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2013.

środowisko informacyjne jest niezwykle skomplikowane, niejednorodne i nieuporządkowane. Od połowy XX wieku narasta zjawisko nazwane nadmiarem informacji. Mówi się tu o przeciążeniu informacyjnym, eksplozji, bombie informacyjnej, wykładniczym wzroście informacji. Obecnie, w związku z rozwojem zasobów WWW i serwisów społecznościowych, przybiera znacznie na sile. W jego wyniku w odczuciu użytkowników informacji powstaje „szum informacyjny” – nierównowaga między ilością dostarczanej informacji a możliwością jej przetworzenia przez człowieka³. Pokoleniu Y⁴, czyli osobom, które wychowane są na Internecie, smartfonie czy tablecie, trudniej jest się skupić, zwrócić ich uwagę na dłużej, cokolwiek zainteresować. Dlatego nowoczesna forma edukacji musi aktywizować młodych ludzi do krytycznego myślenia. Przy takim podejściu do nauczania dużego znaczenia nabiera forma podawania wiedzy. Gdy do tego dodamy fakt, że wiedza specjalistyczna szybko idzie naprzód i równie szybko dezaktualizuje się, nauka z wykorzystaniem nowoczesnych technologii jest koniecznością. Wiedzę zawodową w różnych dziedzinach należy nieustannie uaktualniać. Ważniejsze zatem od suchych faktów jest nauczenie młodych ludzi, jak wiedzę zdobywać i jak ją spożytkować do rozwiązywania współczesnych problemów⁵.

Jednocześnie pojawiają się głosy ostrzegające przed edukacyjnymi niebezpieczeństwami związanymi ze zastosowaniem nowych technologii. Don Tapscott wśród wielu głównych zarzutów stawianych przez naukowców i dziennikarzy „pokoleniu sieci”, czyli młodym ludziom intensywnie korzystającym z dostępu do Internetu wymienił: brak umiejętności analizowania skomplikowanych tekstów, daleko posuniętą ignorancję w wielu sprawach, deficyt uwagi i trudności w koncentracji, trudności w komunikowaniu się bez pośrednictwa urzędów, naruszenie prawa własności intelektualnej, unikanie czytania oraz nadmierne preferowanie multimedialnej oraz obrazkowej formy przekazu informacji⁶. Mark Bauerlein oskarżył Internet wręcz o ogłupianie młodych Amerykanów⁷. Z kolei Gary Small i Gigi Vorgan twierdzą, że długotrwałe korzystanie z Internetu wpływa na zmiany w budowie mózgu polegające na innym niż dotychczas tworzeniu połączeń między neuronami. W efekcie tych zmian tworzy się tzw. umysł hipertekstowy, myślący nie linearnie, lecz wielowątkowo, niezdolny do głębszej refleksji, przyjmowania szerszego punktu widzenia, do kreatywności. Nowe pokolenia fundamentalnie mają różnić się od pokoleń obecnych rodziców i dziadków w sposobie postrzegania i rozumienia rzeczywistości⁸. Czesław

³ E. Głowacka, *Ekologia informacji – sposób na choroby informacyjne?* <http://www.ekologiainformacji.pl> (20.03.2018).

⁴ Pokoleniem Y nazywamy osoby, które urodziły się w latach 1980-2000 (czasem wskazuje się na przedział 1977-1997).

⁵ <http://kadry.infor.pl> (10.02.2018).

⁶ D. Tapscott, dz. cyt.

⁷ M. Bauerlein, *The dumbest generation: how the digital age stupefies, young americans and jeopardize our future*, Tarcher/Penguin, New York 2001.

⁸ G. Small, G. Vorgan, *iMózg. Jak przetrwać technologiczną przemianę współczesnej umysłowości*, Vesper, Poznań 2011 oraz G. Small, T. Moody, P. Siddarth, S. Bookheimer, *You brain on Google. Patterns of cerebral activation during internet searching*, „*American Journal of Geriatric Psychiatry*” 2009, nr 17, s. 116-126.

S. Nosal twierdzi, że szybkie tempo zmian naszej rzeczywistości w połączeniu z przekazem informacji opartym na obrazach ma niekorzystny wpływ na metapoznanie i głębokość przetwarzania pojęciowego⁹, natomiast Edward Hallowell pisze o negatywnym wpływie „elektronicznych gadżetów” na umysły młodych ludzi przejawiającym się deficytem uwagi¹⁰. Nicholas Carr przestrzega przed zmianami, które nieuchronnie zachodzą w umysłach osób intensywnie korzystających z komputerów i Internetu, a polegają na osłabieniu zdolności do koncentracji uwagi i zapamiętywania¹¹.

Proces nauczania korzystający z technologii informatycznych określany jest mianem e-learningu (ang. *electronic learning*).

Istota m-learningu

W większości państw członkowskich Unii Europejskiej w przestrzeni edukacyjnej zachodzą dostrzegalne zmiany w procesie kształcenia. Mówi się nawet o zmianie paradygmatu kształcenia na skutek wdrażania nowych technologii do procesów nauczania i uczenia się¹². W warunkach ciągłego rozwoju nowoczesnych technologii potrzeba unowocześnienia metodyki nauczania zaznacza się bardzo mocno. Osoby uczące się potrzebują nowych bodźców pobudzających ciekawość, inspirujących do poszukiwań. Przyzwyczajenie do codziennych ułatwień budzi oczekiwanie, że będą one miały swoje miejsce również w sferze nauczania. Nowy paradygmat edukacji mobilnej, określane skrótowo angielskim terminem m-learning, w literaturze przedmiotowej pod pojęciem m-learningu, czyli edukacji mobilnej należy rozumieć jako szeroką gamę możliwości edukacyjnych stworzonych przez połączenie technologii mobilnych, bezprzewodowych sieci oraz e-kształcenia¹³. Walery Susłow i Tomasz Królikowski zaakcentowali niezwykle ważne z teoretycznego punktu widzenia nowe aspekty mobilnego środowiska wirtualnej edukacji: „[...] ideą m-learningu jest stworzenie mobilnego środowiska, w którym zarówno uczeń, jak i nauczyciel nie są skrepowani danym programem nauczania, nie są zależni od miejsca nauczania (sali wykładowej czy klasy), ani też czasu, w którym chcą przyswajać (w przypadku studenta) czy przygotowywać (w przypadku wykładowcy) materiały dydaktyczne¹⁴. Specjaliści od e-learningu już od dawna sygnalizowali potrzebę takich zmian. Tradycyjne struktury metodyczne wzbogacone o e-learning oraz częściej o m-learning to droga do nowej jakości nauczania. Dynamika uczenia się jest oparta na przemianym

⁹ C.S. Nosal, *Złudzenia poznawcze wywoływane przez stare i nowe technologie informacyjne*, „Neodidagmata”, 2011-2012, nr 33-34, s. 77-92.

¹⁰ E. Hallowell, *CrazyBusy, overstretched, overbooked, and about to snap! Strategies for handling your fast-paced life*, Random House LLC, New York 2007.

¹¹ N. Carr, *Płytki umysł. Jak Internet wpływa na nasz mózg*, Gliwice 2013.

¹² N. Upadhyay, *M-Learning – A New Paradigm in Education*, <http://itdl.org/> (10.02.2018).

¹³ L. Hojnacki, *Pokolenie m-learningu – nowe wyzwanie dla szkoły*, E-mentor 2006.

¹⁴ W. Susłow, T. Królikowski, *M-learning, więc uczenie się w terenie*, Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej 2005, s. 12.

wykorzystywaniu zróżnicowanych sposobów uczenia się: student jest obecny na zajęciach o charakterze stacjonarnym, których część treści jest wcześniej zapowiedziana w komunikatach mobilnych, a pozostała część, przeznaczona do samodzielnego pogłębienia, dostarczona przez Internet i pobrana za pomocą urządzeń mobilnych. W dalszym ciągu procesu student czy uczeń może komentować materiały, projekty lub zadania i uczestniczyć w różnych formach pracy grupowej. Organizację pracy od strony merytorycznej planują wykładowcy, a od strony technicznej monitorują informatycy¹⁵. Aspekty organizacyjne i społeczne są realizowane poprzez budowanie społeczności, która nie jest ograniczona do spotkań osobistych na terenie kampusu uczelnianego ani do asynchronicznych spotkań w sieci, na platformie e-learningowej – warunki do bezpośredniego i nienadzorowanego kontaktu społecznego stwarza łączenie różnych technologii komunikacyjnych. Służą one także dystrybucji informacji i materiałów, kontroli procesu nauczania, zarządzaniu systemem, organizacji tradycyjnych form pracy i sesji mobilnych.

System opiera się na dwóch pakietach aplikacji – służących zapewnieniu dostępności i mobilności systemu i służących polepszeniu elementów nauczania. W obszarach działania mamy trzy grupy uczestników: wykładowcy, studenci (uczniowie) oraz administratorzy, którzy zapewniają bezproblemowe działanie systemu. Każda z tych grup ma stworzony swój profil działania i dostęp do określonych aplikacji potrzebnych do pracy. Na system składają się:

Aplikacje usprawniające procesy nauczania:

- system kontroli samodzielnej aktywności studentów w procesie nauczania i uczenia się pozwala monitorować działania (lub ich brak) uczestniczących osób. Jest przydatny zwłaszcza w obserwacji grupowych form pracy i ocenie efektów;
- system kontroli uczestnictwa w sesjach synchronicznych i asynchronicznych monitoruje działania uczestników pod kątem wymogów formalnych – aktywności w zajęciach obowiązkowych realizowanych zdalnie;
- system ewaluacji wewnętrznej służy przede wszystkim pomiarowi efektów kształcenia realizowanemu przy pomocy testów;
- system konsultacyjny ma za zadanie zapewnić optymalne wykorzystywanie potencjału dydaktycznego kadry, a także usprawnić ocenianie osiągnięć studentów;
- system zarządzania informacją zwrotną steruje przepływem komunikatów merytorycznych pomiędzy wykładowcami i studentami oraz wspiera budowanie interakcji w uczącej się społeczności.

Aplikacje ułatwiające dostępność i mobilność:

- system komunikacji pośredniczącej pozwala na komunikację pomiędzy wykładowcami a studentami za pomocą krótkich wiadomości, przekazywanych wewnątrz systemu, a także do terminali, którymi są telefony komórkowe;

¹⁵ M. Gramlin, *Distance Learning in Transition, The Impact of Technology: A New Zealand Perspective*, EDEN Conference The Open Classroom Distance Learning and New Technologies in School Level Education and Training, Oslo 1995.

- system odbiorczy krótkich komunikatów zapowiednich służy organizacji pracy w formach synchronicznych – uprzedza o zbliżających się terminach, monitoruje o aktywność, zwłaszcza gdy dotyczy to pracy wielu uczestników w tym samym czasie;
- system planowania czasu nauczycieli prowadzących określa dostępność bezpośrednią (synchroniczną) wykładowcy w sieci, a także drogi i zasady dostępności asynchronicznej, usprawniając organizację konsultacji dla studentów;
- system kontroli czasu pracy określa termin dostępności materiałów oraz rejestruje czas poświęcony przez studenta na wykonanie zadań;
- system samodzielnego planowania i gospodarowania czasem aktywności przez studenta to przestrzeń wirtualna, w której student dokonuje samodzielných decyzji o kolejności wykonywania poszczególnych działań, terminach ich rozliczania, a także o formach współpracy z innymi uczestnikami procesu.

Badania wykazały silne związki między upowszechnieniem się nowoczesnego środowiska cyfrowych technologii komunikacyjnych a transformacją dotychczasowego modelu percepcyjnego odbiorców komunikatów medialnych¹⁶. Lechosław Hojnacki zauważa, że: „cechy przekazu urządzeń mobilnych wywołują daleko idące zmiany w sposobie posługiwania się tekstem i obrazem [...]. Praktyczna konieczność jednoosobowego użytkownika urządzenia mobilnego niesie jednocześnie duży potencjał indywidualizacji i personalizacji przekazu, połączony z techniczną łatwością interkomunikacji”¹⁷. Metody kształcenia na odległość Ewa Lubina uważa, że proces wdrożeniowy m-learningu winien być osadzony w nurcie konstruktywistycznym, uwzględniającym szereg warunków dydaktycznych i technicznych, do których zaliczamy między innymi:

- dostosowanie treści do możliwości odbioru za pośrednictwem narzędzi mobilnych;
- projektowanie procesu nauczania w sposób umożliwiający wsparcie przez nauczyciela zindywidualizowanego uczenia się;
- umożliwienie gromadzenia informacji w warunkach mobilnego uczenia się;
- wygodny interfejs, przyjazny dla użytkownika niemającego przygotowania technicznego;
- zmienność bodźców, krótki czas ekspozycji i atrakcyjność estetyczną (także techniczną) przekazu, ponieważ *m-learning* rozwija się głównie w środowisku ludzi młodych;
- krótkie i syntetyczne opracowanie informacji (konkretyzacja) – przekazywane pakiety informacji powinny mieć postać dogodną do odbioru w warunkach mobilnego dostępu;
- dzielenie przekazu na „obiekty wiedzy” i opracowanie koncepcji późniejszego scalania lub włączania ich w posiadane zasoby informacyjne¹⁸.

¹⁶ K. Kuźmicz, *E-learning, Kultura studiowania w przestrzeni sieci*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2015, s. 89.

¹⁷ L. Hojnacki, *Pokolenie m-learningu – nowe wyzwanie dla szkoły*, „E-mentor” 2006, nr 1(13), s. 25.

¹⁸ E. Lubina, *M-learning – marzenia szaleńców czy długie ramię e-learningu* [w:] *E-edukacja.net: materiały z III ogólnopolskiej konferencji „Rozwój e-edukacji w ekonomicznym szkolnictwie wyższym”*, M. Dąbrowski, M. Zajac (red.), Warszawa 2007.

Kierunki i formy rozwoju e-edukacji oraz klasyfikacja systemów e-learningowych

Terminami „e-edukacja”, „e-learning” określa się proces dydaktyczny odbywający się w przestrzeni pozaszkolnej (wywodzący się z koncepcji edukacji na odległość – *distance learning/distance education*), który w celu stworzenia nowej jakości uczenia się wykorzystuje nowoczesne multimedialne rozwiązania teleinformatyczne. Głównymi narzędziami służącymi jego realizacji są stacjonarne lub przenośne komputery bądź smartfony. Uczenie za ich pomocą może przyjmować dwie podstawowe formy¹⁹:

- CBL (*computer based learning*) – nauczanie z użyciem komputerów multimedialnych z dostępem do materiałów edukacyjnych rozpowszechnionych za pomocą nośników danych, pamięci flash, dysków przenośnych. W tej formie nauczania mamy do czynienia z asynchronicznym trybem nauczania – w trakcie nauki nie ma wymiany informacji pomiędzy nauczycielem a uczniem. Uczący się sam wybiera termin nauki, w którym wykonuje ćwiczenia i testy;
- WBL (*web based learning*) – nauczanie bazujące na urządzeniach przenośnych z dostępem do materiałów rozpowszechnianych za pośrednictwem Internetu. Ten model prócz asynchronicznego oferuje również synchroniczny tryb nauczania. Proces edukacyjny przebiega w czasie rzeczywistym i jest prowadzony przez wykładowcę.

W praktyce kształcenia stosowane jest również kształcenie w trybie mieszanym (*blended learning*), czyli tradycyjny proces dydaktyczny wspierany jest poprzez wirtualne zajęcia organizowane za pomocą wybranej technologii e-learningowej oraz uczenia się za pośrednictwem bezprzewodowych urządzeń mobilnych (*m-learning*).

Kształcenie w sieci odbywa się zazwyczaj za pomocą platformy edukacyjnej, czyli zintegrowanego systemu informatycznego tworzącego środowisko do zdalnego nauczania wykorzystujące oprogramowanie służące do zarządzania e-szkoleniami – LMS (*learning management system*), system zarządzania treścią szkoleniową – LCMS (*learning content management system*), pomoce w tworzeniu materiałów dydaktycznych udostępnianych na zajęciach realizowanych w modelu *e-learning*, oraz systemy zarządzania zdalną komunikacją – LSC (*life communication system*)²⁰. Do zastosowań wyłącznie m-learningowych zostały stworzone systemy mLMS/mLCMS/mLCS, których rozwiązania pod względem dydaktycznym i organizacyjnym są takie same jak w narzędziach e-learningowych. Do podstawowych funkcji systemów oprogramowania klasy LMS możemy zaliczyć:

- zarządzanie działalnością dydaktyczną w e-edukacji i jej administrowanie;
- monitorowanie procesu nauczania – uczenie się;
- dystrybucję kursów e-learningowych przez Internet;
- organizowanie komunikacji zdalnej oraz wspieranie interakcji międzyludzkich;
- integrację treści dydaktycznych;

¹⁹ Zob. M. Derntl, *Patterns for person-centered e-learning*, Vienna 2005.

²⁰ K. Kuźmicz, *E-learning, Kultura studiowania w przestrzeni sieci*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2015, s. 54.

- ocenianie i wspieranie umiejętności i kompetencji uczestników wirtualnej edukacji oraz zarządzanie nimi²¹.

Spośród licznych możliwości oferowanych przez systemy oprogramowania klasy LCMS na szczególną uwagę zasługują następujące funkcje:

- zarządzanie materiałami edukacyjnymi;
- wspomaganie projektowania oraz udostępniania materiałów dydaktycznych;
- zarządzanie procesami nauczania zdalnego bazującymi na kursach e-learningowych;

System / Wymiar	LMS Ludzki	LCMS Wiedza	LCS Komunikacja
Podstawowe funkcje	Zarządzanie szkoleniami i budowanie komplementacji	Zarządzanie materiałami szkoleniowymi	Zarządzanie komunikacją i współpracą
Grupa docelowa	Firmy organizujące proces edukacyjny i nim zarządzające	Firmy specjalizujące się w tworzeniu szkoleń oraz zarządzaniu wiedzą	Firmy charakteryzujące się dużą interakcją wewnętrzną lub zewnętrzną
Zarządzanie procesem szkoleń	Mocno ograniczone, zwykle wyłącznie tworzenie prostych form ćwiczeniowych	Mocno ograniczone, obejmujące wyłącznie kursy zbudowane za pomocą systemu	Mocno ograniczone, obejmujące wyłącznie proces szkolenia synchronicznego
Możliwości budowy kursów	Mocno ograniczone, zwykle wyłącznie tworzenie prostych form ćwiczeniowych	pełne: repozytorium treści, zarządzanie obiektami, wersjami elementów i obiektów oraz pracą grupową	Mocno ograniczone, obejmujące wyłącznie proces szkolenia synchronicznego
Możliwości interakcji	Mocno ograniczone, zwykle czas i/lub lista dyskusja	Mocno ograniczone, zwykle czas i/lub lista dyskusyjna	Pełne – współpraca i komunikacja przez sieć

Tabela 1. Porównanie systemów LMS, LCMS, LCS. Źródło: opracowanie własne na podstawie M. Hyla, *Przewodnik po e-learningu*, Kraków 2016, s. 135

- wspieranie pracy indywidualnej i grupowej uczestników e-edukacji;
- zapewnienie komunikacji między nauczycielem, studentami i administratorami systemu;
- ewaluacja wyników pomiaru dydaktycznego²².

Do podstawowych funkcji systemów oprogramowania klasy LCS zaliczamy:

- zarządzanie komunikacją synchroniczną;
- transmisję obrazu i dźwięku;
- obsługę komunikatorów internetowych i czatów;
- import i edycję elementów treści dydaktycznej;
- organizację pracy indywidualnej i grupowej.

²¹ Tamże.

²² Tamże, s. 55.

Psychologiczne i pedagogiczne aspekty kształcenia online

Nauczanie – uczenie się wykorzystujące nowoczesne technologie e-learningowe implikuje konieczność naukowej refleksji dotyczącej psychologicznych i pedagogicznych aspektów kształcenia zdalnego. Chciałbym teraz przedstawić, jak wygląda przenikanie się i współwystępowanie w e-edukacji z pozoru odmiennych koncepcji psychologicznych: behawiorystycznej, poznawczej oraz konstrukttywizmu – jako teorii uczenia się zdobywania wiedzy²³.

Niewątpliwie historycznie najstarszą jest koncepcja behawiorystyczna, która wyjaśnia uczenie za pomocą następujących pojęć: „bodziec”, „reakcja”, „nagroda” i „kara”. Koncepcja ta zakłada, że człowiek jest sterowany zewnątrz, a jego zachowanie jest warunkowane przez środowisko zewnętrzne. Józef Koziński pisze: „zachowanie człowieka, jego osiągnięcia w uczeniu się i pracy twórczej, jego kontakty interpersonalne i działalność organizacyjna są zależne od wyposażenia genetycznego oraz od środowiska fizycznego i społecznego. Środowisko to, a więc instytucje kulturalne, partie polityczne, system szkolny, sytuacje w rodzinie czy środki masowego przekazu, steruje ludzkim działaniem [...]. Struktura zachowania jest w dużym stopniu kopią struktury środowiska²⁴. Zgodnie z założeniami behawioryzmu uczenie się stanowi wynik reakcji na określony bodziec i jest procesem polegającym na tworzeniu związków czy powiązań między pewnymi bodźcami a pewnymi reakcjami. Jest to tak zwane uczenie się w ujęciu koneksjonistycznym²⁵. Powiązania bodziec – reakcja mogą być wzmacniane przez nagrody, na przykład pozytywną ocenę. Przez wzmocnienie rozumiemy więc proces, w którym bodziec lub zdarzenie nasila reakcję bądź zwiększa prawdopodobieństwo jej wystąpienia. Wzmocnienia dzielimy na pozytywne i negatywne. Wzmocnienie pozytywne to takie, w którym po reakcji pojawia się lub intensyfikuje bodziec wzmacniający, wskutek czego reakcja nasila się lub zwiększa się częstotliwość. Wzmocnienie negatywne to procedura, w której po reakcji bodziec nieprzyjemny zostaje usunięty, zanika lub słabnie, czego efektem jest nasilenie się reakcji lub jej częstotliwości²⁶. Na poziomie oddziaływań edukacyjnych za bodźce możemy uznać metody oraz środki nauczania, a za reakcje wszelkie zmiany w zachowaniu oraz wyniki ewaluacyjne pomiaru dydaktycznego osoby poddanej oddziaływaniu określonych bodźców. Behawioryści na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych XX wieku sformułowali metodę nauczania nazwaną nauczaniem programowym. Oto cztery jej podstawowe zasady – za Wacławem Strykowskiem:

- zasada małych kroków, czyli podziału materiału nauczania na drobne porcje;
- zasada aktywizowania uczniów przez wypełnianie luk w tekście lub wybieranie spośród kilku odpowiedzi rozwiązania poprawnego;

²³ Tamże, s. 71.

²⁴ J. Koziński, *Koncepcje psychologiczne człowieka*, Wydawnictwo Akademickie Żak Warszawa 1988, s. 12.

²⁵ C. Galloway, *Psychologia uczenia się i nauczania*, przeł. J. Radzicki, Warszawa 1988, s. 98.

²⁶ C. Tavis, C. Wade, *Psychologia. Podejścia oraz koncepcje*, przeł. J. Gilewicz, Poznań 1999, s. 219.

- zasada natychmiastowego wzmocnienia – po każdej odpowiedzi natychmiast zostaje podana informacja zwrotna (odpowieź poprawna);
- zasada indywidualizacji tempa i treści – każdy uczeń realizuje program we właściwym dla siebie tempie, opanowuje treści, idąc własną drogą (ścieżką)²⁷.

Program nauczania może być eksponowany za pomocą podręcznika lub maszyny dydaktycznej, którą w dzisiejszych czasach stanowi komputer. Uczenie się oparte na systemach e-learningowych ma w zakresie swojej budowy i działania wiele wspólnego ze wspomnianą metodą nauczania programowanego. Stosowaną technologię teleinformacyjną możemy porównać do medium transmitującego informację, które stanowią zespół bodźców dla uczącego się. W skład każdego projektowanego kursu e-learningowego wchodzi liczne moduły testowe, które są niczym innym jak porównywaniem odpowiedzi udzielonych przez osobę uczącą się z określonymi prawidłowymi odpowiedziami ustalonymi przez osobę prowadzącą i projektującą dany kurs, z natychmiastowym podaniem informacji zwrotnej²⁸.

Platforma e-learningowa umożliwia nauczycielowi stałe sprawdzanie postępów lub ich brak dzięki przeglądaniu panelu administratora, w którym widnieją min. szczegółowe dane dotyczące logowań się do kursu przez ucznia. Behawioralną postać kształcenia zdalnego możemy również dostrzec w budowie i strukturze organizacyjnej kursu. Wykładowca czy nauczyciel prowadzący zajęcia i projektujący kurs dysponuje wieloma narzędziami porządkującymi i nadającymi zadaniom określoną strukturę. Do tych narzędzi możemy zaliczyć między innymi moduły lekcyjne i ćwiczeniowe, pliki z zasobami, moduły testowe. Z teoretycznego punktu widzenia bardzo ważna jest koncepcja poznawcza, która stanowi kolejny filar dydaktyki i metodyki kształcenia online. Mówi ona, że człowiek jest samodzielnym podmiotem, który w dużej mierze decyduje o własnym losie. Człowiek przyjmuje, przechowuje i interpretuje, tworzy i przekazuje za pomocą języka informacje (wiedzę, dane) oraz nadaje im pewną wartość (znaczenie, sens). Jako sprawca podejmuje działania celowe i ma nad nimi sprawczą kontrolę. Stanowi układ przetwarzający informacje, którego zachowanie zależy od informacji ze świata zewnętrznego oraz wewnętrznego stanowiących tak zwane struktury poznawcze²⁹. Nauczyciel pełni rolę mediatora i pomocnika w procesie wyboru odpowiedniej strategii dochodzenia do wiedzy, czyli jej samodzielnego zdobywania przez osobę uczącą się. Psychologia poznawcza w badaniach dotyczących procesów uczenia się przywiązuje dużą wagę do szczegółowej analizy przetwarzania informacji.

²⁷ *Kompetencje nauczyciela szkoły współczesnej*, W. Strykowski, J. Strykowska, J. Pielachowski (red.), Poznań 2003.

²⁸ K. Kuźmicz, dz. cyt., s. 72.

²⁹ J. Koziół, *E-learning, Kultura studiowania w przestrzeni sieci*, Sopot 2015, s. 73.

Podsumowanie

Podsumowując przedstawione poglądy na nową rolę nauczyciela w kształceniu zdalnym, chcę zwrócić uwagę, że nauczanie w formie e-learningu stanowi duże wyzwanie dla pedagogów, które pozwoli im osiągnąć kolejny etap oddziaływań edukacyjno-wychowawczych. Technologie informacyjno-komunikacyjne wkraczają do edukacji w bardzo szybkim tempie. Organizacja pracy edukacyjnej, współpracy, obiegu informacji pomiędzy środowiskami edukacyjnymi i naukowymi w dzisiejszej dobie bardzo często opierają się na nowoczesnych technologiach. W procesie kształcenia jest to e-learning, realizowany przez nowoczesne platformy edukacyjne. Popularność internetowych platform na świecie dowodzi, że są one skutecznym narzędziem wspierającym pracę nauczyciela. Zastosowanie technologii informacyjno-komunikacyjnych w postaci platformy e-learningowej powoduje zmiany w organizacji pracy zdecydowanie odbiegającej od nauczycielskich przyzwyczajzeń do systemu klasowo-lekcyjnego. Znaczenie elektronicznej edukacji wynika z istoty przemian, których jesteśmy współuczestnikami. Jedynym z ich symptomów jest konieczność zaspokajania różnorodnych, szybko zmieniających się potrzeb informacyjnych, angażowania się nie tylko w proces ciągłego uczenia się, poszukiwania, przekazywania, przyswajania wiedzy, jej rozumienia oraz kształtowania umiejętności jej wykorzystania, lecz także w jej tworzenie i doskonalenie. W warunkach przemian kulturowych i rozwojem technologii nauczyciele muszą zadbać o swój wizerunek i unowocześnić swój warsztat pracy. W przeciwnym razie grozi im obniżenie autorytetu w oczach podopiecznych, dlatego wręcz koniecznym staje się poszerzanie swoich kompetencji, usprawniających funkcjonowanie w społeczeństwie informacyjnym bazującym na komunikacji sieciowej. Konieczne jest również osvajanie się z nowoczesnym sprzętem – narzędziami umożliwiającymi realizację procesu kształcenia młodego pokolenia w sposób dla niego atrakcyjny. Możemy zauważyć, że funkcja nauczyciela ewoluuje w kierunku sokratejskiego pojmowania nauczania³⁰ – nauczyciel to nie źródło wiedzy, ale przewodnik, którego zadaniem jest pobudzenie do myślenia, do poszukiwania wiedzy i budowania z tej wiedzy mądrości. Nauczyciel ma dopomóc uczniowi na drodze do samodzielnego konstruowania własnego świata wartości i własnego źródła informacji. Kształcenie zdalne eksponuje aspekt samodzielności, poszukiwania wiedzy w ogólnosiwiatowych zasobach, jest dobrym sposobem osiągnięcia celu, jakim jest wykształcenie człowieka gotowego kształcić się dalej³¹.

Bibliografia

- Bauerlein M., *The dumbest generation: how the digital age stupefies, young americans and jeopardize our future*, Tarcher/Penguin, New York 2001.
- Bednarek J., Lubina E., *Kształcenie na odległość, podstawy dydaktyki*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2008.

³⁰ Tarkiewicz W., *Historia filozofii*, Warszawa 2002, s. 215.

³¹ Bednarek J., Lubina E., *Kształcenie na odległość, podstawy dydaktyki*, Warszawa 2008, s. 212.

- Carr N., *Płytki umysł. Jak Internet wpływa na nasz mózg*, Helion, Gliwice 2013.
- Derntl M., *Patterns for person-centered e-learning*, Vienna: University of Vienna 2005.
- Galloway C., *Psychologia uczenia się i nauczania*, przeł. J. Radzicki, Warszawa 1988.
- Głowacka E., *Ekologia informacji – sposób na choroby informacyjne?* <http://www.ekologiainformacji.pl> (20.03.2018).
- Gramlin M., *Distance Learning in Transition, The Impact of Technology: A New Zealand Perspective*, EDEN Conference The Open Classroom Distance Learning and New Technologies in School Level Education and Training, Oslo 1995.
- Hallowell E., *CrazyBusy, overstretched, overbooked, and about to snap! Strategies for handling your fast-paced life*, Random House LLC, New York 2007.
- Hojnacki L., *Pokolenie m-learningu – nowe wyzwanie dla szkoły*, E-mentor, Warszawa 2006.
- Koziński J., *Koncepcje psychologiczne człowieka*, Wydawnictwo Akademickie Żak, Warszawa 1988.
- Kuruliszwili S., *E-Learning w kształceniu służb społecznych*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2013.
- Kuźmicki K., *E-learning, Kultura studiowania w przestrzeni sieci*, Gdańskie Wydawnictwo Psychologiczne, Sopot 2015.
- Lubina E., *M-learning – marzenia szaleńców czy długie ramię e-learningu*, w: *E-edukacja.net: materiały z III ogólnopolskiej konferencji: Rozwój e-edukacji w ekonomicznym szkolnictwie wyższym*, Warszawa 2007.
- Nosal C.S., *Złudzenia poznawcze wywołane przez stare i nowe technologie informacyjne*, Neodidagmata, Poznań 2011-2012.
- Small G., Vorgan G., *iMózg. Jak przetrwać technologiczną przemianę współczesnej umysłowości*, Vesper, Poznań 2011
- Small G., Moody T., Siddarth P., Bookheimer S., *You brain on Google. Patterns of cerebral activation during Internet searching*, *American Journal of Geriatric Psychiatry*, Vesper 2009.
- Strykowski W., Strykowska J., Pielachowski J., *Kompetencje nauczyciela szkoły współczesnej*, Poznań 2003.
- Susłow W., Królikowski T., *M-learning, więc uczenie się w terenie*, Zeszyty Naukowe Politechniki Poznańskiej, Poznań 2005.
- Tapscott D., *Cyfrowa dorosłość. Jak pokolenie sieci zmienia nasz świat*, Warszawa 2010.
- Tatarkiewicz W., *Historia filozofii*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2002.
- Tavis C., Wade C., *Psychologia. Podejścia oraz koncepcje*, przeł. J. Gilewicz, Poznań 1999.

Netografia

- Upadhyay N., *M-Learning – A New Paradigm in Education*, <http://itdl.org/> (10.02.2018).
- <http://kadry.infor.pl> (10.02.2018).

kom. Magdalena Kubica

Zakład Służby Kryminalnej Szkoły Policji w Katowicach

Zorganizowana przestępczość narkotykowa i jej zwalczanie¹

Przestępczość zorganizowana w ciągu ostatniego stulecia ze zjawiska początkowo lokalnego urosła do rangi problemu o charakterze międzynarodowym, od którego obecnie nie jest wolna żadna społeczność. Każdy rodzaj przestępczości stanowi poważny problem i zakłóca prawidłowe funkcjonowanie społeczeństwa, jednak tworzenie przez jednostki nastawione na łamanie prawa karnego struktur mających ułatwiać to zadanie jest zjawiskiem szczególnie niebezpiecznym. Wynika to z faktu, że człowiekowi w grupie łatwiej jest realizować pożądane dla niego cele, a fakt prowadzenia bezprawnej działalności wspólnie z innymi osobami ułatwia pokonywanie także własnych psychicznych oporów przed wyrządzeniem krzywdy drugiemu człowiekowi. Wydaje się oczywiste, że szukając sposobów ograniczania zjawiska łączenia się ludzi w struktury przestępcze, należy jak najlepiej poznać jego istotę.

Niniejszy artykuł dotyczy wybranych zagadnień dotyczących przestępczości zorganizowanej. Jej problematyka obejmuje tak wiele aspektów, że ich kompletne zaprezentowanie w tym opracowaniu nie jest możliwe. Przedstawiono definicję przestępczości zorganizowanej, krótki obraz najbardziej charakterystycznych przejawów działalności zorganizowanych grup przestępczych oraz wybrane typy przestępstw takich jak przestępczość narkotykowa oraz handel ludźmi. Z uwagi na fakt, iż nadal podstawowym źródłem dochodów grup przestępczych jest handel narkotykami i obrót nimi, a co za tym idzie wprowadzenie do obiegu „brudnych pieniędzy”. Owe pieniądze potrafią podważyć i zniweczyć reformy reorganizacyjne państw, które przechodzą z jednego systemu ekonomicznego do drugiego. We współczesnej gospodarce istnieją tak zwane raje podatkowe takie jak Bahrajn, Barbados, Panama, które wprowadziły znaczną swobodę przy praktycznie pełnym braku kontroli transferu kapitałów. Kraje te stały się podmiotem zainteresowania przestępczości zorganizowanej w kontekście lokowania zarobionych pieniędzy w sposób niezgodny z prawem, natomiast problem ten jest bardzo poważny i stanowi istotne zagrożenie dla prawidłowego funkcjonowania gospodarki.

¹ Objętość pracy: 1,3 arkusza wydawniczego.

Charakterystyka przestępczości zorganizowanej

Etiologia przestępczości i zjawisk ze sfery patologii życia społecznego nie prezentuje bynajmniej jednolitego stanowiska, albowiem istnieje szereg koncepcji wyjaśniających przyczyny i uwarunkowania zjawisk będących przedmiotem zainteresowania tej nauki. Najważniejsze z tych koncepcji to:

1. **Koncepcja biologiczna** – ujmuje, że przyczyny i uwarunkowania tak przestępczości, jak i zjawisk ze sfery patologii życia społecznego tkwią wyłącznie w czynnikach biologicznych. Czynniki te poszczególni reprezentanci tej koncepcji pojmują różnie. W szczególności zaś przyczyn i uwarunkowań dopatrują się w:
 - dziedziczeniu przez sprawców cech przestępczych człowieka pierwotnego (za ojca tej koncepcji należy wskazać Cezarego Lambroso),
 - nabywaniu przez sprawców cech przestępczych poprzez doznanie w życiu płodowym bądź we wczesnym dzieciństwie uszkodzeń mózgu,
 - nabywaniu cech przestępczych przez atypowy układ chromosomów,
 - czynnikach chorobowych z kręgu schorzeń psychicznych,
 - zaburzeniach osobowości wrodzonych (psychopatie) bądź nabytych (charakteropatie),
 - zmianach dokonujących się w określonych częściach mózgu.
2. **Koncepcja socjologiczna** – określa, że przyczyn i uwarunkowań przestępczości i zjawisk ze sfery patologii życia społecznego należy szukać w czynnikach społecznych, zaznaczających się silnie w środowisku, w którym żyje człowiek, a zwłaszcza w warunkach jego wychowania. Również w obrębie tej koncepcji nie ma pełnej zgodności w odniesieniu do eksponowania przyczyn i uwarunkowań interesujących ją zjawisk. Spotykamy się tu z zapatrywaniem, że przyczyny i uwarunkowania przestępczości i zjawisk ze sfery patologii życia społecznego tkwią w takich negatywnych zjawiskach społecznych jak nędza, bezrobocie, migracja ze wsi do miast, konflikty wewnętrzne w kraju, alkoholizm itp. Był też pogląd głoszący, że odwrotnie – przyczyn tych w niektórych kręgach społecznych należy się dopatrywać w nadmiarze dóbr materialnych. Zaznaczyło się tu także stanowisko dopatrujące się omawianych przyczyn i uwarunkowań w wadliwych strukturach i mechanizmach wychowawczych, które z jednej strony wyrabiają w człowieku aspołeczną hierarchię wartości, zaś z drugiej nie kształtują w nim żadnych społecznie wartościowych hamulców moralnych².
3. **Koncepcja mieszana** – dążąca do połączenia zapatrywań koncepcji biologicznych i socjologicznych. W obrębie tych koncepcji najczęściej spotykamy się z zapatrywaniem, iż człowiek rodzi się z pewnymi predyspozycjami biologicznymi skłaniającymi go do zachowań społecznie negatywnych, lecz do eskalacji dochodzi dopiero wtedy, gdy określony układ społeczny, a zwłaszcza procesy wychowawcze – zaktywizują takie predyspozycje. Istnieje też pogląd odmienny, a mianowicie zakładający, że czynniki

² T. Hanausek, *Kryminalistyka. Zarys wykładu*, Kraków 2005, s. 25-27.

społeczne, a szczególnie wychowawcze tworzą u człowieka predyspozycję do stania się przestępcą.

4. Konceptje sytuacyjne – uznające, iż przyczyną popełnienia przez człowieka przestępstwa jest sytuacja, w której się znalazł w danej chwili. Elementy takiej sytuacji, względnie cały ich zespół, tak silnie oddziałują na człowieka, że pod ich naporem dopuszcza się przestępstwa. Niekiedy taką przestępczość nazywa się „okazjonalną”, gdyż owe czynniki sytuacyjne z jednej strony tworzą okazję do popełnienia przestępstwa, zaś z drugiej popychają człowieka w kierunku wykorzystanej okazji.

W każdej przedstawionej wyżej koncepcji niewątpliwie tkwi jakaś cześć prawdy, każda z nich w pewnym stopniu, w określonych przypadkach może okazać się prawdziwa. Wydaje się jednak, że żadna z tych koncepcji nie ma racji, wskazując na jakiś tylko jeden, uniwersalny, mający zastosowanie do wszystkich przypadków popełnienia przestępstw, mechanizm przyczynowy. Nie ma bowiem jednej, uniwersalnej, stale występującej przyczyny przestępczości i powstania zjawisk ze sfery patologii życia społecznego. Przyczyna taka nie istnieje i istnieć nie może, albowiem pomiędzy ludźmi występują ogromne różnice, tak biologiczne, charakterologiczne, jak i społeczne, gdyż i ludzie są różni i różne są warunki, w których oni żyją.

Niewątpliwie, w pojedynczych przypadkach w mechanizmie przyczynowym jakiegoś przestępstwa czy zjawiska ze sfery patologii życia społecznego może najsilniej zarysować się czynnik eksponowany przez jedną z wyżej wymienionych koncepcji, np. czynnik biologiczny czy społeczny. Nie oznacza to jednak bynajmniej, że w innych przypadkach ten sam czynnik odegra analogiczną, wiodącą rolę, nawet gdy chodzi o jedną i tę samą osobę.

Z tych względów wydaje się, że najtrafniejsza może się okazać wieloczynnikowa koncepcja etiologii przestępczości i zjawisk ze sfery patologii życia społecznego, zakładająca, że przyczyny i uwarunkowania przestępczości i tych zjawisk mogą być różne u różnych ludzi, a nawet różne u jednego człowieka w różnych sytuacjach³.

Zjawisko przestępczości zorganizowanej jest tematem bardzo aktualnym, powracającym w publikacjach naukowych, aktach prawnych, publikacjach prasowych oraz codziennej praktyce organów ścigania i wymiaru sprawiedliwości, i to zarówno o zasięgu krajowym, regionalnym, jak i międzynarodowym. Zjawisko przestępczości zorganizowanej jest nazwane fenomenem współczesnych czasów. Jednym z elementów składowych jest działalność zorganizowanych grup przestępczych⁴.

Przedstawiając poglądy na istotę przestępczości zorganizowanej, należy przede wszystkim rozróżnić dwa, często mylone, pojęcia. Czym innym jest bowiem przestępczość zorganizowana jako zjawisko społecznie rozpoznawalne za pomocą narzędzi właściwych dla nauk kryminologicznych, a czym innym konkretna zorganizowana grupa przestępcza, występująca jako podmiot czynów zabronionych przez prawo. Do tej pory

³ Tamże, s. 25-27.

⁴ O. Krajniak, *Zorganizowane grupy przestępcze. Studium Kryminalistyczne*, Warszawa 2011, s. 15.

nie wprowadzono definicji przestępczości zorganizowanej do systemu prawa karnego jako jednego ze znamion określonego typu przestępstwa. Jest to niezwykle trudne, gdyż zjawisko to ma charakter niezwykle dynamiczny, bardzo szybko dostosowuje się do sytuacji specyficznej dla określonego miejsca i czasu. Cechę tę można uznać za jeden z elementów charakterystycznych dla przestępczości zorganizowanej⁵.

W ustawodawstwie polskim pojęcie przestępczości zorganizowanej pojawiło się po raz pierwszy w art. 5 ustawy o ochronie obrotu gospodarczego z dnia 12 października 1994 roku⁶ penalizującym obrót pieniędzmi pochodzącymi ze zorganizowanej przestępczości powiązanej z:

- obrotem środkami odurzającymi lub psychotropowymi,
- fałszowaniem pieniędzy lub papierów wartościowych,
- wymuszaniem okupu,
- handlem bronią.

Zdefiniowano tu zjawisko przestępczości zorganizowanej przez określenie dotyczących jej przestępstw. Gdy w 1994 roku w Komendzie Głównej Policji powstało Biuro do Walki z Przestępczością Zorganizowaną⁷ przyjęto, iż cechy charakterystyczne przestępczości zorganizowanej to:

- generowanie zysków na potrzeby członków związku oraz kontynuowanie i rozwój działalności przestępczej,
- planowanie i elastyczność w ustalaniu kierunków działalności przestępczej,
- utrzymywanie kontaktów z organami władzy w celu zapewnienia bezpieczeństwa strukturze przestępczej,
- hierarchiczna struktura wzorowana na podmiotach gospodarczych, podział zadań w zależności od kwalifikacji,
- wewnętrzna i zewnętrzna hermetyczność prowadzenia działań,
- lokowanie zysków w legalne przedsięwzięcia,
- pomoc dla członków organizacji, zwłaszcza objętych postępowaniem karnym oraz ich rodzin,
- mobilność i międzynarodowy charakter.

W chwili obecnej działania w zakresie zwalczania przestępczości zorganizowanej realizuje Centralne Biuro Śledcze Policji⁸.

Jedną z cech zorganizowanej przestępczości jest jej szybkie dostosowywanie się do zmieniających się warunków, w jakich w danym czasie działa. Wskazanie więc na pewne stałe elementy struktury grupy przestępczej jest mocno utrudnione. Struktura grupy przestępczej wiąże się z wieloma zmieniającymi się czynnikami, takimi jak:

⁵ W. Mądrzejowski, *Przestępczość zorganizowana system zwalczania*, Warszawa 2008, s. 38-39.

⁶ Ustawa o ochronie obrotu gospodarczego i zmianie niektórych przepisów prawa karnego (Dz.U.1994.126.615).

⁷ https://pl.wikipedia.org/wiki/Centralne_Biuro_%C5%9Aledcze_Policji (22.03.2018).

⁸ Tamże.

- zasięg działania grupy (grupy dzielnicowe lub obejmujące zasięgiem działania obszar jednego miasta, grupy o zabiegu regionalnym, grupy ogólnopolskie, grupy o zasięgu międzynarodowym),
- skład etniczny grup – grupy polskie, grupy etniczne, grupy międzynarodowe,
- kierunki działania grupy – grupy kryminalne, grupy działające w obszarze przestępstw ekonomicznych, grupy narkotykowe, grupy multiprzestępcze,
- pozycja lidera lub liderów – grupa kierowana przez jednego lidera, grupy mające zespół kierujący, grupy zarządzane przez rozbudowany zarząd.

Samo pojęcie przestępczości zorganizowanej nie jest sformułowane precyzyjnie, nie ma jednolitej, powszechnie przyjmowanej definicji. Wydaje się, iż funkcjonujące od lat w polskiej kryminologii określenie przestępczości „jako zbioru czynów zabronionych przez ustawę pod groźbą kary, które to czyny zostały popełnione na obszarze danej jednostki terytorialnej w danym czasie”, chociaż nie jest zbyt precyzyjne, lecz pozwala już na przeprowadzenie w miarę porównywalnych ocen⁹.

Jerzy Wójcik w książce „Przeciwdziałanie przestępczości zorganizowanej” w ten sposób ujmuje ją definicyjnie. Przemocność zorganizowana jest odmienna od pospolitej, ponieważ jest ona centralistycznym, tajnym i monolitycznym systemem społecznym, żywym społecznym organizmem o mocnej, biurokratycznej strukturze. To system korupcji, obejmujący różne dziedziny życia społeczno-gospodarczego. Z punktu widzenia socjokryminologicznego to przestępcy zorganizowali swoją niezależną klasę społeczną, która zaspokaja zapotrzebowanie pewnej części społeczeństwa na nielegalne usługi, produkty, zabronione przez ustawodawstwo¹⁰.

Jacek Czaputowicz mianem tym określa aktywność grup pozapaństwowych, motywowanych dążeniem do osiągnięcia nielegalnych dochodów. Różnica między terroryzmem a przestępczością zorganizowaną polega na tym, że terroryści dążą do zmiany politycznej, na przykład rewolucji lub secesji państwa, co może nastąpić po obaleniu rządu i osłabieniu społeczeństwa, przestępcy zaś mają interes w dobrze prosperującym społeczeństwie, a nie w obaleniu rządu. Przemocność zorganizowaną cechuje trwały charakter, duża ranga dokonywanych przestępstw oraz poważne skutki społeczne¹¹.

Posiłkując się słownikową definicją „zorganizowania” oraz dyspozycją art. 258 Kodeksu karnego zorganizowana grupa przestępcza to związek przestępczy, którego celem jest popełnianie przestępstw. Zorganizowana grupa przestępcza to grupa osób pozostających w związku, w organizacji o hierarchicznej strukturze z jednym bądź kilkoma przywódcami, czerpiąca z planowanych przestępstw w sposób świadomy źródło dochodu. Celem

⁹ W. Mędrowski, *Zwalczanie przestępczości. Wybrane metody i narzędzia*, Warszawa 2017, s. 13.

¹⁰ J. Wójcik, *Przeciwdziałania przestępczości zorganizowanej*, Warszawa 2011, s. 23.

¹¹ J. Czaputowicz, *Bezpieczeństwo międzynarodowe, współczesne koncepcje*, Warszawa 2012, s. 86.

każdej zorganizowanej grupy przestępczej jest bowiem osiągnięcie korzyści materialnych, osobistych, władzy, wpływu bądź wszystkich tych elementów łącznie¹².

Niewątpliwie należy uznać, że działalność prowadzona w ramach przestępczości zorganizowanej ma charakter interdyscyplinarny (obserwuje się odejście od tzw. specjalizacji przestępczych) i podlega przemianom wynikającym z:

- dynamiki rozwiązań legislacyjnych,
- postępu technicznego oraz technologicznego,
- zmian politycznych, społecznych i gospodarczych,
- procesów globalizacji.

Następuje umiędzynarodowienie przestępczości (internacjonalizacja) przestępczości, która najsilniej przejawia się w ramach przestępczości zorganizowanej. Dla przemian przestępczości zorganizowanej w Polsce niewątpliwie duże znaczenie miało przystąpienie Polski 1 maja 2004 roku do Unii Europejskiej na mocy traktatu akcesyjnego 16 kwietnia 2003 roku podpisanego w Atenach. Otwarcie granic wpłynęło na podwyższenie zagrożenia różnego rodzaju przestępczością. Ponadto odnotowano zwiększenie liczby zjawisk korupcyjnych wśród funkcjonariuszy celnych, a także znaczne zaangażowanie grup przestępczych w zakładanie nielegalnych fabryk tytoniu i przemysł tych towarów¹³. O przestępczości zorganizowanej w Polsce zaczęto głośno mówić dopiero na przełomie lat osiemdziesiątych i dziewięćdziesiątych ubiegłego wieku, gdy ujawniły się jej pierwsze struktury wykorzystujące bezwzględnie sytuację związaną z przemianami politycznymi oraz społeczno-gospodarczymi¹⁴.

Charakterystyka przestępczości narkotykowej

Handel środkami odurzającymi stanowi niezwykle złożony nielegalny proceder na ogromną skalę, prowadzony na etapie produkcji i sprzedaży hurtowej bezpośrednio przez duże organizacje społeczne. Działanie tych organizacji ogranicza się do wprowadzenia dużych ilości środków odurzających na rynki poszczególnych krajów, gdzie sprzedają hurtową zajmują się już miejscowe niezależne grupy przestępcze.

Olbrzymie zyski czerpane z handlu środkami odurzającymi umożliwiają tym organizacjom powiększenie sfery swych wpływów i eliminowanie mniejszych grup, usiłujących uszczknąć coś dla siebie. Zyski umożliwiają organizacjom przestępczym zburzenie społecznego, gospodarczego czy nawet politycznego porządku wielu krajów. Dokonują tego za pomocą różnych metod, począwszy od korumpowania, przez zastraszanie, na zabójstwach skończywszy¹⁵.

¹² J. Gołębiowski, *Praca operacyjna w zwalczaniu przestępczości zorganizowanej*, Warszawa 2008, s. 12-13.

¹³ M. Kuć, *Kryminologia*, Warszawa 2015, s. 90.

¹⁴ W. Mądrzejowski, *Przestępczość zorganizowana – system zwalczania*, Warszawa 2008, s. 38-39.

¹⁵ *Kompendium wiedzy o profilaktyce*, tom II, *Nadużywanie i nielegalny obrót substancjami uzależniającymi*, Biuro ds. Narkomanii KGP, Warszawa 1997, s. 29-30.

Wymienione wyżej organizacje popełniają przestępstwa wszelkiego rodzaju od morderstw, po tak zwane przestępstwa finansowe. Tysiące funkcjonariuszy władz lokalnych, urzędników, policjantów i dziennikarzy codziennie kładą na szalę swe życie lub padają ofiarami handlarzy podczas wykonywania obowiązków czy w obronie łamanego prawa. Śledztwa prowadzone na skalę międzynarodową wykazały, że istnieją ściśle powiązania między wymienionymi organizacjami przestępczymi. Prowadzą one ze sobą interesy, wymieniają informacje i wypożyczają sobie nawzajem „fachowców”. Niewyczerpane środki ludzkie i finansowe pozwalają im korzystać z najnowszych zdobyczy technologicznych i naukowych, co z kolei zwiększa obszar ich wpływów i działań, nie pozostając bez wpływu na społeczeństwo. Owo gwałtowne umiędzynarodowienie zorganizowanej przestępczości stało się najpoważniejszym zagrożeniem bezpieczeństwa i porządku wielu krajów¹⁶.

Przestępczość narkotykowa ma kilka wymiarów, w tym nielegalną produkcję i wyrób narkotyków, handel nimi oraz wprowadzanie do obrotu, lokowanie nielegalnie zarobionych pieniędzy w inne sfery przestępczości oraz gospodarkę. Ma charakter zorganizowany (grupy przestępcze), jak i indywidualny. Na świecie istnieje kilkanaście centrów produkcji narkotyków oraz kilkadziesiąt organizacji przestępczych trudniących się ich przetrzutem oraz wprowadzaniem na rynki zbytu.

Najważniejsze rejonry nielegalnej produkcji narkotyków to „Złoty Trójkąt”, który obejmuje Birnę, Tajlandię i Laos, „Złoty Półksiężyc” to Iran, Afganistan oraz Pakistan. Natomiast Liban, Syria i Turcja to państwa na Bliskim Wschodzie, w których nie tylko produkuje się środki odurzające, ale również przez terytorium tych państw przebiega trasa przetrzutowa, z której narkotyki trafiają na rynki Europy i Ameryki Północnej¹⁷. Przestępczość narkotykowa jest najbardziej dynamicznie rozwijającą się gałęzią przestępczości, m.in. prostytucji, handlu kradzionymi samochodami, dziełami sztuki, pornografii, produkcji podrobionej odzieży znanych firm, handlu bronią. Narkobiznes wykazuje coraz szersze powiązanie z terroryzmem.

Stosunkowo nowym zjawiskiem, ściśle związanym z międzynarodowym handlem środkami odurzającymi, jest tzw. narkoterroryzm¹⁸.

Termin ten oznacza udział w handlu środkami odurzającymi zbrojnych grup politycznych, których celem jest zdobycie funduszy na działalność terrorystyczną. Pod wieloma względami termin „narkoterroryzm” wydaje się wewnątrznie sprzeczny, albowiem pojęcia terroryzmu i handlu środkami odurzającymi powinny być przeciwstawne.

W rzeczywistości terroryści działają poza legalnymi strukturami, ponieważ ich celem jest zniszczenie owych struktur – porządku społecznego, politycznego i gospodarczego. Z kolei handlarze narkotyków działają zarówno na zewnątrz, jak i wewnątrz ogólnie panującego porządku, a ich celem nie jest jego destrukcja, ale wykorzystywanie. Jednak

¹⁶ Tamże.

¹⁷ Tamże, s. 28.

¹⁸ <http://encyklopedia.interia.pl/edukacja-obywatelska/news-narkoterroryzm,n1d,2057476> (22.03.2018).

ostatnio doszło do zbieżności interesów tych dwóch środowisk przestępczych. Zdarza się, że handlarze narkotyków i narkoterrorystyci działają na tym samym terytorium i korzystają z tych samych kanałów przemytu, kupna broni, prania pieniędzy itp. Współpraca między handlarzami środkami odurzającymi a narkoterrorystami stała się wyraźna w Kolumbii, gdzie największe organizacje terrorystyczne (FARC i M19) nawiązały kontakty z narkotykowymi kartelami. Wiele grup terrorystycznych wykorzystuje handel środkami odurzającymi do finansowania swojej działalności¹⁹.

W niektórych krajach narkoterroryzm doprowadził do głębokich kryzysów politycznych. Rządy tych państw zostały zmuszone do walki na dwa fronty. Z jednej strony musiały przeciwstawić się handlarzom środkami odurzającymi, dysponującym dużymi zasobami finansowymi i nowoczesnymi technologiami, z drugiej grupom terrorystycznym, które z racji zysków z obrotu środkami odurzającymi nawiązywały kontakty z organizacjami przestępczymi i otrzymywały broń i fundusze w zamian za „przysługi” (zamachy bombowe, morderstwa) dokonywane pod polityczną etykietką, co pozwalało na ukrycie rzeczywistych motywów i sprawców tych przestępstw. W ten sposób terrorystyci zdobywają zarówno wojskową pseudo-kontrolę nad całymi obszarami

i zamieszkałą tam ludnością uprawiającą liście koki, jak również fundusze na finansowanie swojej działalności²⁰.

Zjawisko narkomanii w ogóle, a w szczególności wśród młodzieży należy rozpatrywać w aspektach uwarunkowań środowiskowych i kulturowych, w podkulturach młodzieżowych, w kontekście rozpadu rodziny, przestępczości dorosłych i nieletnich, w kontekście dobrze zorganizowanej, masowej produkcji narkotyków, handlu, przemytu i konsumpcji alkoholu i palenia tytoniu. Narkomania na świecie oraz Polsce wykazuje tendencje wzrostowe. Dotyczy to wielu grup społecznych, bez względu na wiek, wykształcenie, płeć, region zamieszkania. Obniżył się znacznie wiek sięgania po narkotyki. Wzrasta liczba uzależnionych od opiatów, halucynogenów, kokainy i amfetaminy²¹.

Obecnie niebezpieczeństwo uzależnienia wiąże się nie tylko z używaniem klasycznych narkotyków czy współczesnych środków chemicznych, lecz także z ich różnymi kombinacjami. Młodzież coraz częściej nadużywa leków, psychostymulantów i alkoholu łącznie, co nierzadko kończy się śmiertelnym zatruciem. Środki te są często preferowane jako bardziej dogodne, bo są używane doustnie, bez potrzeby ukrywania się i ryzyka zakażenia się wirusem HIV przy stosowaniu iniekcji. W celu bardziej wnikliwej diagnozy zjawiska konieczna jest odpowiednia wiedza na temat środków psychotropowych, ich działania na organizm i psychikę ludzką²².

¹⁹ *Kompendium wiedzy o profilaktyce...*, s. 31-32.

²⁰ Tamże.

²¹ B. Urban, J. M. Stanik, *Resocjalizacja*, Warszawa 2008, s. 32.

²² Tamże.

Unia Europejska, po Ameryce Północnej, jest największym rynkiem spożycia narkotyków, a jednocześnie koncentracji międzynarodowego przemytu narkotyków²³.

W centrum uwagi grup przestępczych zajmujących się uprawą, produkcją, przemysłem i obrotem narkotykami nadal znajdują się konopie indyjskie. Nastąpił poważny wzrost i zaangażowanie grup w produkcję i przemysł. Zwraca uwagę wyższa jakość i wzrost siły importowanego haszyszu, co powoduje wypieranie z rynku produkowanej w kraju marihuany. Odnotowano pojawienie się proszku i tabletek extasy o wysokiej czystości, co wynika m.in. z zastosowania innowacyjnych metod produkcji i zwiększania mocy wytwórczej odkrywanych w ostatnich latach laboratoriów. Według danych EMCDDA (Europejskiego Raportu Narkotykowego) w 2015 r. w Europie produktów z konopi używało 19,3 mln osób, tj. 5,7% wszystkich Europejczyków w wieku od 15 do 64 lat. Przynajmniej raz w życiu produktów tych używało 78,9 mln osób, tj. 23,3% ogółu mieszkańców w odnośnym wieku. Jeszcze większy odsetek osób młodych, w wieku 15-34 lat – aż 11,75 (14,6 mln) – używał produktów z konopi w 2015 roku²⁴.

Jednym z najpoważniejszych zagrożeń ładu publicznego i bezpieczeństwa wewnętrznego Unii Europejskiej jest międzynarodowy przemysł narkotyków oraz ich konsumpcja w krajach UE.

Wynika to z faktu, iż produkcja i przemysł narkotyków:

- jest działalnością przestępczą w świetle zarówno prawa międzynarodowego, jak też ustawodawstwa wewnętrznego większości państw;
- prowadzi do tworzenia olbrzymich finansowych zysków i bogactw pozwalających organizacjom przestępczym na penetrowanie, deprawowanie i korumpowanie organów rządowych, legalnych przedsiębiorstw handlowych i finansowych, a także wielu grup społecznych;
- stwarza zagrożenie dla zdrowia i dobrobytu ludzi oraz zmusza społeczeństwo do ponoszenia rosnących kosztów przeciwdziałania i zwalczania narkomanii;
- prowadzi do rozwoju innych form przestępczości, zarówno pospolitej, jako skutek narkomanii, jak też zorganizowanej, stanowiącej źródło znacznych dochodów, wykorzystywanych do innych form nielegalnej działalności, jak hazard, przemysł broni, kradzież samochodów, prostytucja, wymuszenia;
- sprzyja tworzeniu bezpośrednich i bliskich związków międzynarodowych grup przestępczych z organizacjami terrorystycznymi²⁵.

Od początku lat dziewięćdziesiątych XX w. strategia walki z narkotykami realizowana przez Wspólnoty Europejskie/Unię Europejską kładzie nacisk na ograniczenie podaży

²³ A. Gruszczak, *Unia Europejska wobec przestępczości*, Kraków 2002, s. 55-57.

²⁴ W. Mądrzejowski, S. Śnieżko, P. Majewski, *Zwalczanie przestępczości. Wybrane metody i narzędzia*, Warszawa 2017, s. 18.

²⁵ Tamże, s. 55.

narkotyków na rynku zachodnioeuropejskim oraz popyt w krajach unijnych. W efekcie działania wspólnotowe winny przebiegać w następujący sposób:

- współpraca wielostronna – uczestnictwo w granicach określonych przez zakres kompetencji wspólnotowych w międzynarodowych wysiłkach antynarkotykowych;
- współpraca dwustronna;
- wzmocnienie narodowych i regionalnych strategii walki przeciw narkotykom we współpracy z krajami i regionami stwarzającymi szczególne ryzyko zarówno z racji bliskości terytorium UE (basen Morza Śródziemnego, Bliski Wschód, Europa Środkowa i Wschodnia), jak też udział w produkcji i przemyśle narkotyków („Złoty Trójkąt”, „Złoty Półksiężyc”, region andyjski, Ameryka Środkowa);
- wprowadzenie w życie uregulowań instytucjonalnych, prawnych i administracyjnych dla przeciwdziałania i zwalczania nielegalnej produkcji oraz przemytu narkotyków, a także prania brudnych „narkotykowych” pieniędzy;
- zmniejszenia produkcji narkotyków poprzez odpowiednie działania polityczne: promowanie i rozwijanie na obszarach upraw roślin narkotycznych alternatywnej działalności gospodarczej, trwałej i perspektywicznej;
- rozwój współpracy z krajami stowarzyszonymi z Unią Europejską poprzez wprowadzenie do umów stowarzyszeniowych klauzul zobowiązujących je do współpracy i skutecznego zwalczania narkotyków;
- włączenie współpracy w walce przeciw narkotykom do unijnych programów polityki handlowej i rozwojowej.

Plan ten opierał się na zintegrowanym podejściu do problemu narkotyków, podkreślającym wagę ograniczenia zarówno produkcji, jak też konsumpcji oraz rozszerzenia i wzmocnienia współpracy międzynarodowej. Jego realizacja oceniona została przez instytucje unijne, państwa członkowskie oraz organizacje pozarządowe na ogół pozytywnie, aczkolwiek wytykano brak odpowiedniej koordynacji działań organów wewnątrzunijnych, niezadawalające mechanizmy oceny poziomu i skali narkomanii, mało konkretne efekty współpracy z państwami trzecimi oraz brak spójnej polityki finansowania działań UE²⁶.

Ogólne cele określone w planie obejmują:

- potwierdzenie priorytetowego charakteru walki z narkotykami w wymiarze wewnętrznych i zewnętrznych działań UE;
- utrzymanie zintegrowanego i zrównoważonego podejścia do problemu narkotyków opartego na traktowaniu popytu i podaży jako wzajemnie zależnych elementów;
- gromadzenie, analiza i rozpowszechnianie, przy udziale Europolu, obiektywnych i porównywalnych danych dotyczących narkotyków w UE;
- popieranie rozwoju współpracy międzynarodowej, włączenie problemu kontroli narkotyków do polityki UE wobec krajów rozwijających się, wspieranie wysiłków ONZ.

²⁶ A. Gruszczyk, dz. cyt., s. 66-68.

Jeśli chodzi o konkretne działania w zakresie walki z narkotykami i narkomanią w UE, założono osiągnięcie następujących celów:

- wyraźne zmniejszenie skali rozpowszechniania narkotyków oraz liczby nowych konsumentów w wieku poniżej 18 lat;
- wyraźne ograniczenie negatywnych skutków zdrowotnych, w tym liczby zgonów, związanych z używaniem narkotyków;
- wyraźne ograniczenie dostępności nielegalnych narkotyków;
- wyraźne zwiększenie liczby osób wyleczonych z uzależnienia od narkotyków;
- wyraźne ograniczenie przestępczości związanej z narkotykami;
- wyraźne ograniczenie prania pieniędzy pochodzących z handlu narkotykami oraz nielegalnego przemytu prekursorów (substancji chemicznych służących do produkcji narkotyków)²⁷.

Przestępczość związana z narkotykami to klasyczne pole działania zorganizowanej przestępczości. Każda porcja narkotyku oferowana na rynku ma za sobą długą drogę. Zarabiają wszyscy: od finansującego produkcję przez producenta, hurtownika, przewoźnika, przemytnika, organizatora sieci dystrybutorów aż do dealera, mogącego być jednocześnie konsumentem. Oznacza to, że grupy przemytnicze trudniące się nielegalnym obrotem narkotykami składają się najczęściej z obywateli więcej niż jednego państwa. Sytuacja taka stwarza konkretne trudności organom ścigania i powoduje, że rzadko udaje się zlikwidować w całości siatkę przestępczą.

Przestępczość narkotykowa w aspekcie międzynarodowym coraz częściej dotyka terytorium naszego kraju. Wprawdzie Polska nie jest znaczącym rynkiem zbytu narkotyków klasycznych, takich jak marihuana i haszysz, lecz powiązania naszych narkotykowych przestępców z innymi państwami i ich podziemiem kryminalnym okazują się dość istotne²⁸.

Przestępczość narkotykowa w Polsce

Grupy przestępcze w Polsce głównie specjalizują się w produkcji jednego z najpopularniejszych narkotyków jakim jest amfetamina, która zalicza się do tzw. stymulantów. Pochodzi z grupy syntetycznych środków chemicznych. Może mieć postać proszku w kolorze od białego do różowawego, jest bezwonna, natomiast smak można określić jako cierpko-gorzki. Ma ona podobne działanie do kokainy i pobudza współczulny układ nerwowy²⁹. Za tego typu działalnością stoją zazwyczaj przestępcy z ogromnymi pieniędzmi, którzy finansują laboratoria i odbierają gotowy produkt, a następnie organizują jego przemyt i dystrybucję. Powstają zorganizowane grupy przestępcze, dysponujące dużymi środkami i możliwościami. Nasz kraj jest jednym z największych producentów tego syntetycznego

²⁷ Tamże.

²⁸ W. Pływaczewski, J. Świerczewski, *Policja polska wobec przestępczości zorganizowanej*, Szczytno 2007, s. 225-227.

²⁹ J. Gąsiorowski, M. Kubica, *Narkotyki – charakterystyka wybranych substancji*, Katowice 2012, s. 14-15.

narkotyku. Być może wyprzedza największego dotychczasowego wytwórcę – Holandię (zdania zachodnich ekspertów są podzielone). Amfetamina w Polsce jest produkowana w kilku ośrodkach. Prawdopodobnie największymi są rejony: Warszawy, Gdańska, Łodzi, Lublina, Katowic i Bydgoszczy. Z danych organów ścigających przestępczość narkotykową wynika, że wzrasta profesjonalizm i aktywność producentów amfetaminy. Grupy przestępcze nie poprzestają na tworzeniu jednego laboratorium, powstają całe sieci nielegalnych wytwórni. Funkcjonują one w ruchu ciągłym, ponieważ istnieje zbyt, a przy tym jest rozwinięta dobra siatka dystrybutorów³⁰.

Gangi stosują rygorystycznie podział ról. Produkcja, dystrybucja oraz zapatrzenie wytwórni w chemikalia są traktowane jako osobne przedsięwzięcia. Prowadzą je odrębne grupy, które nie stykają się ze sobą i wzajemnie się nie znają. Wywozem narkotyków za granicę zajmują się wyspecjalizowane ogniwa kurierskie funkcjonujące w ramach ugrupowań organizujących proces produkcji amfetaminy. Dostarczają narkotyk do wskazanego przez nabywcę miejsca za granicą.

Kurierami lub organizatorami dystrybucji narkotyków poza granicami Polski są często obywatele, mający polskie pochodzenie. Aby zabezpieczyć miejsce produkcji przed dekonspiracją stosuje się wiele ogniw pośrednich, a sygnał od dystrybutora do wytwórni o złożonym przez nabywcę zamówieniu pokonuje wieloetapową drogę. Pojawiły się sygnały, że w produkcję narkotyków w Polsce jest zaangażowany kapitał obcy. Są też podejmowane próby przenoszenia produkcji z zagranicy do naszego kraju. Nie trzeba uzasadniać, że zaangażowanie się w wytwarzanie amfetaminy oznacza wielomilionowe zyski.

Dokładnej ilości produkcji amfetaminy w Polsce nie sposób określić. Należy przypuszczać, że jej poziom nieustannie rośnie. Świadczy o tym pośrednio wzrost liczby zatrzymań przemytników, a także nasycenie amfetaminą rodzimego rynku narkotykowego³¹.

Komenda Główna Policji na stronie internetowej prezentuje dane statystyczne obrazujące wyniki pracy Centralnego Biura Śledczego Policji w zakresie ilości zabezpieczonych narkotyków, a poniższa tabela obrazuje wyżej wspomniane wartości. Jednak nie jest to całkowita ilość ujawnionych i zabezpieczonych narkotyków na terenie całego kraju, gdyż nie pokazuje ilości zabezpieczonych środków odurzających bądź substancji psychotropowych w wyniku czynności realizowanych przez komendy wojewódzkie Policji i jednostki im podległe, tj. komendy miejskie Policji, komendy powiatowe Policji.

Zapoczątkowane zmiany polityczne w Polsce, rozwój międzynarodowy kontaktów i otwarcie granic na podstawie układu z Schengen spowodowały wzrost zainteresowania międzynarodowych grup przestępczych naszym krajem jako dogodnym obszarem tranzytowym przemytu narkotyków. Międzynarodowa Rada Kontroli Środków Odurzających uważa, że Polska jest obecnie jednym z głównych krajów tranzytowych dla światowego

³⁰ W. Pływaczewski, J. Świerczewski, dz. cyt., s. 225-227.

³¹ Tamże.

	Przestępstwa stwierdzone	Przestępstwa wykryte	% wykrycia
2017	55638	53821	96,7
2016	51325	49315	96,1
2015	46431	44563	96,0
2014	49718	47698	95,9
2013	72073	70076	97,2
2012	76358	74658	97,7
2011	74535	72852	97,7
2010	72375	70742	97,7

Tabela 1. Przestępstwa z Ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii ujawnione przez CBŚP (opracowanie własne na podstawie danych KGP źródło www.statystyka.policja.pl, 26.03.2018)

narkobiznesu. Międzynarodowe grupy przestępcze z Kolumbii, Turcji, Holandii, Niemiec czy z krajów skandynawskich, mają powiązania z polskim podziemiem kryminalnym.

Charakterystyka wybranych narkotyków

Heroina to pochodna morfiny, może mieć postać proszku o kolorze wahającym się od białego do brązowego, zażyta bardzo szybko przenika poprzez krew do mózgu i powoduje uczucie wewnętrznego zadowolenia, odprężenia i błogiego spokoju³². Jest przetrzucana z Turcji drogą lądową przez Bułgarię, Rumunię, Węgry, Słowację, Czechy i Polskę do Niemiec, następnie dalej, do Holandii. Inna nitka tzw. szlaku bałkańskiego z powodu wojny w Jugosławii przesunęła się jeszcze bardziej na północ i wiedzie z Bliskiego Wschodu przez Turcję, Bułgarię, Rumunię, Ukrainę oraz Polskę do Niemiec i Skandynawii. Heroina trafia też do Polski z tzw. Złotego Półksiężycza (Afganistan, Pakistan, Iran) przez terytorium państw należących do WNP i kraje afrykańskie³³.

Haszysz i marihuana produkowane są z rośliny *Cannabis Sativa*, która to zawiera kilkadziesiąt aktywnych biologicznie substancji, a do tych najbardziej powszechnych zalicza się tzw. THC, czyli tetrahydrokanabinol. Osoba pod jego wpływem jest radosna, beztroska i niezwykle rozmowna. Szczególnie cenione są szlachetne odmiany haszyszu – „czarny afgan” i „maroko”.

Kokaina należy do grupy narkotyków zwanych stymulantami, charakteryzuje się bardzo silnym działaniem pobudzającym, obecnie jest najczęściej sprzedawanym narkotykiem na świecie po marihuanie i haszyszu³⁴. Jest produkowana w krajach Ameryki Południowej, do Polski transportuje się ją najczęściej drogą morską do portów Morza Bałtyckiego, zwłaszcza do dysponującego wielką bazą kontenerową portu w Gdyni. Dalej

³² J. Gąsiorowski, M. Kubica, dz. cyt., s. 27.

³³ W. Pływaczewski, J. Świerczewski, dz. cyt., s. 232-234.

³⁴ J. Gąsiorowski, M. Kubica, dz. cyt., s. 17.

droga przemytu wiedzie przez nasze terytorium do Niemiec, Czech, Austrii oraz innych państw Europy Zachodniej. Odnotowano też wiele wypadków przemytu kokainy drogą lotniczą na lotnisku Warszawa-Okęcie. Ujawniono dwie metody przemytu: jedna na tzw. kuriera połykacza (metoda niedogodna – mało wydajna), druga – ukrycie narkotyku w bagażu nadawanym jako fracht lotniczy (podwójne ścianki w paczkach, skrytki we wnętrzu przedmiotów albo też nasączanie materiałów roztworem z kokainy)³⁵.

Boliwia i Peru to kraje, które są przede wszystkim dostawcami surowca, tj. pasty kokainowej. Główną rolę w przemyśle i handlu kokainą odgrywają kartele kolumbijskie z Medellin i Cali.

Struktury organizacji zajmujących się przemytem z reguły są tworzone wokół osób, które stale lub czasowo przebywają w Polsce i mają powiązania z krajami tradycyjnie produkującymi narkotyki. Ludzie ci to na przykład zagraniczni studenci, biznesmeni, posiadacze karty stałego pobytu, małżonkowie obcokrajowców, ale także Polacy, którzy przy różnych okazjach (np. studia, interesy, leczenie, turystyka) przebywają za granicą. Przemysł umożliwiają też specjalnie zakładane spółki z kapitałem polskim i zagranicznym, zajmujące się spedycją lub handlem międzynarodowym. Profil działalności tych firm jest tak określony, aby kontakty z określonymi państwami i rejonami świata były wiarygodne.

Tranzyt narkotykowy

Specyfiką tranzytu narkotykowego jest jego etapowość. W celu zmylenia organów ścigania transport dociera niekiedy do miejsca przeznaczenia drogą okrężną. Specjaliści uważają, że trudno mówić w takiej sytuacji o stałych szlakach przemytu. Za pewnik przyjmuje się więc miejsce produkcji narkotyku, a trasę jaką przebył lub miał przebyć, odtwarza się na podstawie dokumentów przewozowych lub wyjaśnień zatrzymanych przewoźników. Ze względu na stosowany przez grupy przemytnicze podział pracy zatrzymane osoby najczęściej nie znają szczegółów dotyczących organizowanego przemytu i stojących za nimi ludzi lub też równie często odmawiają składania zeznań. Stąd, pomimo pewności, że za udaremniony przemyt jest odpowiedzialna międzynarodowa grupa przestępcza, niezwykle rzadko udaje się rozpracować cały gang. Przez Polskę są też przemywane narkotyki z pominięciem rodzimych grup przestępczych³⁶.

Statystyki policyjne i celne notują wzrastający udział obywateli polskich w przemyśle narkotyków. Poniższa tabela obrazuje tę sytuację w rozbiciu na liczbę i rodzaj zabezpieczonych narkotyków. Zdecydowanie najwięcej wypadków przemytu dotyczyło amfetaminy, w partiach od jednego do kilku kilogramów. Metody ukrywania narkotyku były proste: w samochodzie, w bagażu lub na ciele kuriera.

Na dalszych miejscach plasują się haszysz, heroina, kokaina marihuana przemywane najczęściej w samochodzie (skrytki, fałszywe zbiorniki na paliwo, zderzaki, pod siedzeniami), a także w ciężarówkach, autokarach, na własnym ciele lub w podwójnym dnie bagażu.

³⁵ W. Pływaczewski, J. Świerczewski, dz. cyt., s. 232-234.

³⁶ Tamże.

W większości konfiskat heroiny narkotyków pochodził z regionu turecko-bałkańskiego lub był przewożony przez ten właśnie region.

Ostatnie miejsce zajmuje produkt z konopi indyjskich (marihuana). Nie ulega wątpliwości, że Polscy pracowali dla międzynarodowych zorganizowanych grup przemytniczych organizujących przerzut narkotyków z krajów ich produkcji na największe rynki konsumpcji³⁷.

Rok	Amfetamina (kg)	Haszysz (kg)	Heroina (kg)	Kokaina (kg)	Marihuana (kg)	Ecstasy (szt.)	LSD (szt.)	BMK (l)	Krzewy konopi indyjskich
2015	351,8	484,3	1,93	23,8	527,3	50 659	10	6913	12 775 131
2014	325,5	23	266,7	21,7	1413,9	28 390	2489	486	28 907 188
2013	282,5	5,1	3,3	8,25	546,6	17 690	60	1697	20 972 147
2012	457,3	16,2	2,7	200,1	632,4	14 062	26750	302	14 739 109
2011	210,4	35,6	5,0	71,5	598,6	42 487	1	302	1 481 156
2010	331,9	70,3	0,7	100,8	722	233 517	339	68	61

Tabela 2. Zestawienie ilości zabezpieczonych narkotyków w sprawach prowadzonych przez CBŚP w latach 2010-2015. Dane dotyczą narkotyków zabezpieczonych przez Centralne Biuro Śledcze Policji³⁸

Zjawisko handlu ludźmi i jego formy

Handel ludźmi jest procederem złożonym, występuje przeważnie w związku z innymi rodzajami przestępstw, co czyni go szczególnie trudnym do wykrycia³⁹. To nazwa przestępczego procederu będącego współczesną formą niewolnictwa. Pod tym pojęciem rozumiano początkowo wyłącznie handel kobietami, zmuszanymi do prostytucji (męskie ofiary wykorzystywane seksualnie to zjawisko niezwykle rzadkie). W ostatnich latach znaczenie pojęcia uległo znacznemu rozszerzeniu i obejmuje obecnie wszelkie działania nakierunkowane na wyzysk ludzi, niezależnie od płci i wieku, naruszające prawo do decydowania o sobie. Wyzysk ten związany jest zazwyczaj z użyciem przemocy, co jest dla ofiar ogromnym obciążeniem fizycznym i psychicznym. Ofiary handlu żywym towarem w efekcie traumatycznych przeżyć często doświadczają chorób psychicznych i popadają w różne formy uzależnień. Wobec ofiar stosowane są działania naruszające ich seksualność, indywidualną wolność i cielesną nienaruszalność. Pozostałe czyny karalne, których dopuszczają się agresorzy wobec ofiar, to naruszenia prawa pracy i prawa ubezpieczeń społecznych, zwłaszcza wobec cudzoziemców⁴⁰.

³⁷ Tamże, s. 239-240.

³⁸ W. Mędrowski, dz. cyt., s. 19.

³⁹ J. Bryk, M. Kobylas, I. Malinowska, *Handel ludźmi – wykorzystanie narzędzi analitycznych w procesie wykrywania sprawców*, Szczytno 2014, s. 21.

⁴⁰ https://pl.wikipedia.org/wiki/Handel_lud%C5%BAmi (26.03.2018).

Proceder handlu ludźmi prowadzony jest przez zorganizowane grupy osób, w których występuje tzw. „łańcuch”, którego schemat w skrócie przedstawię poniżej:

- 1) **werbownik** – ulokowany w kraju pochodzenia potencjalnych ofiar, często prowadzący działalność gospodarczą. Prowadzi nabór do pracy sezonowej (np. zbiór owoców), umieszcza ogłoszenie o poszukiwaniu kelnerki, opiekunki do dzieci, pomocy domowej;
- 2) **pośrednik/pomocnik** – kurierzy-przewoźnicy, osoby zajmujące się przerzutem przez granicę, fałszerze dokumentów;
- 3) **zleceniodawca** – sutenerzy lub właściciele domów publicznych (agencji towarzyskich, nocnych klubów); są faktycznymi zleceniodawcami wysyłającymi „zamówienia” i finansującymi koszty wyjazdu;

W działaniu sprawców handlu ludźmi możemy wyróżnić trzy zasadnicze etapy, tj.:

- etap rekrutacji;
- etap nakłonienia („złamania”) ofiary do zamiarów sprawcy;
- etap realizacji zamiaru sprawcy.

Pierwszym etapem w działaniu sprawców jest etap rekrutacji – pozyskania ofiar, który sprawcy realizują różnymi metodami. Na początku zadaniem sprawcy jest wybór ofiary. Przy wyborze ofiary sprawca, wiedząc w jakim celu poszukuje osoby, kieruje się niejednokrotnie wieloma kryteriami takimi jak: wiek, płeć, sytuacja rodzinna, sytuacja materialna, ambicje, plany na przyszłość, bezkrytyczne podejście do oferty, adekwatność do celu handlu, np. seksbiznes, służba domowa, dawca organów.

Drugim etapem działania sprawców po rekrutacji lub porwaniu ofiary jest nakłonienie jej (najczęściej poprzez „złamanie” woli ofiary) do poddania się ich zamiarom. Sprawcy stosują w tym celu różne metody, do których należą najczęściej:

- przemoc fizyczna – zgwałcenia, podawanie środków odurzających, zamykanie w pomieszczeniach, bicie połączone ze znęcaniem się (łamanie żeber, odbijanie nerek itp.); działania te są realizowane „fachowo”, gdyż nie mogą doprowadzić do trwałego okaleczenia ofiary, a tym samym braku możliwości „pracy” przez ofiarę.
- przemoc psychiczna – polegająca na zmuszaniu ofiar do przyglądania się przemocy fizycznej w wyżej wymienionych postaciach.

Trzecim etapem działania sprawców jest realizacja zamiarów i utrzymywanie ofiar w posłuszeństwie. Realizacja zamiarów ma miejsce wtedy, gdy sprawcy działają w trzech formach: poprzez uprowadzenie, poprzez rekrutację w kraju pochodzenia oraz w przypadku, gdy osoba legalnie przekracza granicę w przypadku ofert matrymonialnych⁴¹.

Pozostaje on poważnym problemem o znaczeniu światowym. Szybkość i łatwość podróżowania, jak również wykorzystanie nowych technologii, takich jak Internet, przyczyniły się do intensyfikacji rozwoju tej poważnej formy przestępczości oraz przestępstw powiązanych, takich jak różne formy wykorzystania seksualnego i pracy niewolniczej,

⁴¹ B. Hołyst, J. Bryka, I. Malinowska, *Metody działania sprawców przestępstw handlu ludźmi*, Szczytno, 2008, s. 88-90.

dających ogromne zyski. Jest on zaliczany do kategorii przestępstw patologii społecznych i jest często związany z innymi zjawiskami, jak uprawianie prostytucji, głównie przez kobiety, zjawisko handlu mężczyznami, dziećmi, a także organami. Handel ludźmi jest też ważnym elementem przestępczości zorganizowanej, zajmującej się handlem narkotykami, wymuszeniami, rozbojami, korupcją i fałszerstwami. Obejmuje on poważne naruszenia podstawowych praw człowieka i ludzkiej godności⁴².

Komenda Główna Policji w sposób statystyczny ukazała liczbę ujawnionych przestępstw handlu ludźmi i przestępstw okołoprostytucyjnych (lata 2008-2015), które są silnie ze sobą powiązane.

	Postępowania wszczęte	Postępowania zakończone	Przestępstwa stwierdzone	Przestępstwa wykryte	Wnioski o objęcie aktem oskarżenia
2015	30	30	101	101	16
2014	28	34	76	72	10
2013	27	28	186	185	23
2012	26	31	61	60	59
2011	12	19	427	424	424
2010	16	18	39	39	39
2009	25	32	52	50	50
2008	24	26	63	61	61

Tabela 3. Przestępstwa handlu ludźmi w latach 2008-2015 (opracowanie własne na podstawie danych KGP, źródło www.statystyka.policja.pl, 26.03.2018)

	Postępowania wszczęte	Postępowania zakończone	Przestępstwa stwierdzone	Przestępstwa wykryte	Wnioski o objęcie aktem oskarżenia
2015	107	122	341	331	53
2014	127	183	264	260	161
2013	153	159	452	444	155
2012	86	134	378	374	364
2011	85	142	327	319	315
2010	103	153	486	483	480
2009	83	131	395	391	388
2008	95	145	235	233	231

Tabela 4. Przestępstwa okołoprostytucyjne (sutenerstwo, kuplerstwo, stręczycielstwo) w latach 2008-2015 (jw.)

⁴² Tamże, s. 86.

Ofiarom handlu ludźmi należy zapewnić ochronę i poszanowanie ich praw, zwłaszcza w epoce długich macek zorganizowanych organizacji przestępczych. W każdej jednostkowej sprawie należy uczynić wszystko, by zapewnić ochronę i pomoc ofiarom, przy jednoczesnym zapewnieniu skuteczności śledztwa.

Istotną rolę w procesie walki z handlem ludźmi odgrywa organizacja La Strada, która istnieje w Polsce od 1995 roku, a jej celem jest działanie na rzecz poszanowania praw człowieka, zwalczanie handlu ludźmi, niewolnictwa i pracy przymusowej oraz przeciwdziałanie eksploatacji prostytutki, a także przestępstwom przeciwko wolności i zdrowiu jednostki⁴³.

Jest organizacją całkowicie niezależną, współpracuje z Policją, a jednocześnie zapewnia całkowitą dyskrecję. Pomoc ofiarom ma na celu ich wszechstronne wsparcie. La Strada pomaga kobietom wrócić do kraju, asystuje w trakcie zeznań, występuje na procesach sądowych w roli przedstawiciela społecznego. Należy również wspomnieć o Centrum Poszukiwań Ludzi zaginionych ITAKA⁴⁴, które powstało w 1999 roku i jest jedyną organizacją pozarządową całościowo zajmującą się poszukiwaniem osób, które wyjechały za granicę w poszukiwaniu pracy i stały się ofiarami handlu ludźmi lub utraciły kontakt z bliskimi. Wśród inicjatyw podejmowanych przez fundację wymienić należy: prowadzenie całonocnej linii wsparcia, poszukiwanie i pomoc w organizacji poszukiwań osób zaginionych, zamieszczanie zdjęć osób zaginionych w Internecie, udzielanie porad prawnych i socjalnych oraz wsparcia psychologicznego⁴⁵. Skala handlu ludźmi nie jest tak naprawdę znana. Oficjalne statystyki, np. sprawy zakończone prawomocnym wyrokiem sądu, stanowią jedynie wierzchołek góry lodowej. Zdarza się, że Policja lub prokuratura prowadzi śledztwa, które z różnych powodów nie kończą się aktem oskarżenia. Niektórym ofiarom udaje się wyrwać z tego procederu, lecz nigdy potem nie ujawniają tego faktu, inne ofiary godzą się na taką sytuację i pozostają w takim układzie, nie kwestionując go. Pozostają wreszcie osoby, które w wyniku tego procederu tracą życie, nigdy nie składając zeznań. Niedostateczna wiedza o handlu ludźmi i kierujących nim mechanizmach stanowi poważną barierę w zapobieganiu temu zjawisku i zwalczaniu go⁴⁶.

Współpraca międzynarodowa w zwalczaniu przestępczości narkotykowej

Od początku lat osiemdziesiątych XX w. Wspólnota Europejska bierze udział w pracach Organizacji Narodów Zjednoczonych na rzecz zwalczania handlu narkotykami. Przedstawiciele uczestniczą w pracach „Programu Kontroli Narkotyków”, „Międzynarodowej Rady ds. Kontroli Narkotyków” czy „Komisji ds. Narkotyków”. Do prac tych włączone zostało

⁴³ [http://www.strada.org.pl/\(26.03.2018\)](http://www.strada.org.pl/(26.03.2018)).

⁴⁴ [http://www.itaka.org.pl/dzialalnosc/\(26.03.2018\)](http://www.itaka.org.pl/dzialalnosc/(26.03.2018)).

⁴⁵ I. Malinowska, J. Bryka, *Handel ludźmi – zapobieganie i zwalczanie. Przewodnik dla policjantów*, Szczytno 2009, s. 25.

⁴⁶ B. Hołyst, J. Bryka, I. Malinowska, *Metody działania sprawców przestępstw handlu ludźmi*, Szczytno 2008, s. 90-91.

Europejskie Centrum Monitorowania Narkotyków i Narkomanii. Każde przestępstwo związane z handlem narkotykami jest uważane za przestępstwo należące do kategorii przestępstw objętych ekstradycją w każdej istniejącej między państwami umowie o ekstradycji. Państwa są również zobowiązane do udzielania sobie wzajemnie, w jak najszerszym zakresie, pomocy prawnej w postępowaniu wyjaśniającym, przygotowawczym lub sądowym⁴⁷.

Problemy, których źródłem jest międzynarodowy handel środkami odurzającymi, ostatecznie zmusiły wszystkie kraje do połączenia się we wspólnej bezpardonowej walce przeciw temu procederowi. Aby ta walka zakończyła się powodzeniem, potrzebna jest ścisła międzynarodowa współpraca zarówno w kwestiach prawodawstwa, jak i działań operacyjnych. Do tej pory wiele międzynarodowych umów, które upoważniają władze i policję do śledzenia tras przerzutu środków odurzających i nielegalnych działań związanych z międzynarodowym obrotem środkami odurzającymi (pranie brudnych pieniędzy, terroryzm itp.) nie sięgało poza granice danego kraju. To ukierunkowanie zostało podkreślone przez Międzynarodową Konwencję z 1988 roku, która zachęca wszystkie państwa do zacieśnienia współpracy w walce z handlem środkami odurzającymi poprzez ujednoczenie prawodawstwa. Instytucje stojące na straży prawa w poszczególnych krajach organizują lub konsolidują na całym świecie jednostki specjalne do zwalczania handlu środkami odurzającymi, tak aby wysoko wyspecjalizowane służby mogły prowadzić określone działania w walce z tym procederem. Fundamentalną rolę do spełnienia ma tu INTERPOL (International Criminal Police Organisation ICPO, Międzynarodowa Organizacja Policyjna do Zwalczania Przystępczości), który prowadzi szeroko zakrojone wspólne operacje przeciw międzynarodowej przystępczości i zapewnia współpracę pomiędzy instytucjami stojącymi na straży prawa w poszczególnych krajach, tak aby tworzyły banki informacji i dzielić się doświadczeniem operacyjnym. Powodzenie współpracy międzynarodowej zależy zarówno od skutecznego działania instytucji stojących na straży prawa, jak i od szybkości i dokładności przesyłanych informacji⁴⁸.

Podsumowanie

Przystępczość zorganizowana jest zjawiskiem nasilającym się i nieprzewidywalnym, dlatego też, aby z nim skutecznie walczyć należy dążyć do jego dogłębnego poznania. Oczywisty jest fakt, że szukając sposobów przeciwdziałania przystępczości zorganizowanej, należy jak najlepiej poznać jej istotę. Skuteczne zwalczanie przystępczości zorganizowanej jest sprawą pierwszorzędą, która ma na celu zagwarantowanie bezpieczeństwa.

W celu skutecznego zapobiegania i przeciwdziałania przystępczości zorganizowanej konieczne jest zbieranie i bieżące aktualizowanie wiedzy o niej i zorganizowanych grupach przystępczych, co pozwoli na opracowanie lepszych narzędzi do walki z nimi.

⁴⁷ P. Wawrzyk, *Bezpieczeństwo wewnętrzne UE*, Warszawa 2014, s. 128.

⁴⁸ *Kompendium wiedzy o profilaktyce...*, s. 32.

Bibliografia

- *Archiwum Kryminologii, Tom XXVIII 2005-2006*, Polska Akademia Nauk Instytut Nauk Prawnych Zakład Kryminologii, Warszawa 2007.
- Bryk J., Kobylas M., Malinowska I., *Handel ludźmi – wykorzystanie narzędzi analitycznych w procesie wykrywania sprawców*, Wydawnictwo WSPoL, Szczytno 2014.
- Buszko A., *Finanse przestępczości zorganizowanej*, Wydawnictwo Dom Organizatora, Toruń 2014.
- Czaputowicz J., *Bezpieczeństwo międzynarodowe, współczesne koncepcje*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2012.
- Gąsiorowski J., Kubica M., *Narkotyki. Charakterystyka wybranych substancji*, Wydawnictwo Szkoły Policji w Katowicach, Katowice 2012.
- Gołębiowski J., *Praca operacyjna w zwalczaniu przestępczości zorganizowanej*, Wydawnictwo Akademickie i Profesjonalne, Warszawa 2008.
- Gruszczak A., *Unia Europejska wobec przestępczości*, Wydawnictwo Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków 2002.
- Hanausek T., *Kryminalistyka – zarys wykładu*, Wydawnictwo Zakamycze, Kraków 2005.
- Hołyst B., Bryka J., Malinowska I., *Metody działania sprawców przestępstw handlu ludźmi*, Wydawnictwo WSPoL, Szczytno 2008.
- Jędrzejko M., Krystyna, Piórkowska K., *Leksykon narkomanii*, Wyższa Szkoła Humanistyczna im. Aleksandra Gieysztora, Pułtusk 2004.
- *Kompendium wiedzy o profilaktyce. Tom II, Nadużywanie i nielegalny obrót substancjami uzależniającymi*, Biuro ds. Narkomanii KGP, Warszawa 1997.
- Krajniak O., *Zorganizowane grupy przestępcze. Studium Kryminalistyczne*, Wolters Kluwers Business, Warszawa 2011.
- Kuć M., *Kryminologia, Wydanie 3*, Wydawnictwo, Beck, Warszawa 2015.
- Malinowska I., Bryka J., *Handel ludźmi- zapobieganie i zwalczanie. Przewodnik dla policjantów*, Wydawnictwo WSPoL, Szczytno 2009.
- Mędrowski W., Śnieżko S., Piotr Majewski P., *Zwalczanie przestępczości. Wybrane metody i narzędzia*, Wydawnictwo Editions, Warszawa 2017 r.
- Piwowarski J., Czop A., Kaleta J., *Realizacja zadań bezpieczeństwa. Jakość, prakseologia, praworządność*, Wyższa Szkoła Bezpieczeństwa Publicznego i Indywidualnego, Kraków 2014.
- Pływaczewski W., Świerczewski J., *Policja polska wobec przestępczości zorganizowanej*, Wydawnictwo WSPoL, Szczytno 2007.
- Urban B., Stanik J., *Resocjalizacja*, Wydawnictwo naukowe PWN, Warszawa 2008.
- Wawrzyk P., *Bezpieczeństwo wewnętrzne Unii Europejskiej*, Wydawnictwa Akademickie i Literackie ŁG, Warszawa 2014.
- Wójcik J., *Przeciwdziałanie przestępczości zorganizowanej*, Wydawnictwo Lex, Warszawa 2011.

Netografia

- <https://pl.wikipedia.org/> [26.03.2018].
- <http://www.strada.org.pl/> [26.03.2018].
- <http://www.zaginieni.pl/> [26.03.2018].
- <http://www.policja.pl/> [26.03.2018].

asp. Tomasz Pączkowski

Zakład Służby Kryminalnej Szkoły Policji w Katowicach

Kultura bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni¹

Kultura bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni wymaga holistycznego podejścia do operowania w sieci, niezależnie czy mamy do czynienia z operacjami gospodarczymi na wielką skalę czy tylko ze sprawdzeniem poczty przez pojedynczego internautę. Wymaga ona kształtowania i popularyzowania zachowań, nawyków, które powinny funkcjonować na zasadzie odruchów. Bezpieczne korzystanie z Internetu wymaga stosowania określonych zasad, bez których narażeni jesteśmy na utratę prywatności, danych czy istotnych informacji. W celu właściwego przyswojenia kultury bezpieczeństwa sposób przekazu musi być przystosowany do umiejętności oraz możliwości percepcji użytkowników sieci.

Dlaczego mówimy o kulturze bezpieczeństwa?

Mimo że kultura bezpieczeństwa jest pojęciem stosunkowo nowym, to jej elementy można było odnaleźć już wcześniej. Łączy ona w sobie wcześniejsze przekonania, poglądy, praktyki i koncepcje, które w znacznym stopniu wpłynęły na powstanie i rozwój tego pojęcia.

Można przyjąć, że jedno z pierwszych miejsc gdzie pojawiło się pojęcie „kultura bezpieczeństwa” to raport Grupy Doradczej Międzynarodowych Ekspertów Bezpieczeństwa Jądrowego będący podsumowaniem spotkania w MAEA² dotyczącego awarii w Czarnobylu. Bardziej szczegółowo pojęcie kultury bezpieczeństwa zaprezentowane zostało w raporcie kolejnej Grupy Doradczej (INSAG-3, Wiedeń 1988) na temat podstawowych zasad bezpieczeństwa elektrowni jądrowych. W raporcie tym kultura bezpieczeństwa została potraktowana jako jedna z trzech fundamentalnych zasad zarządzania³.

¹ Objętość pracy: 1,1 arkusza wydawniczego.

² Międzynarodowa Agencja Energii Atomowej (International Atomic Energy Agency) stanowi wyspecjalizowaną agendę Organizacji Narodów Zjednoczonych powołaną w 1957 r. Stanowi ona centrum współpracy w dziedzinach związanych z bezpiecznym wykorzystaniem energii jądrowej dla celów pokojowych. Celem MAEA określonym w Statucie jest „dążenie do rozszerzenia wkładu energii atomowej dla pokoju, zdrowia i dobrobytu ludzkości” oraz „zapewnienie możliwie najszerszej kontroli, aby energia atomowa nie była wykorzystana w celach wojskowych”.

³ Zobacz więcej International Atomic Energy Agency <https://www.iaea.org> (03.12.2017).

Przedstawiono ją jako zespół cech i postaw organizacji i ludzi, które powodują, że jako naczelny priorytet sprawy bezpieczeństwa jądrowego i ochrony radiologicznej otoczone są należną ich wadze troską⁴.

Tak więc wymienione wyżej pojęcie powstało poprzez połączenie dwóch niezwykle ważnych w życiu człowieka zagadnień – kultury i bezpieczeństwa. Warto zauważyć, że dotyczy ono zagadnień psychicznych (kultura), socjologicznych (zespół zachowań ludzkich) oraz fizycznych (bezpieczeństwo), a więc scala w sobie zasadnicze aspekty funkcjonowania w społeczeństwie. Łączy w sobie wypracowane na przestrzeni funkcjonowania społeczeństwa zasady, które zapewniają jego sprawne funkcjonowanie oraz potrzebę indywidualnego bezpieczeństwa każdego człowieka, która jest jednak wysoce zróżnicowana. Indywidualna percepcja bezpieczeństwa zależna jest oczywiście od środowiska, w którym funkcjonujemy, wychowania i wykształcenia, jednak należy również uwzględnić predyspozycje psychiczne. Warto dodać, że brak odczuwania strachu nie jest wyrazem poczucia bezpieczeństwa, ale jednostką chorobową badaną przez naukowców⁵. Dlatego troska o indywidualne bezpieczeństwo stanowi naturalny objaw prawidłowego funkcjonowania w społeczeństwie.

Różne definicje kultury

Zarówno w języku potocznym, jak i naukowym (filozoficznym, teologicznym, literackim) używamy wyrażenia „kultura”, ale nie zawsze jest oczywiste jego podstawowe rozumienie. Jest ono domniemane, używamy go bowiem w konotacji z różnymi przymiotnikami, modyfikującymi podstawowe znaczenie. Współcześnie funkcjonują określenia, takie jak: „kultura duchowa” i „kultura materialna”, „kultura przyrodzona” i „kultura nadprzyrodzona”, „kultura jednostki” i „kultura społeczeństw”, „czynności kulturowe” i „wytwory kulturowe” itd.⁶ Dodatkowo występują dyscypliny naukowe zajmujące się badaniem różnych aspektów kultury (socjologia kultury, antropologia kultury, psychologia kultury). Tymczasem można i należy mówić o podstawowym, źródłowym rozumieniu kultury, które jest bazą funkcjonowania ujęć partykularnych. Należy podkreślić, że jest to rozumienie filozoficzne, które nie stoi w sprzeczności z funkcjonowaniem rozumień kultury, występujących na terenie szczegółowych nauk o kulturze. Jeśli istnieją różne koncepcje kultury i istnieją różne nauki o kulturze, to musi istnieć jej rozumienie źródłowe, naczelne rozumienie kultury⁷.

W definicji podawanej przez PWN, w znaczeniu najszerszym kultura obejmuje to wszystko, co w zachowaniu się i wyposażeniu członków społeczeństw ludzkich stanowi rezultat

⁴ M. Bernatowicz, *Kultura bezpieczeństwa*, <http://www.paa.gov.pl> (05.01.2018).

⁵ *Choroby, Odkrycie: Brak strachu*, www.zdrowie.onet.pl (12.12.2017).

⁶ M. A. Krąpiec, *Człowiek w kulturze*, Warszawa 1996, s. 148.

⁷ P. Jaroszyński, *Kultura [w:] Powszechna encyklopedia filozofii*, A. Maryniarczyk (red.), Lublin 2005 s. 136.

zbiorowej działalności. Mówi się też o kulturze jako tym, co w zachowaniu się ludzkim jest wyuczone – w odróżnieniu od tego, co biologicznie odziedziczone⁸.

Antonina Kłosowska definiuje, że: „(...) kultura jest to względnie zintegrowana całość obejmująca zachowania ludzi przebiegające według wspólnych dla zbiorowości społecznej wzorów wykształconych i przyswajanych w toku interakcji oraz zawierająca wytwory takich zachowań”⁹.

Według socjologa Stanisława Ossowskiego: „*Kultura to zespół dyspozycji psychicznych przekazywanych w łonie danej zbiorowości przez kontakt społeczny i uzależnionych od całego systemu stosunków międzyludzkich*”¹⁰.

Niemiecki filozof Heinrich Rickert opierał swoją definicję kultury na źródłosłowie pojęcia: „Kultura natomiast stanowi ogół tego, co pielęgnujemy. Źródłem jest tu termin łaciński *colere*¹¹. (...) To, co kultywujemy, pielęgnowane jest w celu urzeczywistnienia wartości bądź stworzenia dóbr. (...) Pojęcie kultury daje się zastosować zarówno w odniesieniu do bytu cielesnego, jak i duchowego”¹².

Na trudności związane ze zbudowaniem jednolitej definicji kultury zwraca uwagę Joanna Hańderek, dzieląc drogi definicyjne kultury na dziesięć podstawowych działów, ujęć definicyjnych prezentowanego problemu:

1. Kultura rozważana w aspekcie jej temporalności, a więc w ujęciu dziejowym, historycznym (historyzm i historiozofia, koncepcje czasu i ich wpływ na rozumienie kultury w aspekcie historycznym, w odniesieniu do jednostkowych przeżyć człowieka oraz w biologicznym, organicznym kontekście).
2. Kultura jako system znaczeń i symboli poddanych interpretacji (hermeneutyczne koncepcje kultury, symboliczne formy i zasady kulturowego bytu).
3. Kultura jako ewolucyjne przedłużenie natury, konsekwencja kształtowania się filogenetycznego człowieka (genetyczne ujęcia kultury, naturalistyczna koncepcja bytu).
4. Kultura stanowi sferę ideacji, przestrzeń realizacji duchowej działalności człowieka (koncepcje idealistyczne i antynaturalistyczne, teologiczne i aksjologiczne nastawienie wobec kultury).
5. Kultura jako spontaniczna i kreatywna twórczość człowieka.
6. Kultura jako system społecznych uwarunkowań, wzorów postępowania i instytucji, tradycji, oraz praw, czyli kultura jest rozumiana jako system uwarunkowań i determinacji (represji i opresyjności).
7. Kultura jako komunikacja i płaszczyzna międzyludzkich interakcji (komunikacyjne koncepcje kultury, językowe koncepcje kultury).

⁸ Serwis Grupy PWN, <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/kultura;3928887.html> (13.11.2017).

⁹ A. Kłosowska, *Kultura masowa. Krytyka i obrona*, Warszawa, 1980, s. 40.

¹⁰ S. Ossowski, *Z zagadnień psychologii społecznej* [w:] Dzieła t. III, Warszawa 1967, s. 163.

¹¹ Z łaciny: mieszkąć, hodować, przebywać, uprawiać.

¹² H. Rickert, *Człowiek i kultura* [w:] B. Borowicz-Sierocka, C. Karkowski, *Neokantyzm*, Wrocław 1984, s. 71-75.

8. Kultura jako zamknięty system (nieprzenikalność kulturowa, nieprzekładalność wzajemna między kulturami, kultura rozumiana jako wewnętrznie spójna i niepowtarzalna całość).
9. Kultura jako uniwersalny system (przekładalność kultur i ich wzajemne przenikanie. Poszukiwanie uniwersaliów kulturowych i wspólnych podstaw)¹³.

Podsumowując powyższe rozważania można stwierdzić, że kultura jest to ukształtowany w społeczeństwie (nie zawsze akceptowany) zespół zachowań, procedur i postaw społecznych powstały w trakcie rozwoju historycznego danego społeczeństwa.

Pojęcie bezpieczeństwa

Pojęcie bezpieczeństwa określane jest zwykle poprzez omówienie jako stan niezagrożenia i spokoju, stan niepewności, zabezpieczenia, brak odczucia zagrożenia i lęku; stan wolności od niepokoju, niebezpieczeństwa, strachu, ataku; swoboda działania, której nie towarzyszy zagrożenie¹⁴. Warto zauważyć, że zwykle najłatwiej definiować bezpieczeństwo poprzez brak jego przeciwieństw.

Dla skonkretyzowania pojęcia bezpieczeństwa, a także badania i zainteresowania zjawiskiem, procesami zachodzącymi w jego sferze, wymagane jest określenie podmiotów, środowisk, otoczenia, relacji oraz ryzyka, które towarzyszy bezpieczeństwu¹⁵.

Bezpieczeństwo, zgodnie z potoczną definicją tego pojęcia, przez długi czas było utożsamiane ze stanem gwarantującym pewność istnienia i przetrwania. Współcześnie taki pogląd jest kwestionowany jako zbyt wąski lub konserwatywny. W nowym ujęciu ma oznaczać nie tylko gwarancje nienaruszalnego przetrwania danego podmiotu, lecz także swobodę jego rozwoju¹⁶. Mówimy tu na przykład o dostępie do oświaty czy służby zdrowia, a nawet instytucji kulturalnych.

Pojęcie bezpieczeństwa występuje obecnie, prawie w każdej dziedzinie życia ludzkiego, co powoduje, że występuje coraz więcej jego rodzajów. Biorąc pod uwagę fakt, że bezpieczeństwo stanowi wartość szczególną, która wszystko łączy, przenika oraz warunkuje, co sprawia, że ma ono tyle odmian. Bezpieczeństwo w chwili obecnej obejmuje m.in.: sprawy ekologii, demografii, surowców naturalnych czy też kwestie socjalne, a nie tylko, jak do tej pory tradycyjne zagrożenia polityczne i militarne. Jeden z podstawowych podziałów bezpieczeństwa jest następujący:

- a) podmiotowo-przedmiotowy, np. bezpieczeństwo wewnętrzne, zewnętrzne oraz psychospołeczne;
- b) przedmiotowy – bezpieczeństwo zdrowotne, polityczne, ekologiczne, ekonomiczne, militarne, społeczne;

¹³ J. Hańderek, *Pojęcia i definicje kultury* [w:] *Filozofia kultury*, P. Mróz (red.), Kraków 2015, s. 27.

¹⁴ S. Sulowski, M. Brzeziński, *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa*, Warszawa 2009, s. 22-23.

¹⁵ B. Wiśniewski (red.), *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, Szczytno 2011, s. 15.

¹⁶ P. Majer, *W poszukiwaniu uniwersalnej definicji bezpieczeństwa wewnętrznego*, Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego nr 7/12, s. 12.

- c) podmiotowo-przestrzenny, a w nim bezpieczeństwo lokalne (państwowe, narodowe, grupowe), personalne (jednostkowe), globalne (międzynarodowe);
- d) czasowy, wyznaczony poszczególnymi etapami rozwoju bezpieczeństwa;
- e) procesualny, czyli strategia, polityka oraz współzależność;
- f) strukturalno-organizacyjny w postaci instytucji, organizacji i działań¹⁷.

Według definicji Juliusza Piwowarskiego bezpieczeństwo jest to dla określonego jednostkowego lub zbiorowego podmiotu zjawisko i pojęcie, którego spektrum tworzą następujące cztery komponenty:

- pożądaný stan, oznaczający dla danego podmiotu poziom efektywności kontroli nad możliwymi w danym miejscu oraz czasie zagrożeniami wartości istotnych dla tego podmiotu, tzn. bezpieczeństwo jest stanem odzwierciedlającym różnicę potencjałów: potencjał samoobronności danego podmiotu z jednej i potencjał zagrożeń tego podmiotu z drugiej strony, dla określonej czasoprzestrzeni;
- wartość o charakterze instrumentalnym umożliwiającą zaspokajanie potrzeb podstawowych oraz potrzeb wyższych, nigdy nieustających potrzeb rozwoju człowieka z samorealizacją na szczycie hierarchii wyższych potrzeb;
- proces rozwoju, stanowiący metapotrzebę człowieka, dzięki której realizowany jest personalny oraz społeczny wzrost potencjału podnoszącego autonomiczną obronność podmiotów bezpieczeństwa; bliskie temu jest pojęcie funkcja bezpieczeństwa (komponent ontologiczny);
- konstrukt społeczny, możliwy do przeciwstawienia licznym zagrożeniom efekt istnienia społecznych więzów, współzależności i interakcji zachodzących w danej zbiorowości ludzkiej będącej jednym z podmiotów bezpieczeństwa¹⁸.

Bezpieczeństwo może więc być rozumiane jako stan, coś co jest w danym miejscu i czasie, czyli jakby „zdjęcie zatrzymane w kadrze” przedstawiające sytuację bezpieczeństwa. Jednak o bezpieczeństwie można również myśleć jako o procesie, czyli o czymś, co się zmienia i staje się wraz z upływem czasu i (lub) zmianą miejsca w przestrzeni. W tym znaczeniu bezpieczeństwo możemy porównywać do dziejącej się akcji podczas wyświetlanego filmu – „filmu życia”.

Bezpieczeństwo to także skutek zachowań i działań podmiotu w jego środowisku (otoczeniu) albo braku aktywności (tzw. grzech zaniechania), rozpatrywany w czasoprzestrzeni (w określonym miejscu i czasie), będący efektem istnienia i jakości relacji (albo ich braku) między podmiotem a jego otoczeniem (środowiskiem). Skutek ten może być rozpatrywany nie tylko „tu i teraz”, ale także „gdzieś i kiedyś”, czyli w przyszłości¹⁹.

Istotą bezpieczeństwa jest to, że stwarza ono warunki do istnienia i funkcjonowania jednostki, zarówno w kontekście jednostkowym, jak i społecznym. Bezpieczeństwo jest więc

¹⁷ S. Sulowski, M. Brzeziński, dz. cyt., s. 33.

¹⁸ J. Piwowarski, *Paradygmat kultury bezpieczeństwa – prolegomena*, Security Economy & Law, nr 2, Kraków 2013, s. 10-11.

¹⁹ B. Wiśniewski, *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, Szczytno 2011, s. 17-18.

łożonym zagadnieniem, co w węższym ujęciu oznacza, że bezpieczeństwo mieści w sobie zarówno czynniki pozwalające jednostce przetrwać, bez względu na to, w jakich warunkach przyrodniczych czy społecznych się znajduje, a także pozwalającym przeciwstawić się przez jednostkę zagrożeniom, jakie płyną ze środowiska zewnętrznego, przyrodniczego i społecznego. W szerszym ujęciu bezpieczeństwo jest traktowane jako możliwość przetrwania społeczeństwa, bez narażania na oddziaływanie niekorzystne środowiska przyrodniczego i społecznego, a także narażania innych społeczeństw na możliwość unicestwienia²⁰.

Mimo, iż bezpieczeństwo jest wartością niezbywalną, będącą przedmiotem szerokiej gamy ludzkich zabiegów, pozostaje ciągłą, nigdy niezrealizowaną do końca potrzebą, a zatem osiągnięciem relatywnym i ciągle odnawiającym się celem. Aksjologiczna waga bezpieczeństwa w życiu ludzi sprawia, iż stanowi ono egzystencjalny cel człowieka i zbiorowości, w których żyje²¹.

Bezpieczeństwo publiczne

Pojęcie bezpieczeństwa publicznego pojawia się w aktach normatywnych zarówno prawa pierwotnego²², jak i aktów niższego rzędu. Zakres stosowania tego pojęcia przez ustawodawcę w przepisach o różnej rangi stale wzrasta ze względu na rosnącą świata prawa i społecznej i politycznej (tu coś jest nie tak) roli bezpieczeństwa publicznego. Należy podkreślić jednak, że pojęcie bezpieczeństwa publicznego, które stanowi najważniejsze zadanie państwa, nie jest doprecyzowane w obowiązujących przepisach prawnych.

W piśmiennictwie prawniczym zagadnienie to bardzo często przedstawiane jest w sposób fragmentaryczny, odnoszący się tylko do szczególnych dziedzin prawa. Ustawodawca w licznych przepisach posługuje się tym pojęciem, przy czym jego zakres jest bardzo często wieloznaczny. Stwarza to tym samym liczne kłopoty w trakcie wykładni norm prawnych²³.

Bezpieczeństwo wewnętrzne i powszechne

Bezpieczeństwo powszechne jest definiowane jako stan, który zapewnia ochronę życia i zdrowia obywateli, a także własności publicznej i infrastruktury krytycznej przed klęskami żywiołowymi i katastrofami technicznymi.

Pojęcie bezpieczeństwa powszechnego jest zbliżone do pojęcia bezpieczeństwa ekologicznego i różni się w praktyce przedmiotem zainteresowań, bowiem o ile bezpieczeństwo ekologiczne zajmuje się szeroko rozumianym środowiskiem naturalnym, o tyle punktem zainteresowania bezpieczeństwa powszechnego jest zdrowie i tycie obywateli²⁴.

²⁰ E. Moczuk, *Bezpieczeństwo jako kategoria analizy socjologicznej*, *Ius et Administratio* 3/2013, s. 88.

²¹ S. Jarmoszko, C. Kalita, J. Maciejewski, *Nauki społeczne wobec problemu bezpieczeństwa*, Siedlce 2016, s. 44.

²² Prawo pierwotne nazywane też pierwotnym źródłem prawa stanowi najwyższe prawo Unii Europejskiej (UE). Znajduje się na szczycie porządku prawnego UE. Zawiera główne traktaty ustanawiające UE.

²³ J. Filaber, *Pojęcie bezpieczeństwa publicznego w prawie administracyjnym (wybrane uwagi)*, Wrocław 2009, s. 244.

²⁴ B. Wiśniewski, S. Zalewski (red.), *Bezpieczeństwo wewnętrzne RP w ujęciu systemowym i zadań administracji publicznej*, Bielsko-Biała 2006, s. 32-33.

Z perspektywy bezpieczeństwa narodowego bezpieczeństwo wewnętrzne jest „procesem obejmującym szereg różnorodnych działań w takich dziedzinach jak: zdrowotna, ekologiczna, edukacyjna, społeczna, gospodarcza, prawna, psychologiczna, weterynaryjna i sanitarna), którego zasadniczym celem jest zapewnienie bezpieczeństwa ludności cywilnej, a zarazem stanem uzyskanym w wyniku zorganizowanej ochrony życia i zdrowia ludzi, także dóbr materialnych i kulturalnych oraz środowiska naturalnego – w zakresie niezbędnym do przetrwania ludzi”²⁵.

Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa jest to stan uzyskany w efekcie spełniania przez państwo funkcji wewnętrznej realizowanej w ramach strategicznej polityki bezpieczeństwa narodowego, przejawiający się ochroną:

- w ujęciu wąskim – porządku konstytucyjnego, bezpieczeństwa publicznego i bezpieczeństwa powszechnego;
- w ujęciu szerokim – porządku konstytucyjnego, życia i zdrowia obywateli, majątku narodowego przed bezprawnymi działaniami, a także skutkami klęsk żywiołowych i katastrof technicznych²⁶.

Należy jednak pamiętać, że tak sformułowana definicja wymaga ścisłego rozgraniczenia tego, co rozumiemy przez bezpieczeństwo wewnętrzne, a co zewnętrzne. W praktyce taki podział nie jest możliwy, bo np. działania prowadzone w gospodarce mają ścisły związek z tym, co dzieje się na rynkach światowych (globalizacja), a z kolei działania dotyczące ochrony zdrowia i epidemiologicznej nie mogą zostać odizolowane od skutków ruchu transgranicznego.

Kultura bezpieczeństwa

Rozbudowaną definicję kultury bezpieczeństwa formułuje profesor Marian Cieślarczyk jako „wzór podstawowych założeń, wartości, norm, reguł, symboli i przekonań, wpływających na sposób postrzegania wyzwań, szans i (lub) zagrożeń, a także sposób odczuwania bezpieczeństwa i myślenia o nim oraz związany z tym sposób zachowania i dziania (współdziałania) podmiotów, w różny sposób przez te podmioty »wyuczonych« i wyartykułowanych w procesach szeroko rozumianej edukacji, w tym również w naturalnych procesach wewnętrznej integracji i zewnętrznej adaptacji oraz w innych procesach organizacyjnych, a także w procesie umacniania szeroko (nie tylko militarnie) rozumianej obronności, służących w miarę harmonijnemu rozwojowi tych podmiotów i osiąganiu przez nie najszerzej rozumianego bezpieczeństwa, z pożytkiem dla siebie, ale i otoczenia”²⁷.

Zgodnie z przedstawioną wcześniej definicją **kultura bezpieczeństwa odnosi się zarówno do nastawienia (postaw), jak i do struktury, organizacji i zatrudnionych**

²⁵ W. Kitler, *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, Warszawa 2011, s. 56.

²⁶ B. Wiśniewski, *Zagrożenia bezpieczeństwa wewnętrznego, materiał na prawach maszynopisu*, Warszawa 2003, za B. Wiśniewski (red.), *Od nauk wojskowych do nauk o bezpieczeństwie*, Szczytno 2014, s. 294-295.

²⁷ M. Cieślarczyk, *Kultura bezpieczeństwa i obronności*, Siedlce 2010, s. 210.

w **niej osób**, i dotyczy wymagania, by wszelkie sprawy bezpieczeństwa spotykały się z odpowiednią percepcją i działaniem.

Definicja ta odnosi kulturę bezpieczeństwa do osobistych postaw i sposobu myślenia pracowników oraz stylu działania organizacji. Są to cechy uzewnętrzniające się ostatecznie w postaci możliwej do oceny. Dobre praktyki same w sobie stanowią istotny element kultury bezpieczeństwa, jednak są niewystarczające, jeśli są stosowane mechanicznie. Istnieje więc wymóg, aby wykraczać poza ścisłą realizację dobrych praktyk, tak aby wszystkie obowiązki ważne dla bezpieczeństwa były przeprowadzone prawidłowo, z czujnością, należytą uwagą i pełną wiedzą oraz zachowaniem rozsądku i właściwego poczucia odpowiedzialności²⁸.

Kultura bezpieczeństwa to fenomen, który pozwala osiągać człowiekowi następujące cele:

1. Skuteczną kontrolę nad możliwymi zagrożeniami danego podmiotu, powodująca dla niego w danym miejscu i czasie stan optymalnego poziomu zagrożeń.
2. Odzyskiwanie bezpieczeństwa podmiotu, gdy jest utracone.
3. Optymalizację poziomów wielosektorowego procesu rozwoju podmiotu bezpieczeństwa zmierzającą do harmonii sektorów bezpieczeństwa w kontekście hierarchizacji celów podmiotu.
4. Skuteczne pobudzanie w skali społecznej i indywidualnej, świadomości istnienia najwyższej potrzeby człowieka, samodoskonalenia oraz kreowanie trychotomicznego rozwoju, mentalnego, społecznego i materialnego, dzięki wspieraniu przekonań, motywacji i postaw wzmacniających indywidualne oraz kolektywne działania na rzecz potencjału autonomicznej obronności (samoobronności) indywidualnych i grupowych podmiotów bezpieczeństwa²⁹.

Jerzy Kozioł sformułował zadania, które należy rozwiązać w celu budowy kultury bezpieczeństwa:

- Rozwój takich cech i właściwości obiektów kultury bezpieczeństwa, które zapewnią formowanie wewnętrznej celowej sytuacji zapewniającej bezpieczeństwo działalności ludzi (istnienia). To system osobistych i społecznych ideałów i wartości, motywacja działań.
- Zaszczepienie wiedzy o bezpiecznym istnieniu i rozwoju w otaczającym świecie, społeczeństwie.
- Formowanie stabilnych indywidualnych i społecznych zachowań w obszarze bezpieczeństwa działalności ludzi – tradycji, stereotypów, norm zachowania.
- Stworzenie warunków dla poszczególnych ludzi, ich kolektywów i stowarzyszeń, niezbędnych dla formowania kultury bezpieczeństwa³⁰.

Realizacja wspomnianych wyżej zadań stwarza potrzebę opracowania odpowiednich procedur, które będą stymulować budowę kultury bezpieczeństwa. Może to być

²⁸ Safety Series No. 75-INSAG-4, IAEA, Vienna, 1991 s. 4, www.pub.iaea.org [tłumaczenie własne] (03.11.2017).

²⁹ J. Piwowski, *Fenomen bezpieczeństwa. Pomiędzy zagrożeniem a kulturą bezpieczeństwa*, Kraków 2015, s. 20.

³⁰ J. Kozioł, *Kultura bezpieczeństwa*, Kielce 2015, s. 24.

na przykład **strategia silnego przywództwa**. Najważniejszym elementem tej strategii jest silne zaangażowanie kierownictwa (zarówno najwyższego, jak i średniego szczebla) w problematykę bezpieczeństwa. Albo **badania kwestionariuszowe** mierzące tzw. klimat bezpieczeństwa w przedsiębiorstwie, czyli ogólną atmosferę w firmie związaną ze sprawami bezpieczeństwa i higieny pracy. Przy korzystaniu z metody badania kwestionariuszowego można korzystać z gotowych, wystandaryzowanych kwestionariuszy lub opracować własne, dostosowane do specyfiki zakładu.

Przykładem takich działań jest również tzw. Ścieżka Kultury Bezpieczeństwa.

Ścieżka Kultury Bezpieczeństwa

Ścieżka Kultury Bezpieczeństwa to zespół działań i procedur mających służyć jako środek zachęcający firmy i ich dostawców do świadomego prowadzenia pracy w bezpieczny sposób. Po utworzeniu tego systemu przez firmę ProRail (jest odpowiedzialna za utrzymanie sieci kolejowej w Holandii) została ona jego właścicielem i obecnie zarządzany jest przez firmę NEN (od 1 lipca 2016 r.)³¹. NEN jest międzynarodowo zaakceptowana jako menedżer programów, a wydawanie certyfikatów jest prowadzone przez niezależne, akredytowane jednostki certyfikujące (CB). NEN kieruje projektem i sekretariatem Zarządu Zainteresowanych Stron (BOS) i Komitetu Ekspertów (CoE).

Rada Stowarzyszeń (BOS)

Rada Stowarzyszeń (BOS) działa jako główny organ decyzyjny systemu i kieruje zarządzaniem i rozwojem systemu ścieżek dla bezpieczeństwa. BOS jest szerokim gronem zamawiających, przedsiębiorstw, instytucji naukowych i organizacji społeczeństwa obywatelskiego i jest prowadzony przez niezależnego przewodniczącego na szczeblu zarządu. Rada konsultuje (zainteresowanych) klientów, kontrahentów i inne odpowiednie (profesjonalne) organizacje w zakresie nowych wydarzeń. W celu zarządzania ścieżką w dziedzinie bezpieczeństwa i jej rozwoju Komitet ds. Bezpieczeństwa i NEN wspomaga i doradza³².

Komitet Ekspertów (CoE)³³

Komitet Ekspertów (CoE) jest komitetem operacyjnym Ścieżki ds. Bezpieczeństwa. Komitet Ekspertów jest przede wszystkim odpowiedzialny za utrzymanie aktualności programu certyfikacyjnego i pełni funkcję kontaktu z organem certyfikującym drabinę (LCA) w kwestiach interpretacyjnych i innych zagadnień. Komitet Ekspertów jest reprezentowany przez klientów i kontrahentów. Członkowie Komitetu Ekspertów są mianowani osobiście. W przypadku zmian organizacyjnych zainteresowane strony mogą wyznaczyć innych przedstawicieli³⁴.

³¹ ProRail, <https://www.prorail.nl> [tłumaczenie Google] (05.01.2018).

³² Tamże.

³³ Council of Europe, <https://www.coe.int> (26.12.2017).

³⁴ Na podstawie: Safety Culture Ladder, <http://www.veiligheds ladder.org/en/> [tłumaczenie własne] (21.12.2017).

Kultura bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni

Słowo „cyberprzestrzeń” prawdopodobnie jako pierwszy w 1984 roku użył w swojej powieści „Burning Chrome” amerykański pisarz William Gibson. Był to wygenerowany przez komputer świat wirtualnej rzeczywistości, którą amerykański klasyk cyberpunkowych powieści w pierwszym tomie swojej trylogii „Neuromancer” nazywał też matrycą (*matrix*)³⁵. Nawiązanie do cybernetyki nie było tutaj zbyt ścisłe, ponieważ cybernetyka w matematycznej teorii optymalizacji jest teoretycznym studium kontroli i komunikacji w maszynach i żywych organizmach. Jest to teoria interdyscyplinarna, znajdująca zastosowanie w tak różnych dziedzinach, jak teoria sieci nerwowych, komunikacji i percepcji, komputery, serwomechanizmy, zautomatyzowane systemy regulacji³⁶. Niemniej przedrostek „cyber-” dla zagadnień związanych technologiami informatycznymi upowszechnił się w publicystyce i obecnie pod pojęciem cyberzagrożenia rozumie się wszelkie niebezpieczeństwa związane z użytkowaniem Internetu³⁷.

Pierre Delvy omawiane zagadnienie określił jako przestrzeń otwartego komunikowania się za pośrednictwem połączonych komputerów i pamięci informatycznych pracujących na całym świecie. Definicja ta uwzględnia wszystkie systemy komunikacji elektronicznej (w tym również sieci wykorzystujące fale Hertza i klasyczne sieci telefoniczne), które przesyłają informacje pochodzące ze źródeł numerycznych lub przeznaczone do numeryzacji³⁸.

W Polsce pojęcie „cyberprzestrzeń” oznacza przestrzeń przetwarzania i wymiany informacji tworzoną przez systemy teleinformatyczne³⁹ wraz z powiązaniem między nimi oraz relacjami z użytkownikami⁴⁰.

Elementy mające wpływ na kulturę bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni

Problemy związane z cyberprzestępczością w dalszym ciągu są mało rozpowszechnione w naszym kraju. Aktualnie nie funkcjonuje konkretna i jedyna definicja cyberprzestępczości. Na co dzień można spotkać również inne określenia, które używane są zamiennie, np. przestępczość komputerowa, przestępczość związana z komputerami, przestępczość przy użyciu zaawansowanych technologii, przestępstwa związane z technologią

³⁵ A. Nowak, *Cyberprzestrzeń jako nowa jakość zagrożeń*, Zeszyty Naukowe AON nr 3(92), Warszawa 2013, s. 6.

³⁶ W. Kopaliński, *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Warszawa 2007, s. 112.

³⁷ A. Słowiak, *Cyberzagrożenia*, <https://prezi.com/gjvphakxemp6/cyberzagrozenia/2014> (28.05.2017).

³⁸ Zob. więcej w raporcie „Deuxieme Deluge” [Drugi Potop] przygotowanym na zlecenie Komisji Kultury Rady Europy 1992 r., <http://magazynsztuki.eu> (01.06.2017).

³⁹ Na podstawie art.3 pkt 3 ustawy z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne, system teleinformatyczny oznacza zespół współpracujących ze sobą urządzeń informatycznych i oprogramowania zapewniający przetwarzanie, przechowywanie, a także wysyłanie i odbieranie danych przez sieci telekomunikacyjne za pomocą właściwego dla danego rodzaju sieci telekomunikacyjnego urządzenia końcowego (Dz.U. 2014, poz.1114 z późn. zm.).

⁴⁰ Ustawa z dnia 30 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy o stanie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej oraz innych ustaw (Dz.U. 2011 Nr 222, poz. 1323 z późn. zm.).

cyfrową⁴¹, przestępstwa związane z technologią przetwarzania informacji, przestępstwa internetowe⁴².

Dotychczas można było scharakteryzować trzy generacje cyberprzestępstw, tj.:

- pierwsza generacja obejmowała zamachy skierowane na komputer, sieci komputerowe i dane;
- druga była związana z rozwojem sieci teleinformatycznych i atakami na ich integralność i dostępność przez tzw. hakerów;
- trzecia – występująca w chwili obecnej – jest związana z zauważalnym procesem automatyzacji cyberprzestępczości będącej między innymi efektem wykorzystania specjalnego oprogramowania⁴³.

W dokumencie pod nazwą Wspólny komunikat do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetów Regionów⁴⁴ cyberprzestępczość została określona jako szeroki wachlarz różnych rodzajów działalności przestępczej w przypadku, której komputery i systemy informatyczne stanowią podstawowe narzędzie przestępcze lub są głównym celem działania przestępczego. Cyberprzestępczość obejmuje tradycyjne przestępstwa (np. nadużycia finansowe, fałszerstwa i kradzież tożsamości), przestępstwa związane z treściami (np. dystrybucja w Internecie pornografii dziecięcej lub nawoływanie do nienawiści rasowej) oraz przestępstwa typowe dla komputerów i systemów informatycznych (np. ataki na systemy informatyczne, w tym ataki prowadzące do zablokowania usług/systemów, oraz złośliwe oprogramowanie)⁴⁵.

Powszechność stosowania urządzeń wpiętych w globalną sieć przyczynia się do tego, że rozrasta się przestępczość cybernetyczna. Należy sobie zdać sprawę, że tego typu zachowań nie da się całkowicie wyeliminować. Nie oznacza to jednak, że jesteśmy bezradni.

Oczywiście tak jak pozostałe aspekty ludzkiej działalności i technologii rozwijają się również i pojawiają coraz to nowe obszary działalności przestępczej. Nigdy w historii ludzkości nie udało się wyeliminować przestępczości, dlatego tak istotne staje się zagadnienie rozwijania metod jej zwalczania, aby stopniowo dążyć do poprawy sytuacji w tym zakresie. W ostatnich latach opracowane zostały, jako element kultury bezpieczeństwa, procedury i zasady zalecane do stosowania dla poszczególnych grup użytkowników. Oczywiście istnieje wiele takich zbiorów zasad opracowanych przez naukowców, firmy czy organizacje, dlatego przytoczę dalej tylko kilka wybranych przykładów.

⁴¹ Komunikat Komisji do Parlamentu europejskiego, Rady oraz Komitetu Regionów – W kierunku ogólnej strategii zwalczania cyberprzestępczości {SEK(2007) 641}{SEK(2007) 642}, <http://eur-lex.europa.eu> (30.05.2017).

⁴² Więcej np. A. Adamski, *Prawo karne komputerowe*, Warszawa 2000, s. 33 i nast.

⁴³ Por. M. Siwicki, *Cyberprzestępczość*, Warszawa 2013, s. 2.

⁴⁴ Wspólny komunikat do Parlamentu Europejskiego, Rady, Europejskiego Komitetu Ekonomiczno-Społecznego i Komitetu Regionów. Strategia bezpieczeństwa cybernetycznego unii europejskiej: otwarta, bezpieczna i chroniona cyberprzestrzeń, <http://eur-lex.europa.eu/legal-content/PL/TXT/?uri=CELEX%3A52013JC0001> (10.02.2018).

⁴⁵ [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/join/com_join\(2013\)0001_/com_join\(2013\)0001_pl.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/join/com_join(2013)0001_/com_join(2013)0001_pl.pdf) (28.05.2017).

Poprawa bezpieczeństwa dzieci

Przykładem działań mających na celu poprawę bezpieczeństwa w sieci jest projekt Sieciaki.pl realizowany przez Fundację Dajemy Dzieciom Siłę od września 2004 r. Jego celem jest edukacja dzieci w zakresie bezpiecznego i efektywnego korzystania z nowoczesnych mediów elektronicznych oraz certyfikowanie i promocja serwisów internetowych bezpiecznych dla dzieci. Ma to miejsce poprzez prowadzenie serwisu internetowego dla dzieci, który propaguje następujące postawy:

- Chroń swoją prywatność! Nie podawaj swoich danych osobowych, takich jak: imię, nazwisko, numer telefonu czy adres domowy.
- Zadbaj o swój wizerunek. Jeśli publikujesz w sieci swoje zdjęcia, zadbaj, by widzieli je tylko Twoi znajomi. Nie umieszczaj w sieci zdjęć, które mogą Ci zaszkodzić dziś lub za jakiś czas.
- Mów, jeśli coś jest nie tak! W sytuacji, kiedy ktoś lub coś Cię w Internecie zaniepokoi lub wystraszy, koniecznie opowiedz o tym rodzicom lub innej zaufanej osobie dorosłej. Możesz w takiej sytuacji skontaktować się z Telefonem Zaufania dla Dzieci i Młodzieży, dzwoniąc pod bezpłatny numer 116 111.
- Nie ufaj osobom poznanym w sieci! Nigdy nie można w 100% zaufać komuś poznanemu w sieci. Nie spotykaj się z osobami poznanymi w Internecie. O propozycjach spotkania od internetowych znajomych informuj rodziców.
- Szanuj innych w sieci! Pamiętaj, by traktować innych z szacunkiem. Swoje zdanie wyrażaj, nie obrażając nikogo. Nie reaguj agresją na agresję.
- Korzystaj z umiarem z Internetu! Zbyt długie korzystanie z komputera, tabletu czy smartfonu może zaszkodzić Twojemu zdrowiu i pogorszyć kontakty ze znajomymi⁴⁶.

Co może zrobić przeciętny użytkownik sieci

Dla poprawy bezpieczeństwa użytkowników sieci popularyzowane są w serwisach internetowych opisy występujących zagrożeń wraz z instrukcją zapobiegania im. Przykładowo zawierają one następujące zasady bezpiecznego postępowania:

1. Pamiętaj o uruchomieniu firewalla. Najlepiej na poziomie średniej ochrony z możliwością ustalania reguł. Jeżeli nie jesteś pewien, czy sobie poradzisz z ręczną obsługą reguł, możesz ustawić średni lub nawet wysoki poziom ochrony.
2. Zainstaluj i używaj oprogramowania przeciw wirusom i spyware. Najlepiej stosuj ochronę w czasie rzeczywistym.
3. Aktualizuj oprogramowanie oraz bazy danych wirusów (dowiedz się czy Twój program do ochrony przed wirusami posiada taką funkcję i robi to automatycznie, często nie mają jej programy darmowe).
4. Nie otwieraj plików nieznanego pochodzenia.

⁴⁶ Fundacja Dajemy Dzieciom Siłę, <https://sieciaki.pl> (12.01.2018).

5. Nie korzystaj ze stron banków, poczty elektronicznej czy portali społecznościowych, które nie mają ważnego certyfikatu, chyba że masz stuprocentową pewność z innego źródła, że strona taka jest bezpieczna.
6. Nie używaj niesprawdzonych programów zabezpieczających czy też do publikowania własnych plików w Internecie (mogą one np. podłączać niechciane linijki kodu do źródła strony).
7. Co jakiś czas skanuj komputer i sprawdzaj procesy sieciowe. Jeśli się na tym nie znasz, poproś o sprawdzenie kogoś, kto się zna. Czasami złośliwe oprogramowanie nawiązujące własne połączenia z Internetem, wysyłające twoje hasła i inne prywatne dane do sieci może się zainstalować na komputerze mimo dobrej ochrony – należy je wykryć i zlikwidować.
8. Sprawdzaj pliki pobrane z Internetu za pomocą skanera, nawet jeśli wydają się niezarażone (ostrożności nigdy za wiele).
9. Staraj się nie odwiedzać zbyt często stron, które oferują niesamowite atrakcje (pieniądze, darmowe filmiki, muzykę albo łatwy zarobek przy rozsyłaniu spamu) – często na takich stronach znajdują się ukryte wirusy, trojany i inne zagrożenia.
10. Jeżeli musisz wejść na stronę niepewną z punktu widzenia bezpieczeństwa korzystaj z pośrednictwa bramek *proxy* (pośredniczących).
11. Ważna zasada dotycząca bezpieczeństwa osobistego: nie zostawiaj danych osobowych w niesprawdzonych serwisach i na stronach, jeżeli nie masz absolutnej pewności, że nie są one widoczne dla osób trzecich.
12. Nie wysyłaj w e-mailach żadnych poufnych danych.
13. Pamiętaj, że żaden bank nie wysyła e-maili do swoich klientów z prośbą o podanie hasła lub loginu w celu ich weryfikacji⁴⁷.

Zasady bezpieczeństwa skierowane do użytkowników biznesowych

Portal money.pl prezentuje z kolei zasady skierowane do bardziej zaawansowanych użytkowników biznesowych:

- Nigdy nie podawaj jakichkolwiek danych w miejscach, w których mogą one być podsłuchane lub zapisane przez inne osoby.
- Nie umieszczaj żadnych danych dostępowych, takich jak login i hasło, w miejscach łatwo dostępnych (włączając Internet lub inne medium, które tylko z pozoru wydaje się anonimowe).
- Bardzo często próby wyłudzenia danych bazują na wykorzystaniu naszego zdenerwowania lub podekscytowania. Bądź ostrożny i pamiętaj, że pośpiech i emocje są złym doradcą.

⁴⁷ *Bezpieczny PC*, www.Skan.BezpiecznyPC.pl (16.01.2018).

- Jeśli podejrzewasz, że telefon lub mail nie pochodzi z twojego banku, tylko jest próbą wyłudzenia informacji, zgłoś się do oddziału banku lub na jego infolinię celem wykrycia ewentualnego oszustwa⁴⁸.

Powinno się również stosować do wybranych reguł związanych z wykorzystaniem dostępnych technologii i sprzętu:

- Zabezpiecz komputer za pomocą którego korzystasz z bankowości internetowej. Instalacja odpowiedniego oprogramowania antywirusowego i firewalla oraz ich częsta aktualizacja są niezbędne.
- Instaluj zaufane aktualizacje. Nowsze wersje oprogramowania są lepiej dostosowane do ochrony komputera przed ewentualnymi atakami i złośliwymi programami, które ciągle się zmieniają.
- Nie loguj się do bankowości internetowej na komputerze, z którego korzystają inne osoby. Zgodnie z rekomendacją Europejskiego Banku Centralnego, dostęp do usług płatniczych w sieci powinny chronić co najmniej dwa z trzech możliwych typów zabezpieczeń. Oparte są one na czymś, co dany użytkownik:
 - zna, np. numer klienta, hasło,
 - posiada, np. token, telefon komórkowy,
 - ma, np. odcisk palca, wzór tęczy.

Oczywiście wymienione wcześniej zasady nie są gwarancją całkowitego bezpieczeństwa w Internecie. Należy stale śledzić informacje o nowych niebezpieczeństwach występujących w sieci. Możemy wykorzystać w tym celu nie tylko wspomniane wcześniej serwisy, ale również fora użytkowników, publikacje fachowe czy rozmowy z informatykami. Można stwierdzić, że informacji na temat tych zagrożeń nigdy nie jest za wiele.

Podsumowanie

Kultura bezpieczeństwa jest pojęciem, które usystematyzowało występujące w społeczeństwie zjawisko i potrzebę. Potrzeba ta dotyka właściwie każdej dziedziny życia społecznego, dlatego ma ona również odniesienie do zachowań w cyberprzestrzeni. To stosunkowo nowo ukształtowane, specyficzne środowisko wygenerowało również swoje zagrożenia. Dlatego kultura bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni dopracowała się już swoich własnych zasad postępowania, jednak należy zauważyć, że zasady te muszą podlegać szybkim zmianom, aby nadążyć za rozwojem środowiska Internetu.

W celu lepszego przedstawienia istniejących możliwości zapobiegania cyberzagrożeniom można podzielić cały problem na trzy poziomy.

Poziom pierwszy obejmuje zagrożenia w skali całego państwa. Działania zapobiegawcze na tym poziomie powinny dotyczyć budowy i stałej modernizacji zabezpieczeń technicznych

⁴⁸ *Bezpieczeństwo w sieci. Jakich zasad przestrzegać?*, <http://www.money.pl/eurobank/zdaniem-eksperta/konta-i-bankowosc-elektroniczna/artukul/bezpieczenstwo-w-sieci-jakich-zasad,62,0,1717822.html> (05.01.2018).

sieci informatycznych, implementacji i egzekwowania procedur bezpieczeństwa dostępu do sieci, zwalczania prób penetrowania systemów telekomunikacyjnych, międzynarodowej współpracy w zwalczaniu cyberprzestępczości, wspieranie produkcji oprogramowania do celów zabezpieczeń, opracowywanie procedur i planów na wypadek cyberzagrożenia.

Kolejny szczebel dotyczy zagrożeń w skali organizacji i przedsiębiorstw. Podejmowane na tym poziomie działania powinny dotyczyć budowy i egzekwowania systemów zabezpieczeń, przestrzeganie dyscypliny dostępu do danych, regularne używanie oprogramowania antywirusowego, szkolenia pracowników w zakresie bezpieczeństwa korzystania z Internetu.

Najniższy dotyczy zagrożeń dla indywidualnych obywateli. Powinni oni stosować się do następujących zaleceń: regularnie używać oprogramowania antywirusowego, odwiedzać tylko zaufane strony i portale internetowe, krytycznie podchodzić do odbioru przychodzącej korespondencji, natychmiast sygnalizować Policji wszelkie zjawiska związane z cyberprzemocą, przestrzegać zasad prowadzenia korespondencji przyjętych w sieci, brać udział w szkoleniach z zakresu bezpieczeństwa w Internecie, przeglądać publikacje dotyczące tego typu wiedzy.

Dlatego kultura bezpieczeństwa w cyberprzestrzeni wymaga holistycznego podejścia do operowania w sieci, niezależnie czy mamy do czynienia z operacjami gospodarczymi na wielką skalę czy tylko sprawdzeniem poczty przez pojedynczego internautę. Wymaga ona kształtowania i popularyzowania zachowań, nawyków, które powinny funkcjonować na zasadzie odruchów, przyswojonych równie powszechnie jak rozglądanie się przy przechodzeniu przez ulicę.

Warto jednak zauważyć, że w celu właściwego przyswojenia kultury bezpieczeństwa sposób przekazu musi być przystosowany do umiejętności oraz możliwości percepcji użytkowników sieci. Wiele z osób, które przez lata funkcjonowania w administracji i biznesie nabyło dużego doświadczenia i umiejętności, ma niestety problemy ze znalezieniem się w stosunkowo nowym dla nich środowisku, jakim jest Internet. Wymaga to zmiany nawyków i przyzwyczajzeń, szczególnie zaś świadomości, że praca bądź wymiana informacji wykonywana na stwarzającym złudne poczucie prywatności komputerze, może być inwigilowana bez naszej świadomości lub zgody.

W przeciwieństwie do kultury jako takiej, która kształtowała się na przestrzeni wieków rozwoju społecznego, kultura bezpieczeństwa w sieci wymaga szybkich i zdecydowanych działań, dostosowanych do szybkości zmian zachodzących w cyberprzestrzeni. Bez tego możemy dojść do sytuacji, kiedy Internet zamiast szansą stanie się dla nas zagrożeniem.

Bibliografia

- Adamski A., *Prawo karne komputerowe*, Wyd. C. H. Beck, Warszawa 2000.
- Cieślarczyk M., *Kultura bezpieczeństwa i obronności*, Wyd. AP, Siedlce 2010.
- Cieślarczyk M., *Fenomen bezpieczeństwa i zjawisko kryzysów postrzegane w perspektywie kulturowej* [w:] *Jedność i różnorodność*, Reklajtis E., Wiśniewski B., Zdanowski J. (red.), ASPRA-JR, Warszawa 2010.

- Filaber J., *Pojęcie bezpieczeństwa publicznego w prawie administracyjnym (wybrane uwagi)*, Katedra Doktryn Politycznych i Prawnych WPAiE Uniw. Wrocławskiego, Wrocław 2009.
- Hańderek J., *Pojęcia i definicje kultury* [w:] *Filozofia kultury*, Mróz P. (red.), Uniwersytet Jagielloński, Kraków 2015.
- Jaroszyński P., *Kultura* [w:] *Powszechna encyklopedia filozofii*, t. 6., Maryniarczyk A. (red.), PTTA, Lublin 2005.
- Jarmoszko S., Kalita C., Maciejewski J., *Nauki społeczne wobec problemu bezpieczeństwa*, Wyd. Uniwersytetu Przyrodniczo-Humanistycznego, Siedlce 2016.
- Kitler W., *Bezpieczeństwo Narodowe RP. Podstawowe kategorie. Uwarunkowania. System*, Wyd. Akademii Obrony Narodowej, Warszawa 2011.
- Kłoskowska A., *Kultura masowa. Krytyka i obrona*, PWN, Warszawa 1980.
- Kopaliński W., *Słownik wyrazów obcych i zwrotów obcojęzycznych z almanachem*, Rytm Oficyna Wydawnicza, Warszawa 2007.
- Kozioł J., *Kultura bezpieczeństwa*, Wyd. Uniwersytetu J. Kochanowskiego w Kielcach, Kielce 2015.
- Krąpiec M. A., *Człowiek w kulturze*, Gutenberg-Print, Warszawa 1996.
- Majer P., *W poszukiwaniu uniwersalnej definicji bezpieczeństwa wewnętrznego*, Przegląd Bezpieczeństwa Wewnętrznego nr 7/12.
- Moczuk E., *Bezpieczeństwo jako kategoria analizy socjologicznej*, *lus et Administratio* 3/2013.
- Nowak inicjał imienia, *Cyberprzestrzeń jako nowa jakość zagrożeń*, Zeszyty Naukowe AON, nr 3(92) Warszawa 2013.
- Ossowski S., *Z zagadnień psychologii społecznej* [w:] *Dzieła* t. III, PWN, Warszawa 1967.
- Piwowarski J., *Fenomen bezpieczeństwa. Pomiędzy zagrożeniem a kulturą bezpieczeństwa*, Apeiron, Kraków 2015..
- Piwowarski J., *Paradygmat kultury bezpieczeństwa – prolegomena*, *Security Economy & Law*, nr 2, Kraków 2013.
- Rickert H., *Człowiek i kultura* [w:] B. Borowicz-Sierocka, C. Karkowski, *Neokantyzm*, Wyd. Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław 1984.
- Siwicki M., *Cyberprzestępczość*, Wyd. C. H. Beck, Warszawa 2013.
- Sulowski S., Brzeziński M., *Bezpieczeństwo wewnętrzne państwa*, Warszawa 2009.
- Wiśniewski B., Zalewski S. (red.), *Bezpieczeństwo wewnętrzne RP w ujęciu systemowym i zadań administracji publicznej*, Bielsko-Biała 2006.
- Wiśniewski B. (red.), *Bezpieczeństwo w teorii i badaniach naukowych*, Szczytno 2011.
- Wiśniewski B., *Zagrożenia bezpieczeństwa wewnętrznego*, materiał na prawach maszynopisu, Warszawa 2003, za B. Wiśniewski (red.), *Od nauk wojskowych do nauk o bezpieczeństwie*, Wyd. WSPol Szczytno 2014.

Akty prawne

1. Ustawa z dnia 17 lutego 2005 r. o informatyzacji działalności podmiotów realizujących zadania publiczne (Dz.U. 2014, poz.1114 z późn. zm.).
2. Ustawa z dnia 30 sierpnia 2011 r. o zmianie ustawy o stanie wojennym oraz o kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej oraz innych ustaw (Dz.U. 2011 Nr 222, poz. 1323 z późn. zm.).

Netografia

- *Strategia bezpieczeństwa cybernetycznego Unii Europejskiej*, [http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/join/com_join\(2013\)0001_/com_join\(2013\)0001_pl.pdf](http://www.europarl.europa.eu/meetdocs/2009_2014/documents/join/com_join(2013)0001_/com_join(2013)0001_pl.pdf) (28.05.2017).
- Portal Sieciaki, <https://sieciaki.pl> (12.01.2018).
- *Bezpieczny PC*, www.Skan.BezpiecznyPC.pl (16.01.2018).
- *Bezpieczeństwo w sieci. Jakich zasad przestrzegać?*, <http://www.money.pl/eurobank/zdaniem-eksperta/konta-i-bankowosc-elektroniczna/artukul/bezpieczenstwo-w-sieci-jakich-zasad,62,0,1717822.html>M. Bernatowicz, *Kultura bezpieczeństwa*, <http://www.paa.gov.pl> (05.01.2018).
- Serwis Grupy PWN, <http://encyklopedia.pwn.pl/haslo/kultura;3928887.html> (05.01.2018).
- Safety Series No. 75-INSAG-4, IAEA, Vienna 1991, [tłum. własne], www.pub.iaea.org (03.11.2017).
- *Safety Culture Ladder*, [tłum. własne], <http://www.veiligheidsladder.org/en/> (21.12.2017).
- Raport „Deuxieme Deluge” [Drugi Potop] przygotowanym na zlecenie Komisji Kultury Rady Europy 1992 r., <http://magazynsztuki.eu> (01.06.2017).
- Komunikat Komisji do Parlamentu europejskiego, Rady oraz Komitetu Regionów – W kierunku ogólnej strategii zwalczania cyberprzestępczości, {SEK(2007) 641}{SEK(2007) 642}, <http://eur-lex.europa.eu> (30.05.2017).
- Słowiak, *Cyberzagrożenia*, <https://prezi.com/gjvphakxemp6/cyberzagrozenia/2014> (28.05.2017).
- *Choroby, Odkrycie: Brak strachu*, www.zdrowie.onet.pl (12.12.2017).
- Council of Europe, <https://www.coe.int> (26.12.2017).

mł. insp. Dariusz Stachelek

I Zastępca Komendanta Powiatowego Policji w Olecku

Edukacja na rzecz zapobiegania patologiom społecznym na terenie gminy Olecko¹

Powiat olecki leży na wschodzie województwa warmińsko-mazurskiego. Od zachodu graniczy z powiatem giżyckim, od południa z ełckim, od północy z gołdapskim oraz suwalskim od wschodu. Powiat tworzą cztery gminy: Olecko, Kowale Oleckie, Świątajno i Wieliczki. Największą jest miejsko-wiejska gmina Olecko, w skład której, poza miastem, wchodzi 43 miejscowości zgrupowane w 29 sołectwach. Zamieszkuje ją prawie 22 tysiące mieszkańców, większość, bo 16 661 w samym Olecku². Choć może miasto i gmina Olecko nie należą do bogatych i nie rozwijają się w zawrotnym tempie, to także nie pozostają w impasie.

Intensywne przemiany wynikające z transformacji ustrojowej, jak i odejścia od gospodarki centralnie sterowanej w stronę wolnorynkowej kształtujące się w latach dziewięćdziesiątych oraz minionej dekadzie spowodowały pojawienie się w Polsce nowych problemów społecznych, które w poszczególnych regionach i gminach Polski mają wysoce zróżnicowane nasilenie. Kondycja ekonomiczna gminy stanowi bardzo istotny kontekst dla współwystępowania wielu problemów społecznych³. Tak i gmina Olecko musi zmierzyć się z pewnymi kwestiami, z którymi powinna sobie radzić, by je minimalizować. Jednym z takich ważnych zagadnień na szczeblu gminy są patologie społeczne. Wobec tego należy zadać sobie pytanie, jak postępować, żeby zapobiegać?

Definicja patologii społecznej

Etymologicznie rzecz ujmując, patologię możemy zdefiniować jako naukę o cierpieniu (gr. *páthos* – choroba, cierpienie, *logos* – nauka). Takie rozumienie pojęcia patologii najsilniej

¹ Objętość pracy: 0,6 arkusza wydawniczego.

² <https://www.um.olecko.pl/strona-106-olecko.html> [18.02.2018].

³ J. Sierosławski, G. Świątkiewicz, *Współczesny kontekst zagrożeń i jego rozpoznanie na poziomie lokalnym* [w:] *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, Warszawa 2002, s. 11.

kojarzy się z medycyną, ale i w naukach humanistycznych wydaje się ciągle obowiązywać jako pewien kanon myślenia o społecznych dysfunkcjach⁴.

Wokół definicji patologii społecznej powstaje wiele wątpliwości, choć na pierwszy rzut oka wydawałoby się, że sprawa jest prosta i patologia jest nauką społeczną o takich formach ludzkiej aktywności, które postrzegane są jako społeczne zło, zaburzenie ładu społecznego, które są społecznie nieakceptowane⁵. Zainteresowania tym zjawiskiem przejawiają środowiska naukowe próbując zdefiniować, czym właściwie jest patologia społeczna. Encyklopedia pedagogiczna XXI wieku terminem *patologia społeczna* określa zjawiska, które powodują lub mogą powodować skutki, zagrażające istnieniu i rozwojowi danej społeczności lub społeczeństwa, w związku z czym ocenia się je jako niepożądane oraz bulwersujące i są spostrzegane jako określone problemy społeczne⁶. W ujęciu socjologicznym problematykę patologii społecznej w naszym kraju rozpowszechnił Adam Podgórecki. Według niego *patologią społeczną* jest ten rodzaj zachowania, ten typ instytucji, ten typ funkcjonowania jakiegoś systemu społecznego czy ten rodzaj struktury jakiegoś systemu społecznego, który pozostaje w zasadniczej, nie dającej się pogodzić sprzeczności ze światopoglądowymi wartościami, które w danej społeczności są akceptowane⁷. Pojęcie patologii nie jest obce także w dziedzinie nauki, jaką jest kryminologia. Cytując za pionierem wiktymologii Brunonem Hołystem⁸: kryminologia jest nauką o przestępstwie i przestępcy, o objawach i przyczynach przestępczości i innych związanych z nią zjawiskach *patologii społecznej* oraz o ich zapobieganiu, a także funkcjonowaniu systemu sprawiedliwości karnej⁹. Najogólniej rzecz ujmując patologia społeczna to zjawiska społeczne, które traktowane są jako szkodliwe, zakłócające w jakiś sposób prawidłowe funkcjonowanie społeczeństwa¹⁰.

Podział i charakterystyka patologii na terenie gminy Olecko

Do zjawisk będących przejawami patologii społecznej między innymi zaliczamy: alkoholizm, narkomanię, prostytutkę, samobójstwa, niedostosowanie społeczne dzieci i młodzieży, bezdomność.

Wśród polskich uczonych nie ma zgody, co do precyzyjnego określenia pojęcia patologii społecznej i przewyższania subiektywizmu w jego definiowaniu. Na ogół uznaje się jednak, że w określeniu, czy dane zjawisko jest patologiczne czy też nie, decydujące

⁴ I. Pospiszyl, *Patologie społeczne*, Warszawa 2008, s. 9.

⁵ Tamże, s. 9.

⁶ *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, T. Pilch (red.), Warszawa 2005, s. 62.

⁷ A. Podgórecki, *Patologia życia społecznego*, Warszawa 1976, s. 24.

⁸ Brunon Hołyst, profesor nauk prawnych, specjalizujący się w zagadnieniach kryminologii, pionier wiktymologii, autor wielu publikacji w tej dziedzinie, zob. np. *Psychologia*, *Wandalizm*, *Wykrywalność sprawców zabójstw*, *Wiktymologia*.

⁹ B. Hołyst, *Kryminologia*, Warszawa 1999, s. 28.

¹⁰ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 1999, s. 29.

znaczenie ma ocena społeczna. Efektem takiego podejścia do problemu była metodologia i wyniki badań przeprowadzonych w 1999 roku przez Centrum Badania Opinii Społecznej¹¹. Jako największe i najczęstsze dolegliwości społeczne w sferze prywatnej respondenci wymieniali: bezrobocie, niedostatki infrastruktury społeczności lokalnych, nadużywanie alkoholu, ubóstwo, brak warunków do uczestnictwa w kulturze, rekreacji i wypoczynku, przestępczość i poczucie zagrożenia nią, trudności mieszkaniowe i bezdomność, niedostatki systemu oświaty, systemu funkcjonowania służby zdrowia i opieki zdrowotnej. W sferze ogólnospołecznej zaś to: destabilizacja i pogarszanie się sytuacji ekonomicznej, negatywne skutki reform, niepokoje społeczne, strajki, przestępczość i inne patologiczne zjawiska np. w społeczności młodzieży (alkoholizm, narkomania, prostytutka dziecięca, wzrost zamachów i prób samobójczych, przemoc w rodzinie)¹².

Na terenie gminy Olecko do przejawów patologii społecznej zalicza się z pewnością alkoholizm, narkomanię, niedostosowanie społeczne dzieci i młodzieży oraz bezdomność.

Pierwszym podstawowym przejawem patologii społecznej na terenie gminy Olecko jest alkoholizm. Z danych statystycznych Sądu Rejonowego w Olecku¹³ wynika, że w latach 2015-2017 zastosowano obowiązek poddania się leczeniu odwykowemu wobec 199 osób.

Alkohol uważany jest bardzo często za substancję zwiększającą nawet znacznie prawdopodobieństwo angażowania się osób znajdujących się pod jego wpływem w zachowania przestępne¹⁴. Wynika to przede wszystkim z właściwości farmakologicznych alkoholu, który prowadzi do upośledzenia szeregu wyższych czynności mózgu, przejawiającego się nie tylko (szczególnie przy mniejszych dawkach) w poprawie samopoczucia, uwolnieniu od niepokoju i lęków, poczuciu odprężenia i beztroski, dzięki czemu odgrywa on tak istotną rolę w życiu towarzyskim większości społeczeństw. Alkohol prowadzi również do osłabienia hamulców moralnych i społecznych, a także do ograniczenia zdolności samokrytycyzmu oraz do podejmowania zachowań ryzykownych i działań o impulsywnym charakterze¹⁵. Od pokoleń nadużywanie tego środka utożsamiane było ze źródłem zła, nieszczęść i tragedii, na co istnieje wiele dowodów chociażby w literaturze czy filmie. Idealnym przykładem jest dramat w reżyserii Janusza Morgensterna pt. „Żółty szalik”, a także powieść autorstwa Jerzego Pilcha – „Pod mocnym aniołem”.

Alkoholizm jest chorobą woli sprowadzającą się do tego, że jednostka utraciła możliwość trwałego powstrzymywania się od spożycia alkoholu¹⁶. Picie alkoholu odbywa się

¹¹ Fundacja Centrum Badania Opinii Społecznej jest wyspecjalizowanym ośrodkiem prowadzącym reprezentatywne dla społeczeństwa polskiego badania sondażowe dotyczące opinii na temat ważnych problemów społeczno-politycznych i gospodarczych.

¹² *Patologie społeczne* [w:] *Socjologia. Przewodnik encyklopedyczny*, Warszawa 2008, s. 144.

¹³ Zestawienie statystyczne Sądu Rejonowego w Olecku, III Wydział Rodzinny i Nieletnich, MS-S 16 R, <http://www.olecko.sr.gov.pl/index.php?k=34> [17.02.2018].

¹⁴ J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Gdańsk 1999, s. 393.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ B. Hołyst, dz. cyt., s. 526.

najczęściej w przestrzeni społecznej (w określonych miejscach, czasie i w otoczeniu innych ludzi), a negatywne działania alkoholu (agresja, przemoc, zachowania ryzykowne, zachowania przestępcze, wypadki) dotyczą nie tylko pijącego, ale również otaczające go osoby: bliskie mu i zupełnie przypadkowe. Jak twierdzą autorki poradnika poświęconego dla pracowników służb społecznych „Uzależnienie od alkoholu – między diagnozą a działaniem” najważniejsze szkody społeczne wynikające z picia alkoholu to:

- zaburzenia życia rodzinnego związanego z alkoholem, w tym zjawisko przemocy w rodzinie;
- nietrzeźwość w miejscach publicznych (zakłócenia porządku, nagabywanie, przestępstwa, wykroczenia, wypadki, nietrzeźwość w miejscu pracy)¹⁷.

Społeczne konsekwencje spożywania alkoholu mogą mieć charakter doraźny lub długofalowy. Nie tylko dla pijącego i jego rodziny, ale i całego systemu społecznego spożywanie alkoholu rodzi poważne koszty. Nietrudno zauważyć, że nadużywanie alkoholu prowadzące nierzadko do: ubóstwa, sieroctwa, bezdomności, bezrobocia, niepełnosprawności, długotrwałej lub ciężkiej choroby, przemocy w rodzinie, bezradności w sprawach opiekuńczo-wychowawczych i prowadzenia gospodarstwa domowego, przestępczości, uzależnienia od alkoholu, wypadków i zdarzeń losowych – generuje znaczną część ustawowo uzasadnionych powodów zgłaszania się ludzi po pomoc do ośrodków pomocy społecznej¹⁸.

Kolejnym problemem, z jakim przychodzi nam się zmierzyć, jest zagadnienie narkomanii, które z całą stanowczością można stwierdzić występuje w Olecku. Tylko w samym roku 2017 w Komendzie Powiatowej Policji w Olecku o czyny z ustawy o przeciwdziałaniu narkomanii¹⁹ wszczęto 33 postępowania. Zabezpieczono też ponad 11 kilogramów środków odurzających²⁰.

W Polsce rozwój narkomanii datuje się na początek lat osiemdziesiątych XX w. Wtedy zostało to zdefiniowane jako problem młodzieży, która ucieka od zakłamanego świata dorosłych w wizję jakie daje narkotyki²¹. W literaturze przedmiotu nadużyciem narkotyków jest każde zażycie takich substancji, które powoduje szkody fizyczne, psychiczne, prawne lub społeczne osobie zażywającej lub innym osobom, które podlegają wpływowi zachowań osoby zażywającej narkotyki²². Podobnie jak na alkohol, tak i na problemy związane z narkotykami należy patrzeć szeroko, widzieć je w kontekście problemów powodowanych przez używanie innych substancji psychoaktywnych. Zgodnie ze stanowiskiem Światowej

¹⁷ J. Fudała, K. Dąbrowska, K. Łukowska, *Uzależnienie od alkoholu – między diagnozą a działaniem*, Warszawa s. 17.

¹⁸ Tamże, s. 18.

¹⁹ Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz.U. z 2005 nr 179, poz. 1485).

²⁰ Źródło: dane statystyczne Komendy Powiatowej Policji w Olecku.

²¹ J. Sierosławski, G. Świątkiewicz, *Współczesny kontekst zagrożeń i jego rozpoznanie na poziomie lokalnym, w: Profilaktyka w środowisku lokalnym*, Warszawa 2002, s. 14.

²² S.A. Maisto, M. Galizio, G.J. Connors, *Uzależnienia. Zażywanie i nadużywanie*, Warszawa 1999, s. 2

Organizacji Zdrowia wszelkie substancje psychoaktywne – niezależnie od tego, czy legalne czy nielegalne – są groźne, patrząc na rzecz z perspektywy zdrowia publicznego²³. Osoby regularnie zażywające narkotyki, doświadczają poważnych szkód zdrowotnych, podlegają też procesowi społecznej degradacji. Nierzadko też wcześniejsza marginalizacja społeczna leży u podstaw sięgania po te substancje. Tworzy to błędne koło, o którym trudno powiedzieć, co jest przyczyną, a co skutkiem. Zawsze jednak jego przerwanie wymagać będzie interwencji zarówno w sferze używania substancji jak i generalnie zmiany warunków życia²⁴.

Niedostosowanie społeczne dzieci i młodzieży to zjawisko, z jakim starają sobie poradzić wszelkiego rodzaju instytucje z terenu miasta i gminy Olecko. Niedostosowanie społeczne obejmuje dzieci i młodzież, których zachowanie nacechowane jest zespołem objawów świadczących o nieprzestrzeganiu przez nie pewnych podstawowych zasad postępowania oraz norm społecznych obowiązujących młodzież w wieku szkolnym²⁵.

Za objawy tak rozumianego niedostosowania można uznać te zachowania, które wiążą się z niespełnianiem przez młodzież podstawowych wymagań związanych z realizacją obowiązku szkolnego, a więc: znaczne opóźnienie w nauce szkolnej, porzucenie szkoły podstawowej, systematyczne wagary, włóczęgostwo, ucieczki z domu, zachowania agresywne, wandalizm, picie alkoholu, ale także zachowania, które polegają na nieprzestrzeganiu obowiązujących przepisów prawa, a więc zachowania przestępcze²⁶.

W gminie Olecko nie jest obcy także problem bezdomności. W mieście tym swoje miejsce znalazła noclegownia Stowarzyszenia „Otwarte Drzwi”, którego misją jest „prowadzenie działalności charytatywnej, filantropijnej, edukacyjnej, pomoc i opieka potrzebującym tj. bezdomnym”²⁷. W tym miejscu możemy zadać sobie pytanie: czym jest bezdomność? Można ją wszak rozpatrywać jako element sytuacji życiowej konkretnej osoby, jako zjawisko społeczne, przejaw patologii, a także jako trudny problem społeczny. Każda z tych płaszczyzn wymaga innego ujęcia, inne obiera kryteria oceny, inaczej kreśli zakres środków zaradczych i pod adresem innych podmiotów wysuwa postulaty działań naprawczych²⁸. Pozostawanie w stanie bezdomności tworzy specyficzne błędne koło i to zarówno w sferze funkcjonowania psychicznego, jak i w rzeczywistym położeniu jednostki. Polega ono na tym, że małe zdolności adaptacyjne jednostki, które doprowadziły do bezdomności, jeszcze ulegają obniżeniu, a stopień trudności poradzenia sobie z sytuacją wzrasta. Osoba bezdomna pozbawiona zwykle mieszkania, stopniowo traci umiejętności zawodowe, zrywa kontakt z osobami, które potencjalnie mogłyby jej dostarczyć wsparcia i zaczyna

²³ J. Sierosławski, G. Świątkiewicz, *Współczesny kontekst zagrożeń i jego rozpoznanie na poziomie lokalnym* [w:] *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, Warszawa 2002, s. 17.

²⁴ Tamże.

²⁵ B. Hołyst, dz. cyt., s. 645.

²⁶ Tamże, s. 645.

²⁷ http://www.fundacja.olecko.pl/?Archiwum_projekt%C3%B3w:Baza_organizacji_pozarz%C4%85dowych:Stowarzyszenie_Otwarte_Drzwi (17.02.2018).

²⁸ T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna*, Warszawa, 1995, s. 433.

funkcjonować w środowisku osób o równie niskich umiejętnościach społecznych, osób, które mogą ją nauczyć w najlepszym wypadku jak przetrwać, a nie zaś wyjść z trudnego położenia²⁹.

Najbardziej drastyczną formą rozwiązania napiętrzących się problemów człowieka jest rezygnacja z życia. Mimo, iż w statystyce obejmującej gminę Olecko samobójstwa nie występują bardzo często (rok 2015 – 7, rok 2016 – 10, rok 2017 – 5)³⁰, należy uznać to za poważny problem społeczny. W literaturze spotykamy się z poglądem, iż w wielu przypadkach decyzja popełnienia samobójstwa w gruncie rzeczy jest wyborem pomiędzy sytuacją, której jednostka nie może bądź nie umie sprostać a sytuacją, w której nie będzie trzeba podejmować żadnych wysiłków zmierzających do regulowania swojego stosunku do otaczającego świata³¹. Każde takie wydarzenie negatywnie wpływa na otaczające środowisko społeczne.

Edukacja dla bezpieczeństwa na rzecz zapobiegania patologiom społecznym

Jeszcze teraz w wielu grupach społecznych istnieje przeświadczenie, że walka i ograniczanie niepożądanych, negatywnych zjawisk o charakterze patologicznym jest obowiązkiem nałożonym wyłącznie na Policję. Nic bardziej mylnego. W Polsce za realizację tego obowiązku odpowiedzialność ponosi wiele podmiotów. I tak na szczeblu gminy obowiązek taki spoczywa poza Policją przede wszystkim na samorządzie³² i instytucjach samorządowych, szkołach czy ośrodkach pomocy społecznej. Dopiero wspólne skorelowane działania wszystkich instytucji mogą przynieść zamierzone cele. Dlatego też członkowie Komisji Bezpieczeństwa i Porządku przy Starościu Oleckim opracowali program „Razem bezpieczniej w powiecie oleckim” na lata 2015-2018, wprowadzony Uchwałą Nr X/44/2015 Rady Powiatu w Olecku z dnia 24 września 2015 r., który zgodnie z założeniem ma wpływać m.in. na ograniczenie skali zjawisk i zachowań budzących powszechny sprzeciw i poczucie zagrożenia.

Pierwszą instytucją, która ma wpływ na kształtowanie zachowań prospołecznych jest szkoła. Wiek 12-16 lat, a więc wczesną i środkową fazę dojrzewania, jak twierdzi Joanna Szymańska, często określa się jako wiek ryzyka, ponieważ w tym okresie znacząca liczba młodzieży podejmuje choć jedno z poważniejszych zachowań problemowych (palenie tytoniu, picie alkoholu, kontakt z narkotykami, akty agresji skierowane na przedmioty lub osoby)³³. Najwcześniej pojawia się palenie tytoniu, potem kontakt z alkoholem, trochę później z narkotykami. Młodsze dzieci mają negatywny stosunek do wszelkich

²⁹ I. Pospiszyl, dz. cyt., s. 301.

³⁰ Źródło: dane statystyczne Komendy Powiatowej Policji w Olecku.

³¹ B. Hołyst, dz. cyt., s. 598.

³² Zadania własne gminy określa art. 7, Ustawy z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym, (Dz.U. 1990 Nr 16, poz. 95 z późn. zm.).

³³ J. Szymańska, *Szkoła jako miejsce realizacji działań profilaktycznych* [w:] *Profilaktyka w środowisku lokalnym*, Warszawa 2002, s. 49.

używek, później następuje wzrost pozytywnych oczekiwań co do ich działania. Wkraczanie w stosownym momencie z odpowiednimi programami edukacyjnymi daje szansę na zatrzymanie lub odwrócenie tych negatywnych tendencji³⁴. Każda ze szkół w gminie Olecko realizuje cele i zadania określone w ustawie o systemie oświaty oraz w przepisach wykonawczych wydanych na jej podstawie, a także zawarte w Programie Wychowawczym i Programie Profilaktyki, dostosowanych do potrzeb rozwojowych uczniów oraz potrzeb danego środowiska. W zakresie profilaktyki wychowawczej, na przykładzie Szkoły Podstawowej nr 1 im. Henryka Sienkiewicza w Olecku, dyrekcja, nauczyciele oraz pedagog szkolny kształtują pozytywne postawy społeczne wśród dzieci i młodzieży m.in. poprzez: zachętę do świadomego stawania się dobrym człowiekiem, dobrym kolegą (pogadanki na lekcjach wychowawczych, stałe rozmowy z uczniami), kształtowanie odpowiedzialności za siebie i drugiego człowieka (pogadanki na lekcjach wychowawczych, rozmowy indywidualne), profilaktykę uzależnień (prowadzenie zajęć edukacyjnych z zakresu profilaktyki uzależnień, organizowanie szkoleń, warsztatów dla nauczycieli oraz rodziców, np. spotkanie edukacyjne na temat: jak rozwijać kompetencje rodzicielskie w wychowaniu dzieci.), edukację i profilaktykę dotyczącą szeroko rozumianego bezpieczeństwa, próbę eliminacji przemocy wśród uczniów (zajęcia na lekcjach wychowawczych, działania w ramach profilaktyki szkoły, m.in. spotkania edukacyjno-profilaktyczne z przedstawicielami Policji czy kuratorami sądowymi).

W przypadku Urzędu Miasta w Olecku działalność edukacyjna w szczególności przejawia się poprzez organizowanie pomocy w zakresie przeciwdziałania przemocy dla członków rodzin z problemem alkoholowym oraz psychoterapii osób uzależnionych od narkotyków. W ramach programu dofinansowywana jest Poradnia Terapii Uzależnienia od Alkoholu, Narkotyków i Współuzależnienia, która jest miejscem, gdzie prowadzone są zajęcia edukacyjne i udzielana jest wszechstronna pomoc osobom uzależnionym i ich rodzinom. Ponadto z inicjatywy Urzędu, prowadzony jest Punkt Konsultacyjno-Informacyjny dla Ofiar Przemocy w Rodzinie, gdzie świadczona jest pomoc prawna, psychologiczna i terapeutyczna (grupa wsparcia i konsultacje indywidualne). W trosce o dobro najmłodszych organizowane są zajęcia rekreacyjno-sportowe dla młodzieży szkolnej jako element programów edukacyjno-profilaktycznych w szkołach. Nadto realizowane są zajęcia pozalekcyjne i pozaszkolne z elementami profilaktyki jako alternatywnej formy spędzania czasu wolnego – prowadzone są zajęcia opiekuńczo-wychowawcze z elementami socjoterapii w trzech placówkach oświatowych na terenie gminy³⁵. Dodatkowo prowadzone są przez organizacje pozarządowe dwie świetlice opiekuńczo-wychowawcze. Od roku 2014 funkcjonuje placówka wsparcia dziennego typu pracy podwórkowej prowadzona

³⁴ Tamże.

³⁵ Szkoła Podstawowa im. Marszałka Józefa Piłsudskiego w Gąskach, Szkoła Podstawowa nr 4 w Olecku, Szkoła Podstawowa w Judzikach.

przez pedagogów ulicznych, tzw. *streetworking*³⁶. W okresie przerw od zajęć szkolnych gmina zapewnia dzieciom i młodzieży z rodzin zagrożonych uzależnieniem od alkoholu czy wymagających ochrony przed przemocą w rodzinie półkolonie, kolonie lub obozy uwzględniające elementy edukacji i profilaktyki. W ramach swoich kompetencji wspólnie z funkcjonariuszami Komendy Powiatowej Policji w Olecku prowadzone są kontrole przestrzegania zasad obrotu napojami alkoholowymi na podstawie ustawy o wychowaniu w trzeźwości³⁷, mające na celu także przekazanie informacji o konsekwencjach wynikających z postępowania wbrew obowiązującym przepisom.

Komenda Powiatowa Policji w Olecku w ramach swojej struktury posiada wyodrębniony Zespół ds. Wykroczeń, Nietletnich i Patologii³⁸. Realizując zadania z zakresu szeroko rozumianej prewencji kryminalnej, podejmuje działania edukacyjne na rzecz zapobiegania patologiom. Obecnie priorytetem są zadania związane z kształtowaniem poczucia bezpieczeństwa społeczeństwa realizowane przez dzielnicowych. Podstawową powinnością dzielnicowego, wypływającą z jego szczególnego umiejscowienia w strukturze organizacyjnej Policji, jest konsolidacja wszystkich podmiotów mających wpływ na stan bezpieczeństwa publicznego, a także inicjowanie takich postaw społecznych, których efektem jest działanie na rzecz poprawy bezpieczeństwa lokalnego. Policjanci KPP w Olecku realizują m.in. w szkołach działania mające na celu ograniczenie skali zjawiska spożywania napojów alkoholowych, jak i zażywania środków odurzających przez dzieci i młodzież poprzez uświadamianie ich związku z zachowaniami niezgodnymi z prawem i przyjętymi normami społecznymi. Normą już jest prowadzenie spotkań edukacyjnych w Zespole Szkół Licealnych i Zawodowych w Olecku przez funkcjonariuszy Zespołu ds. z Przestępczością Narkotykową i do spraw Nietletnich. Komenda Powiatowa Policji w Olecku systematycznie włącza się w kampanię „Biała wstążka”. W grudniu ubiegłego roku w ramach kampanii z inicjatywy Komendy Powiatowej Policji w Olecku została zorganizowana debata społeczna pod hasłem „Dom to nie ring – przemocy mówimy nie!”. W konferencji uczestniczyli przedstawiciele wszystkich służb i instytucji z Olecka i powiatu oleckiego zaangażowanych w niesienie pomocy osobom, które doznają przemocy domowej³⁹.

Do szeroko rozumianej edukacji włącza się także, jak już wcześniej wspomniano, Miejski Ośrodek Pomocy Społecznej oraz Powiatowe Centrum Pomocy Rodzinie w Olecku. MOPS w ramach zadania gminy realizuje gminną strategię rozwiązywania problemów społecznych ze szczególnym uwzględnieniem programów pomocy społecznej, profilaktyki

³⁶ Streetworker – osoba pracująca na ulicach miast i samodzielnie docierająca z pomocą do narkomanów, prostytutek, bezdomnych itp. [w:] *Słownik języka polskiego PWN*, <https://sjp.pwn.pl/> (19.02.2018).

³⁷ Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi, (Dz.U. z 2016, poz.487 z późn. zm.).

³⁸ Rozkaz Organizacyjny nr 1/2014 z dnia 30 stycznia 2014 r. Komendy Powiatowej Policji w Olecku.

³⁹ <http://olecko.wm.pl/482640,Dom-to-nie-ring-czyli-kampania-Bialej-Wstazki-w-Olecku.html#axzz570hVwEHr> (17.02.2018).

i rozwiązywania problemów alkoholowych i innych, których celem jest integracja osób i rodzin z grup szczególnego ryzyka.

Podsumowując, istotą działań edukacyjno-profilaktycznych jest przeciwdziałanie zagrożeniom, których wystąpienie w przyszłości wydaje się wysoce prawdopodobne, a skuteczna edukacja i profilaktyka jest optymalnym sposobem hamowania rozwoju lub ograniczania skali zjawisk uznanych za niekorzystne i dolegliwe społecznie⁴⁰. Każda z instytucji na terenie gminy ma indywidualnie przypisane zadania. Jednakże w kontekście edukacji na rzecz zapobiegania patologiom społecznym ich działania wzajemnie się uzupełniają.

Bibliografia

- J. Błachut, A. Gaberle, K. Krajewski, *Kryminologia*, Wydawnictwo ARCHE, Gdańsk 1999.
- J. Fudała, K. Dąbrowska, K. Łukowska, *Uzależnienie od alkoholu – między diagnozą a działaniem*, Centrum Rozwoju Zasobów Ludzkich, Warszawa 2013.
- B. Hołyst, *Kryminologia*, LexisNexis, Warszawa 1999.
- S.A. Maisto, M. Galizio, G.J. Connors, *Uzależnienia. Zazywanie i nadużywanie*, KARAN, Warszawa 1999.
- T. Pilch (red.), *Encyklopedia Pedagogiczna XXI wieku*, Żak, Warszawa 2005.
- T. Pilch, I. Lepalczyk (red.), *Pedagogika społeczna*, Żak, Warszawa 1995.
- A. Podgórecki, *Patologia życia społecznego*, PWN, Warszawa 1976.
- I. Pospiszyl, *Patologie społeczne*, PWN, Warszawa 2008.
- J. Sierosławski, G. Świątkiewicz, *Współczesny kontekst zagrożeń i jego rozpoznanie na poziomie lokalnym [w:] Profilaktyka w środowisku lokalnym*, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, Warszawa 2002.
- J. Szymańska, *Szkoła jako miejsce realizacji działań profilaktycznych [w:] Profilaktyka w środowisku lokalnym*, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, Warszawa 2002.
- J. Szymańska, J. Zamecka, *Przegląd koncepcji i poglądów na temat profilaktyki [w:] Profilaktyka w środowisku lokalnym*, Krajowe Biuro ds. Przeciwdziałania Narkomanii, Warszawa 2002.

Akty prawne

- Ustawa z dnia 29 lipca 2005 r. o przeciwdziałaniu narkomanii (Dz.U. z 2005, poz. 1485 t.j. z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 8 marca 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. z 1990, poz. 95 t.j. z późn. zm.).
- Ustawa z dnia 26 października 1982 r. o wychowaniu w trzeźwości i przeciwdziałaniu alkoholizmowi (Dz.U. z 2016, poz.487 t.j. z późn. zm.).

⁴⁰ J. Szymańska, J. Zamecka, *Przegląd koncepcji i poglądów na temat profilaktyki [w:] Profilaktyka w środowisku lokalnym*, Warszawa 2002, s. 19.

- Rozkaz Organizacyjny nr 1/2014 z dnia 30 stycznia 2014 r. Komendy Powiatowej Policji w Olecku.

Netografia

- <http://www.um.olecko.pl/strona-106-olecko.html> [18.02.2018].
- http://www.fundacja.olecko.pl/?Archiwum_projekt%C3%B3w:Baza_organizacji_pozarz%C4%85dowych:Stowarzyszenie_Otwarte_Drzwi [17.02.2018].
- <http://sjp.pwn.pl/> [19.02.2018].
- <http://olecko.wm.pl/482640,Dom-to-nie-ring-czyli-kampania-Bialej-Wstazki-w-Olecku.html#axzz570hVwEHr> [17.02.2018].
- <http://www.olecko.sr.gov.pl/index.php?k=34> [17.02.2018].

podkom. Paweł Tobiczek, mł. asp. Mateusz Kucia

Zakład Prewencji i Ruchu Drogowego Szkoły Policji w Katowicach

Bezpieczeństwo ruchu drogowego w Polsce oraz działania Policji na rzecz jego poprawy¹

Z biegiem lat nasza cywilizacja ciągle się rozwija. Zwiększa się liczba ludności, zostają opracowane coraz to nowsze technologie ułatwiające nam życie. Jednym z kluczowych momentów dla ludzkości było skonstruowanie pierwszego pojazdu o napędzie parowym przez francuza Mikołaja Józefa Cugnota w 1769 roku. Od tej pory nastąpił gwałtowny skok technologiczny, gospodarczy i społeczny związany z rozwojem motoryzacji. Ciągłe zwiększająca się liczba pojazdów osobowych na drogach ma swoje plusy, ale także zauważamy liczne negatywne strony takiego stanu rzeczy, takie jak wypadki drogowe, a szkodliwe efekty niesprawności pojazdów silnikowych przekładają się na niski poziom bezpieczeństwa w ruchu drogowym oraz są jedną z najistotniejszych przyczyn strat gospodarczych, ekologicznych, a przede wszystkim społecznych.

Poziom bezpieczeństwa ruchu drogowego w Polsce stanowi ogromny problem, gdyż znajdujemy się w niechlubnej czołówce państw europejskich pod względem częstotliwości występowania wypadków drogowych oraz tragicznych ich skutków. Przyczyny i źródła takiego stanu mają charakter dyferencjalny, natomiast czynnikiem sprawczym najczęściej jest niestety człowiek.

Celem niniejszego artykułu jest wskazanie podstawowych elementów wpływających na bezpieczeństwo ruchu drogowego w Polsce poprzez jego analizę i porównanie z innymi krajami Unii Europejskiej, zakończywszy na działaniach podejmowanych przez Policję na rzecz jego poprawy.

Podstawowe elementy wpływające na bezpieczeństwo ruchu drogowego

W okresie ostatniej dekady potrzeby społeczeństwa w zakresie turystyki, komfortu życia i wygody przemieszczania się znacznie wzrosły. Samochód dla przeciętnej rodziny nie stanowi już czegoś wyjątkowego, lecz jest jednym z narzędzi, które upraszcza czynności życia codziennego. Samochód jest wykorzystywany do potrzeb życia codziennego, takich jak dojazd do pracy czy też często do realizacji obowiązków służbowych na zajmowanym stanowisku. Sposób wykorzystywanych w codziennej egzystencji pojazdów, ciężar

¹ Objętość pracy: 1 arkusz wydawniczy.

przewożonych ładunków oraz natężenie ruchu drogowego spowodowały, iż wymagania względem właściwości technicznych oraz eksploatacyjnych dróg znacznie wzrosły.

Z analizy raportu o stanie nawierzchni sieci dróg krajowych na koniec 2016 roku wynika, że dużym problemem jest zły stan nawierzchni dróg, który tworzy zagrożenie bezpieczeństwa w ruchu drogowym. Koleiny, pęknięcia i ubytki są „standardem” w polskiej infrastrukturze, szczególnie na drogach powiatowych i gminnych. Doraźne działania jakie podejmują służby drogowe w celu likwidacji czy poprawy stwierdzonych nieprawidłowości przynoszą zazwyczaj krótkotrwałe efekty, ponieważ po krótkim czasie stan drogi powraca do jakości sprzed „naprawy”. Stanu przyczynowo-skutkowego można doszukiwać się w budowie jezdni.

Konstrukcję jezdni definiujemy, jako układ warstw położonych na naturalnym podłożu gruntowym, którego zadaniem jest zagwarantować każdemu uczestnikowi drogi przede wszystkim bezpieczną oraz wygodną jazdę bez względu na panujące warunki atmosferyczne². W tym celu każda z warstw powinna składać się z właściwie dobranych materiałów, uwzględniając, aby prognozowane obciążenie ruchem nie sprawiło zniszczenia konstrukcji przed upływem określonego normami czasu eksploatacji³. Powyższy stan infrastruktury drogowej doprowadził do wdrożenia i realizacji Narodowego Programu Przebudowy Dróg Lokalnych, którego I edycja obejmowała lata 2008-2011, a drugi etap trwał od 2012 roku do 2015⁴. Powyższy plan doprowadził do tego, że w Polsce zaczęło przybywać nowych połączeń dróg powiatowych i gminnych z siecią dróg wojewódzkich i krajowych. Nacisk również został położony na zaniedbane jezdnie, dzięki czemu zwiększyła się płynność ruchu, a co za tym idzie wzrósł poziom bezpieczeństwa komunikacyjnego. Utrzymanie takiej tendencji ma doprowadzić do wzrostu bezpieczeństwa ruchu drogowego, ponieważ, jak wiemy, niezaprzeczalnym faktem jest policyjna statystyka, która wskazuje, że co roku trzy czwarte wypadków ma miejsce właśnie na drogach lokalnych. Niestety w ostatnich latach nastąpiło ograniczenie środków w budżecie państwa na modernizację lokalnej sieci dróg, co Najwyższa Izba Kontroli oceniła krytycznie⁵, ponieważ przedmiotowy program ma szansę przynosić pozytywne efekty, o ile będzie kontynuowany w następnych latach, a jego finansowanie utrzyma się na stałym poziomie.

W dalszym ciągu, analizując wyniki kontroli NIK w odniesieniu do stanu polskich dróg, należy stwierdzić, iż stan infrastruktury drogowej w naszym kraju jest wysoce zagrażający bezpieczeństwu drogowemu. Niedostosowane są nawierzchnie do przewożonego ponad dopuszczalne wartości ładunku pojazdów poruszających się po jezdni, co w sposób negatywny wpływa na poziom bezpieczeństwa ruchu drogowego. Kolejnym uchybieniem

² S. Ołdak, *Encyklopedia dróg kołowych*, Warszawa 1970, s. 11.

³ B. Stypułkowski, *Zagadnienia materiałowe w projektowaniu i wykonawstwie drogowym*, Warszawa 1981, s. 82.

⁴ <https://www.premier.gov.pl/wydarzenia/decyzje-rzadu/informacja-o-realizacji-programu-wieloletniego-pod-nazwa-narodowy-program-0.html> (10.01.2018).

⁵ <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/nik-o-drogach-lokalnych.html> (10.01.2018).

jest występowanie dużej liczby kolein, poprzez złe właściwości przeciwpoślizgowe dróg, zakończywszy na obiektach mostowych, gdyż w co czwartym stwierdzono zły stan techniczny. Powyższe wyniki kontroli poziomu stanu dróg w naszym kraju mogą budzić uzasadnione obawy wśród społeczeństwa. Każdy z kontrolowanych obszarów jest bardzo istotny w bezpieczeństwie ruchu drogowego, ponieważ każda nieprawidłowość przyczynia się do występowania zagrożeń w ruchu drogowym i często przekłada się na kolizje czy też wypadki drogowe. Dlatego priorytetem jest podjęcie stosownych działań na rzecz poprawy stanu dróg w naszym kraju.

Dalszym niezaprzeczalnym faktem jest szeroko rozumiany rozwój cywilizacji, który dotyczy również małych miejscowości i wsi położonych wzdłuż komunikacyjnych szlaków. Przechodzące przez nie krajowe drogi są jednocześnie podstawowymi ciągami komunikacyjnymi tych miejscowości, które służą obsłudze ruchu rowerowego oraz pieszego. Na odcinkach tych dróg występuje wiele zagrożeń, spośród których można wymienić takie jak⁶:

- stwarzające niebezpieczeństwo przejścia dróg – zwłaszcza tranzytowych przez miasta oraz miejscowości,
- niewłaściwie zaprojektowane skrzyżowania dróg,
- brak podziału ruchu kołowego i pieszego,
- struktura kierunkowa ruchu,
- nieodpowiednie zagospodarowanie otoczenia dróg.

Aby zapewnić bezpieczeństwo ludności na wymienionych obszarach, niezbędna jest budowa chodników, skrzyżowań o ruchu okrężnym, wyniesionych przejść dla pieszych, skrzyżowań oraz zastosowania urządzeń bezpieczeństwa ruchu drogowego.

Następną ważną kwestią wpływającą negatywnie na poziom bezpieczeństwa ruchu drogowego jest brak dróg szybkiego ruchu oraz autostrad, co przekłada się na nadmierne natężenie ruchu pieszego i kołowego, a co za tym idzie na negatywne zachowania uczestników ruchu drogowego, które często skutkują zdarzeniami drogowymi. Transport odbywa się przez przebiegające przez tereny zabudowane drogi, co powoduje uciążliwość na różnych obszarach życia mieszkańców i przede wszystkim zagraża ich bezpieczeństwu. Racjonalnym rozwiązaniem tego problemu byłaby budowa obwodnic, co skutkowałoby wyprowadzeniem ruchu tranzytowego z miejskich obszarów⁷. Reasumując, poziom naszej infrastruktury drogowej w znacznym stopniu wpływa na stan bezpieczeństwa ruchu drogowego.

Wraz z przystąpieniem Polski do Unii Europejskiej wzrosły możliwości pomocy strukturalnej z Funduszy Europejskich umożliwiające modernizację systemu transportowego. W przeszłości już wiele krajów europejskich skorzystało z tej szansy i stworzyło nowoczesny

⁶ Ministerstwo Infrastruktury, *Wstępny Program Operacyjny. Infrastruktura drogowa*, Warszawa 2005.

⁷ B. Nogalski, Krawczyk A., *Koncepcja zarządzania wiedzą [w:] Przedsiębiorstwo i region w zjednoczonej Europie*, Kielce 2004.

i bezpieczny system dróg szybkiego ruchu oraz autostrad (na przykład Hiszpania)⁸. Jak już wcześniej wspomniano, stan techniczny odcinków dróg krajowych przebiegających przez miasta na prawach powiatu jest w znacznie gorszym stanie technicznym, niż pozostałych dróg. Drogi te znajdują się w zarządzie miast, w których często budżet musi zapewnić środki również na inne bardzo ważne i istotne z punktu widzenia mieszkańców zadania, a w rezultacie jest niewystarczający na pokrycie tak wysokich inwestycji jak np. budowa wielopoziomowego skrzyżowania czy też trasy obwodowej. Dlatego priorytetem winno być pozyskiwanie funduszy unijnych, które polepszą infrastrukturę drogową, a w efekcie końcowym zwiększy się bezpieczeństwo ruchu drogowego.

Po przystąpieniu państwa do umowy międzynarodowej pojawiły się nowe możliwości na pozyskanie środków finansowych skierowanych m.in. na poprawę infrastruktury drogowej. Krajowa Rada Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego (KRBRD) przyjęła program „Krajowy Program Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego 2005-2007-2013 Gambit 2005”.

Priorytetowym celem programu było stworzenie fundamentu do prowadzenia efektywnych oraz długofalowych działań w zakresie bezpieczeństwa ruchu drogowego, a w szczególności⁹:

1. Konstruowanie systemu bezpieczeństwa ruchu drogowego w takich dziedzinach jak: prawo, systemy informacyjne, system finansowania, zarządzanie oraz naukowe badania.
2. Kształtowanie właściwych i rozsądnych zachowań w ruchu drogowym takich jak: przestrzeganie ograniczeń dozwolonej prędkości, trzeźwość, zapinanie pasów bezpieczeństwa, komunikacja ze społeczeństwem, edukacja.
3. Ochrona osób pieszych oraz rowerzystów, budowa oraz utrzymanie bezpiecznej infrastruktury drogowej, hierarchizacja sieci dróg oraz ulic, zarządzanie ruchem w sposób nowoczesny, audyt projektów drogowych.
4. Zminimalizowanie ciężkości wypadków drogowych oraz ich konsekwencji.

Działania podejmowane w ramach programu operacyjnego mają charakter profilaktyczny, zmierzający do poprawy bezpieczeństwa uczestników ruchu drogowego i skutkującego zmniejszeniem liczby śmiertelnych ofiar wypadków. W programie przyjęto, iż w roku 2013 liczba ofiar śmiertelnych w transporcie drogowym nie może przekroczyć 2800 osób, natomiast w 2020 r. wskaźnik ten zmniejszy się do 1500 osób¹⁰. Ocena realizacji Programu GAMBIT 2005 wg stanu na rok 2014 wskazuje, że:

- w przypadku dróg krajowych nie osiągnięto wyznaczonego celu, czyli zmniejszenia liczby zabitych do 770 (zakładana wartość została przekroczona o 82%);
- osiągnięto cele etapowe w przypadku pozostałych kategorii dróg – liczby zabitych dla tych kategorii dróg są niższe od przewidywanych o 4-15%;

⁸ W. Rydzkowski, K. Wojewódzka-Król, *Transport*, Warszawa 2007, s. 31.

⁹ http://www.krbrd.gov.pl/gambit/gambit_2005.html (30.01.2012).

¹⁰ Tamże.

- we wszystkich województwach nastąpiło zmniejszenie liczby zabitych w stosunku do roku bazowego (2003) o 19-40%;
- w trzech województwach osiągnięto cel na rok 2010.¹¹

Elementami, które mają przyczynić się do tego stanu jest między innymi przebudowa niebezpiecznych miejsc i wspieranie rozwoju ratownictwa na drogach, które stanowi newralgiczny sektor systemu bezpieczeństwa transportu¹².

Powyższe działania przyniosły zauważalne efekty w szeroko rozumianym pojęciu jakim jest bezpieczeństwo ruchu drogowego. Pomimo tego Polska nadal znajduje się w niechlubnej czołówce państw, w których prawdopodobieństwo śmierci bądź odniesienia obrażeń przez uczestników ruchu drogowego jest wciąż wysokie spośród wszystkich krajów Unii Europejskiej. Zasadnym wobec tego stało się kontynuowanie myśli przewodniej, której kolejnym efektem jest Narodowy Program Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego 2013-2020 (NPBRD) wyznaczający kierunek, w jakim należy podążać, by osiągnąć zamierzone cele.

Podsumowując, poziom infrastruktury w Polsce jest negatywnie oceniany, co potwierdza również raport NIK dotyczący bezpieczeństwa ruchu drogowego.¹³ Podczas użytkowania dróg w Polsce niejednokrotnie mogą mieć miejsce sytuacje, w których przejeżdżający ulicą kierujący musi bardziej skupić się na pełnej kolein i ubytków nawierzchni jezdni, niż na bezpieczeństwie innych użytkowników drogi. Sytuacje takie niosą za sobą bardzo duże zagrożenie dla życia i zdrowia ludzkiego. Mimo, że po akcesji Polski do UE sytuacja systematycznie ulega poprawie, jednak nadal ogrom potrzeb w zakresie poprawy poziomu infrastruktury drogowej jest bardzo duży. Niezaprzeczalnym jest, że nakład finansowy na remonty i przebudowę infrastruktury drogowej rośnie, a budżet powiatów i miast jest niewystarczający na tak kosztowne inwestycje. Dlatego w efekcie końcowym często powstałe na drogach usterki usuwają wykonawcy, którzy wygrali przetarg po przedstawieniu najtańszej oferty, a co się z tym często wiąże, jakość użytych materiałów pozostawia wiele do życzenia. Reasumując, należy pozyskiwać jak najwięcej funduszy ze środków, które umożliwią doprowadzenie dróg do takiej jakości ich wykonania, która zapewni wszystkim uczestnikom ruchu drogowego wysoki standard podróży, a w efekcie końcowym przyniesie bardzo duży spadek liczby wypadków drogowych, w których według statystyki Komendy Głównej Policji na dzień 5 lutego 2017 rok, każdego dnia śmierć ponosi ok. 9 osób, a rannych zostaje ok. 112 ludzi.

W Polsce na przełomie ostatnich dwudziestu lat notuje się wyraźny wzrost liczby zarejestrowanych pojazdów. Intensywny wzrost tego wskaźnika oraz zmiana rodzajowa pojazdów, prowadzi w efekcie do zwiększenia natężenia ruchu na polskich drogach. Dla porównania, w roku 1995 na 1000 mieszkańców przypadało 194 samochodów, natomiast

¹¹ <http://www.krbrd.gov.pl/pl/narodowy-program-brd.html> (16.01.2018).

¹² I. Oskarbska, J. Oskarbski, A. Urbanowicz, *Ratownictwo i pomoc ofiarom wypadków drogowych*, Transport Miejski i Regionalny, nr 7-8 2006.

¹³ Raport Najwyższej Izby Kontroli. „*Informacja o wynikach kontroli bezpieczeństwa ruchu drogowego*”, Warszawa, 24.07.2014 r.

w 2007 roku 383 samochody osobowe oraz 66 ciężarowych.¹⁴ W roku 2015 na tę samą liczbę mieszkańców przypadało już 539 samochodów osobowych.¹⁵ Zauważalna jest zatem tendencja wzrostowa, która utrzymuje się nadal. Najwięcej jednak wątpliwości budzi stan techniczny pojazdów poruszających się po polskich drogach. Niejednokrotnie są to pojazdy, których okres dotychczasowego użytkowania znacząco przekracza 10, a często nawet 15 lat.

Z raportu Najwyższej Izby Kontroli z dnia 14 lutego 2017 roku, dotyczącego przeprowadzonych kontroli, mających na celu określenie poziomu stanu technicznego pojazdów oraz wskazanie nieprawidłowości związanych z przeprowadzaniem badań technicznych pojazdów przez stacje diagnostyczne są oceniane negatywnie.

Wyniki kontroli NIK dotyczące dopuszczenia pojazdów do ruchu wielokrotnie wskazywały nieprawidłowe przeprowadzanie badań technicznych pojazdów jako jedną z istotnych przyczyn zagrożenia bezpieczeństwa ruchu drogowego. Zwiększająca się liczba eksploatowanych pojazdów nakłada wręcz obowiązek zapewnienia sprawnego systemu kontroli i nadzoru czynności wykonywanych przez stacje kontroli pojazdów, a w efekcie dokładniejsze eliminowanie pojazdów, które nie powinny zostać dopuszczone do ruchu drogowego. Negatywne uwagi dotyczące sposobu funkcjonowania stacji kontroli pojazdów oraz braku nadzoru nad nimi doprowadziły do wprowadzenia zmian w przepisach dotyczących sposobu poddawania pojazdów badaniu technicznemu w wyznaczonym terminie. Zmiany te obejmują m. in. uiszczenie płatności za przeprowadzone badanie techniczne przed jego wykonaniem oraz nałożenie obowiązku dokonania wpisu do rejestru Centralnej Ewidencji Pojazdów dotyczącego stwierdzonych przez diagnostę nieprawidłowości, aby inne uprawnione osoby mogły zapoznać się z przyczyną negatywnego wyniku okresowego przeglądu. Brak stałego nadzoru nad sposobem przeprowadzania badań technicznych przez osoby uprawnione, nierzetelne wypełnianie obowiązków przez te osoby oraz wydawanie uprawnień diagnosty dożywotnio, powodują w efekcie, że poziom wykonywanych badań jest niski, a kwalifikacje osób przeprowadzających je nie uwzględniają postępu technicznego w dziedzinie motoryzacji.

Należy tym samym podkreślić, iż prawidłowa kontrola stanu technicznego pojazdów dopuszczanych do ruchu, a co za tym idzie odpowiednia reakcja na występujące usterki w eksploatowanych niemal każdego dnia samochodach, a w uzasadnionych przypadkach nawet eliminowanie tych pojazdów poprzez wycofanie z ruchu, ma znaczący wpływ na bezpieczeństwo ruchu drogowego. Niestety dotychczas nie został wypracowany sprawny sposób nadzorowania przeprowadzanych badań technicznych oraz dopuszczania pojazdów do ruchu. W dużej mierze nadzór nad prawidłowym stanem technicznym pojazdów poruszających się po drogach należy do organów, których zadaniem jest czuwanie nad bezpieczeństwem i porządkiem ruchu drogowego, a więc uprawnionych do kontroli

¹⁴ R. Krystek, *Zintegrowany system bezpieczeństwa...*, s. 51.

¹⁵ <https://moto.wp.pl/w-polsce-jest-539-samochodow-na-1000-mieszkancow-to-wiecej-niz-w-anglii-i-francji-6116279456355969a> (17.01.2018).

ruchu drogowego. Prowadzone działania mające na celu kontrolę stanu technicznego oddziałują zarówno prewencyjne, jak i represyjne. Kontrola maksymalnej liczby pojazdów eliminuje z ruchu te niesprawne oraz umożliwia egzekwować od kierujących i właścicieli pojazdów obowiązek przeprowadzania badań technicznych pojazdów. Kontrola drogowa jest niestety jedyną praktyczną możliwością pociągnięcia do odpowiedzialności karnej właściciela lub posiadacza pojazdu, który nie utrzymuje pojazdu w należyтым, określonym przepisami stanie. Mentalność ludzi oraz brak wyobraźni powodują, że nadal bardzo mała liczba kierujących dba o prawidłowy stan techniczny pojazdu tylko ze względu na bezpieczeństwo własne oraz innych uczestników ruchu drogowego. Większość właścicieli pojazdów usuwa usterki tylko, gdy zostaną do tego w jakiś sposób wręcz zmuszeni lub usterka uniemożliwia kontynuowanie dalszej jazdy.

System ruchu drogowego obejmuje trzy nierozzerwalne elementy, są nimi: człowiek, pojazd i droga. Po omówieniu kluczowych elementów wpływających na poziom bezpieczeństwa ruchu drogowego, a mianowicie infrastruktury drogowej, wskazaniu ważności prawidłowego stanu technicznego pojazdów, pominąć nie można roli kierowcy, który z jednej strony występuje jako „współtwórca” ruchu drogowego, a z drugiej strony jako użytkownik drogi. Prawidłowe, a co za tym idzie, bezpieczne funkcjonowanie kierowcy w ruchu drogowym w bardzo dużym stopniu zależy od jego cech psychofizycznych, kultury jazdy, kontroli emocjonalnej, co z kolei przekłada się na radzenie sobie w złożonej sytuacji zadaniowej jaką jest prowadzenie samochodu. Należy zaakcentować, że właśnie ta umiejętność jaką jest kierowanie pojazdem to nic innego jak układ wzajemnie ze sobą powiązanych możliwości, umiejętności, wiedzy, postaw i emocji człowieka. Zgodnie z Rozporządzeniem Ministra Infrastruktury i Budownictwa w sprawie szkolenia osób ubiegających się o uprawnienia do kierowania pojazdami, instruktorów i wykładowców¹⁶ osoba która chce uzyskać uprawnienia do kierowania kat. B i otrzymać status kierowcy powinna zakończyć dwie części szkolenia, które obejmują część teoretyczną, w skład której wchodzi 30 godzin lekcyjnych oraz praktyczną obejmującą 30 godzin jazdy uprawnionym do tego celu pojazdem oznaczonym literą „L”, pod nadzorem wykwalifikowanego instruktora. W jej pierwszej części kursanci zapoznają się między innymi z przepisami i zasadami ruchu drogowego i to one od początku wpływają na prawidłowe kształtowanie postaw przyszłych kierowców, których celem jest szeroko rozumiane bezpieczeństwo ruchu drogowego. W części praktycznej kursant zapoznany zostaje z podstawowymi czynnościami, które należy wykonać przed rozpoczęciem jazdy pozwalającymi na początkową ocenę stanu technicznego pojazdu. Po zakończeniu kursu (części teoretycznej i praktycznej) osoba ubiegająca się o prawo jazdy może przystąpić do egzaminu państwowego, który przeprowadzany jest w ośrodku ruchu drogowego. Egzamin państwowy, podobnie jak kurs, składa się również z części teoretycznej i praktycznej. Zdobyta podczas trwania kursu

¹⁶ Rozporządzenie Ministra Infrastruktury i Budownictwa z dnia 4 marca 2016 r. w sprawie szkolenia osób ubiegających się o uprawnienia do kierowania pojazdami, instruktorów i wykładowców (Dz.U. z 2016 r., poz. 280 z późn. zm.).

wiedza teoretyczna i praktyczna oraz pozytywny wynik egzaminu oznacza, że potrafimy prowadzić bezpiecznie pojazd, ale brak doświadczenia powinien wzbudzać u kierowcy dodatkową ostrożność. Dlatego słuszną decyzją jest planowane wprowadzenie stosownych oznaczeń dla kierowców z krótkim stażem. Oznaczenia te pozwolą innym kierowcom na zwiększenie uwagi, zachowanie szczególnej ostrożności, a w razie jakiegoś odmiennego zachowania niezgodnego z przepisami ruchu drogowego, na skuteczną i szybką reakcję, aby nie doszło do zagrożenia życia i zdrowia innych osób.

Analiza stanu bezpieczeństwa ruchu drogowego w Polsce na tle innych krajów Unii Europejskiej

Kolizje i wypadki drogowe stały się codziennym elementem ruchu drogowego. W Polsce zgodnie z Zarządzeniem nr 31 Komendanta Głównego Policji z 22 października 2015 r. (Dz. Urz., poz. 85)¹⁷, działa System Ewidencji Wypadków i Kolizji prowadzony przez Policję. Przedmiotowy akt prawny definiuje podstawowe pojęcia dotyczące gromadzonych danych w związku z występującymi zdarzeniami drogowymi. Najważniejsze z nich to następujące pojęcia:

- *kolizja* – zdarzenie drogowe, w którym powstały wyłącznie straty materialne;
- *wypadek drogowy* – zdarzenie drogowe, w którym była osoba zabita lub ranna;
- *śmiertelna ofiara wypadku* – osoba zmarła na miejscu wypadku drogowego lub w ciągu 30 dni od dnia wypadku drogowego na skutek doznanych w jego wyniku obrażeń ciała; nie dotyczy to osoby która:
 - która zmarła bezpośrednio przed zdarzeniem lub w wyniku targnięcia się na własne życie,
 - której zgon nie był skutkiem obrażeń powstałych w zdarzeniu drogowym, będącym następstwem utraty przytomności przez tę osobę;
- *osoba ciężko ranna* – osoba, która doznała uszczerbku na zdrowiu w postaci:
 - pozbawienia wzroku, słuchu, mowy, zdolności płodzenia, innego ciężkiego kalectwa, ciężkiej choroby nieuleczalnej lub długotrwałej choroby realnie zagrażającej życiu, trwałej choroby psychicznej, całkowitej znacznej trwałej niezdolności do pracy w zawodzie lub trwałego, istotnego zeszpecenia lub zniekształcenia ciała,
 - innych obrażeń powodujących naruszenie czynności narządu ciała lub rozstrój zdrowia trwający dłużej niż 7 dni;
- *osoba lekko ranna* – osoba, wobec której lekarz lub ratownik medyczny stwierdził, że doznała ona uszczerbku na zdrowiu lub obrażeń innych niż określone definicji „osoby ciężko rannej”;

W przypadku wykorzystywania pojęć dotyczących „osoby ciężko rannej” oraz „osoby lekko rannej” nie dotyczy to osoby:

¹⁷ Zarządzenie nr 31 Komendanta Głównego Policji z dnia 22 września 2015 r. w sprawie metod i form prowadzenia przez Policję statystyki zdarzeń drogowych (Dz.Urz.KGP z 2015 r., poz. 85 z późn. zm.).

- która doznała obrażeń w wyniku próby targnięcia się na własne życie albo
- która utraciła przytomność bezpośrednio przed zdarzeniem, w wyniku czego doszło do tego zdarzenia.

System Ewidencji Wypadków i Kolizji Drogowych jest podstawową bazą danych w naszym kraju, służącą do analizowania sytuacji bezpieczeństwa ruchu drogowego. Jednostki Policji rejestrują w SEWIK informacje dotyczące zgłoszonych zdarzeń drogowych zaistniałych lub mających początek na drodze publicznej, w strefie ruchu lub w strefie zamieszkania, w związku z ruchem przynajmniej jednego pojazdu¹⁸. Wśród społeczeństwa duże emocje wzbudzają katastrofy, czyli „wydarzenia zakłócające w sposób nagły i groźny ruch lądowy, sprowadzające konkretne, rozległe i dotkliwe skutki obejmujące większą liczbę ludzi lub mienie w znacznych rozmiarach oraz niosące za sobą zagrożenie bezpieczeństwa powszechnego”¹⁹

Nagłośnienie mediów oraz jednorazowy zasięg skutków wywołanych tego typu zdarzeniem powoduje ogromne poruszenie wśród społeczeństwa, chociaż jeśli przyjrzymy się statystykom, paradoksalnie dużo większa liczba ludzi ginie w trakcie trwania weekendu, niż w przypadku większości katastrof.

Poddając krótkiej analizie liczbę zdarzeń jakimi są wypadki, zdarzeń które niosą za sobą najgorsze skutki w postaci ofiar w ludziach oraz uszczerbku na zdrowiu, występujących w latach 2010-2016 można dostrzec tragizm sytuacji, która ma miejsce na polskich drogach.

Tabela 1 obrazuje dane dotyczące liczby wypadków drogowych w okresie poddanym krótkiej analizie.

Rok	Ogółem wypadki (w tys.)	Liczba osób zabitych (w tys.)	Liczba osób rannych (w tys.)
2010	38 832	3 907	48 952
2011	40 065	4 189	49 501
2012	37 046	3 571	45 792
2013	35 847	3 357	44 059
2014	34 970	3 202	42 545
2015	32 967	2 938	39 778
2016	33 664	3 026	40 766

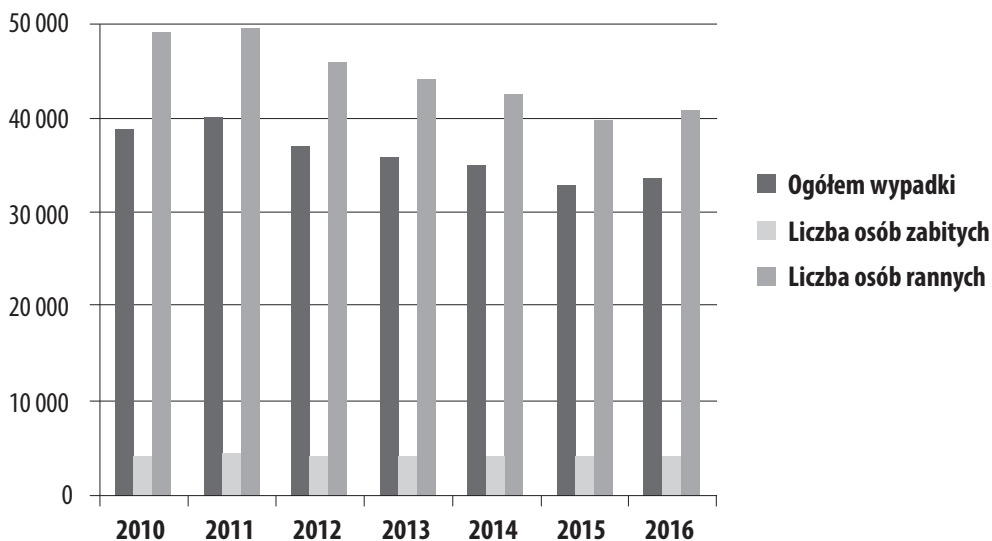
Tabela 1. Liczba wypadków drogowych w latach 2010-2016 oraz ich skutki (źródło: opracowanie własne na podstawie danych statystycznych Policji²⁰)

¹⁸ Zarządzenie nr 31 Komendanta Głównego Policji z dnia 22 września 2015 r. w sprawie metod i form prowadzenia przez Policję statystyki zdarzeń drogowych (Dz.Urz.KGP z 2015 r., poz. 85 z późn. zm.).

¹⁹ Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 28 lutego 1975 r. (V KZP 2/74, OSNKW 1975, nr 3-4, poz. 33).

²⁰ www.policja.pl/statystyka (07.02.2018).

Powyższe dane ilustruje przedstawiony wykres 1 ukazujący skalę tragedii, do której dochodzi w ruchu drogowym na polskich drogach.

Wykres 1. Liczba wypadków drogowych w latach 2010-2016 oraz ich skutki (źródło: jak wyżej)

W latach 2010-2016 największą liczbę wypadków odnotowano w 2011 roku (40 065 tys.). Niestety rok ten wyróżnił się także największą liczbą ofiar śmiertelnych (4 189 tys.). Najmniej wypadków miało miejsce w 2015 roku, gdzie w porównaniu do roku 2011 doszło do 7 098 mniej zdarzeń. Analizując przedstawiony wykres można zauważyć że w roku 2015 liczba osób zabitych (2 938 tys.) oraz rannych (39 778 tys.) znacząco się zmniejszyła w porównaniu nie tylko do roku 2011, ale również zmniejsza się stopniowo w poszczególnych latach.

Każde zaistniałe zdarzenie drogowe to zupełnie różna sytuacja, nie ma dwóch takich samych wypadków, łączą je jedynie pewne elementy które na pozór mogą się powtórzyć. Tak jest również w przypadku przyczyn zaistniałych wypadków, choć jest ich bardzo wiele, to możemy powiedzieć, że występuje kilka głównych przyczyn powodowania zdarzeń drogowych przez kierujących pojazdami, które występują każdego roku w przeważającej części. Należą do nich takie przyczyny, jak²¹:

- niedostosowanie prędkości do warunków ruchu;
- nieprzestrzeganie pierwszeństwa przejazdu;
- nieprawidłowe zachowanie wobec pieszych (nieprawidłowe przejeżdżanie przez przejścia dla pieszych oraz nieustąpienie pierwszeństwa pieszemu);
- nieprawidłowe wyprzedzanie;
- niezachowanie bezpiecznej odległości między pojazdami.

²¹ Tamże.

Kolejną grupą sprawców wypadków drogowych często są piesi. Nie mają oni najmniejszych szans przy zderzeniu z pojazdem, co z kolei sprawia, że to oni sami są najczęściej ofiarami. Najczęstszymi przyczynami spowodowania wypadku przez pieszych było²²:

- wejście na jezdnię bezpośrednio przed jadącym pojazdem;
- wejście na jezdnię zza pojazdu, przeszkody;
- przekraczanie jezdni w miejscu niedozwolonym;
- wejście na jezdnię przy czerwonym świetle.

Przy omawianej grupie uczestników wypadków należy podkreślić, iż istotne jest również występowanie zdarzeń na obszarze zabudowanym oraz poza tym obszarem. Znaczący wpływ na zachowanie pieszych miała zmiana w 2014 roku przepisów Ustawy z dnia 20 czerwca 1997 r. Prawo o Ruchu Drogowym, która nałożyła na pieszych poruszających się po drodze po zmroku poza obszarem zabudowanym obowiązek używania elementów odbłaskowych w sposób widoczny dla innych uczestników ruchu, chyba że porusza się po drodze przeznaczonej wyłącznie dla pieszych lub po chodniku²³.

Częstymi przyczynami powstawania wypadków w ruchu drogowym są również²⁴:

- niesprawność techniczna pojazdów;
- wina pasażera;
- obiekty lub zwierzęta znajdujące się na drodze;
- zły stan psychofizyczny kierującego (nagłe zasłabnięcie);
- niezawiniona niesprawność techniczna pojazdu;
- niewłaściwy stan jezdni;
- oślepienie przez inny pojazd lub słońce;
- nieprawidłowo zabezpieczone roboty drogowe;
- pożar pojazdu;
- nieprawidłowa organizacja ruchu.

Należy również podkreślić, że w nie każdym wypadku do którego dochodzi są ustalone przyczyny zaistniałego zdarzenia bądź są to przyczyny, które występują incydentalnie.

Polska stając się pełnoprawnym członkiem Unii Europejskiej została zobowiązana do ratyfikowania unijnych norm i przepisów, w tym również do poprawy stanu bezpieczeństwa na polskich drogach. Głównym celem do osiągnięcia jest zmniejszenie liczby wypadków, a w szczególności zmniejszenie skutków tych zdarzeń, jakimi są osoby zabite oraz ranne. Przedstawione w tabelach dane dotyczące wypadków oraz ich skutków w latach 2010-2015 obrazują sytuację dotyczącą bezpieczeństwa na drogach wybranych krajów Unii Europejskiej.

²² Tamże.

²³ Ustawa Prawo o ruchu drogowym z dnia 20 czerwca 1997 r. (Dz.U. z 2017 r., poz. 1260 t.j. z późn. zm.).

²⁴ www.policja.pl/statystyka (07.02.2018).

Wybrane kraje UE	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Niemcy	288 297	306 266	299 367	291 105	302 435	305 659
Włochy	211 404	205 638	186 726	181 227	177 031	174 539
Wielka Brytania	160 080	157 068	151 341	144 480	152 407	146 203
Francja	67 288	65 024	60 437	56 812	58 191	56 600
Polska	38 832	40 069	37 046	35 847	34 970	32 967
Portugalia	35 426	32 541	29 867	30 339	30 604	31 953
Czechy	19 675	20 487	20 503	20 342	21 054	21 561
Węgry	16 308	15 827	15 174	15 691	15 847	16 331

Tabela 2. Liczba wypadków drogowych w wybranych krajach UE w latach 2010-2015 (jw.)

Wybrane kraje UE	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Niemcy	3 648	4 009	3 600	3 339	3 377	3 459
Włochy	4 090	3 860	3 653	3 385	3 381	3 428
Wielka Brytania	1 905	1 960	1 802	1 770	1 854	1 804
Francja	3 992	3 963	3 653	3 268	3 384	3 459
Polska	3 907	4 189	3 571	3 357	3 202	2 938
Portugalia	845	891	718	637	638	593
Czechy	802	773	742	654	688	734
Węgry	740	638	605	591	626	644

Tabela 3. Liczba osób zabitych w wypadkach drogowych w wybranych krajach UE w latach 2010-2015 (jw.)

Wybrane kraje UE	2010	2011	2012	2013	2014	2015
Niemcy	371 170	392 365	384 294	374 142	389 535	393 432
Włochy	302 735	292 019	264 716	257 421	251 147	246 920
Wielka Brytania	207 690	210 745	202 931	191 087	202 011	194 122
Francja	84 461	81 251	75 851	70 607	73 048	70 774
Polska	48 952	49 506	45 792	44 059	43 545	39 778
Portugalia	46 365	41 960	38 105	38 753	39 015	40 956
Czechy	24 383	25 549	25 515	25 288	26 358	26 892
Węgry	20 917	20 172	18 985	20 098	20 126	20 899

Tabela 4. Liczba osób rannych w wypadkach drogowych w wybranych krajach UE w latach 2010-2015 (jw.)

Podając krótkiej analizie przedstawiony materiał, należy zwrócić uwagę nie tylko na przedstawione dane, ale również na liczbę zarejestrowanych pojazdów, wielkość terytorialną czy też liczbę zaludnienia, która w bardzo dużej części ma wpływ na powyższe wielkości. Pomimo faktu, że Polska odnotowuje spadek liczby zaistniałych wypadków

na przestrzeni analizowanego okresu, niestety trzeba przyznać, że jest to bardzo powolny proces, który wymaga znacznie dłuższego czasu niż przewidywały prowadzone programy poprawy bezpieczeństwa ruchu drogowego. Od 2010 roku, kiedy to liczba wypadków wynosiła 38 832 do 2015 roku odnotowano spadek o 5865 zdarzeń. Wyjątkiem jest rok 2011, w którym odnotowano wzrost liczby wypadków do roku poprzedniego o 1237. Można również zauważyć, że większość krajów członkowskich, prowadząc różnego typu programy poprawy bezpieczeństwa ruchu drogowego oraz podejmując odpowiednie kroki w celu osiągnięcia jak najlepszego rezultatu w tym zakresie odnotowuje zdecydowany sukces. Wyniki tego bardzo dobrze obrazuje tabela 3, która przedstawia skutki wypadków w postaci osób zabitych.

Polska pomimo nieznacznego spadku liczby zaistniałych wypadków w analizowanym okresie, znaczący sukces odnosi w przypadku zmniejszenia skutków tych zdarzeń. Spadek liczby osób zabitych z 3907 o 969 stanowi poprawę o ponad 25% w okresie 6 lat. Oczywiście należy jednak zwrócić uwagę na fakt, że Polska zajmuje niechlubnie wysokie miejsce w tej kategorii. Pomimo bardzo dużego spadku liczby osób zabitych w wypadkach, niestety nadal liczba ofiar jest bardzo wysoka, co powoduje że tworzone programy poprawy bezpieczeństwa ruchu drogowego oraz zaostrzenia przepisów dla kierowców nadal wymagają udoskonalenia.

Przy wymienionych wcześniej skutkach wypadków w postaci osób zabitych należy jeszcze wspomnieć o liczbie osób rannych przy zaistniałych zdarzeniach.

Liczba rannych w wypadkach drogowych z roku na rok sukcesywnie się zmniejsza, co powoduje w przedstawionym okresie jej spadek z 48 952 w 2010 roku o 10 174 w 2015 roku, co stanowi ponad 20%.

Sytuacja na polskich drogach z roku na rok sukcesywnie się zmienia. Zadowalającym jest fakt, że zmiany te pomimo zwiększającej się ciągle liczby pojazdów na drogach idą w dobrym kierunku.

Tabela 5 przedstawia dane dotyczące liczby zarejestrowanych pojazdów silnikowych w latach 2010-2016 w stosunku do występujących ogółem wypadków drogowych w Polsce.

Rok	Ogólna liczba pojazdów silnikowych	Samochody osobowe	Samochody ciężarowe	Motocykle	Ogółem wypadków Polsce (tys.)
2010	23 037 149	17 239 800	2 767 035	1 013 014	38 832
2011	24 189 370	18 125 490	2 892 064	1 069 195	40 065
2012	24 875 717	18 744 412	2 920 779	1 107 260	37 046
2013	25 683 575	19 389 446	2 962 064	1 153 169	35 847
2014	26 472 274	20 003 863	3 037 427	1 189 527	34 970
2015	27 409 106	20 723 423	3 098 376	1 272 333	32 967
2016	28 601 037	21 675 388	-	1 355 625	33 664

Tabela 5. Liczba zarejestrowanych pojazdów silnikowych w latach 2010-2016 (jw.)

Dostosowywanie przepisów prawnych oraz zaostrzenia dla kierowców przynoszą stopniowo pożądany efekt. Niestety trzeba powiedzieć, że zmiany te zachodzą bardzo powoli, a skutki tego ponosimy każdego dnia w postaci strat w mieniu, a co najgorsze ofiar w ludziach. Ta powolna modyfikacja systemu poprawy bezpieczeństwa ruchu drogowego sprawia, że nadal znajdujemy się na niepokojąco wysokim miejscu, jeśli chodzi o liczbę zaistniałych zdarzeń ze skutkiem ofiar śmiertelnych oraz osób rannych.

Działania podejmowane przez Policję na rzecz poprawy bezpieczeństwa ruchu drogowego

Poprawa stanu bezpieczeństwa ruchu drogowego wymaga, aby Policja w dalszym ciągu organizowała i podejmowała działania, które będą obejmowały swoim zakresem przede wszystkim wzrost liczby policjantów pełniących służbę bezpośrednio na drodze, udział jednostek Policji w ogólnopolskich i regionalnych programach prewencyjnych oraz nadzorowanie i realizację zadań prewencyjnych na rzecz bezpieczeństwa w ruchu drogowym. Jedną z kwestii priorytetowych są działania prowadzone w celu ujawniania i eliminowania z ruchu drogowego kierowców stwarzających zagrożenie innym jego uczestnikom, w szczególności prowadzących pod wpływem alkoholu lub środków odurzających. Niezaprzeczalne jest, że dzięki tak prowadzonym szeroko zakrojonym działaniom liczba wypadków z udziałem nietrzeźwych kierowców spadła o ponad 2,5 tys. w przeciągu ostatnich 5 lat (spadek o 39%), tj. z 14,9% ogółu wypadków w 2009 r. do 11,2% w 2013 r. Działania Policji pod nazwą „alkohol i narkotyki”, których głównym celem jest eliminowanie z ruchu drogowego kierujących po spożyciu alkoholu lub środków odurzających, również w istotny sposób przyczyniła się do spadku wypadków z ich udziałem (z 7,5% w 2009 r. do 1,8% w 2013 r.).

Tak rozumiane dążenie do poprawy bezpieczeństwa w ruchu drogowym potwierdzone zostało naukowo. Wykazano, że istnieje współzależność pomiędzy zawartością alkoholu we krwi a poziomem ryzyka wypadku²⁵. W przypadku stężenia alkoholu we krwi na poziomie 0,8 mg/ml prawdopodobieństwo wypadku jest 2,7 razy większe niż u trzeźwego kierowcy. Natomiast już kiedy jego zawartość wynosi 1,5 mg/ml powoduje, że ryzyko wypadku jest 22 razy większe niż u trzeźwych kierowców. Dowiedziono również, że zagrożenie wypadkiem śmiertelnym przez kierowców, u których poziom alkoholu we krwi wynosi 1,5 mg/ml, jest ponad 200 razy większe niż u kierowców trzeźwych.

Nawiązując raz jeszcze do systematycznie podejmowanych działań Policji pod nazwą „alkohol i narkotyki”, należy zwrócić uwagę, że do czynników, które zwiększają ryzyko wypadków jest zażywanie substancji odurzających, a ich połączenie z alkoholem destrukcyjnie wpływa na poziom bezpieczeństwa ruchu drogowego. Z przeprowadzonych badań wynika, że nawet niewielkie spożycie alkoholu (zawartość we krwi 0,5-0,8 mg/ml) przy jednoczesnym zażyciu substancji zabronionych zwiększa wskaźnik względnego ryzyka wypadków o ok. 50%.

²⁵ D. Lasota, A. Staniszewska, B. Tarchalska-Kryńska i in., *Nietrzeźwość a ryzyko zgonu w wypadku komunikacyjnym*, Warszawa 2015.

Kontynuacją poprzednich programów mających na celu poprawę bezpieczeństwa ruchu drogowego jest Narodowy Program Bezpieczeństwa Ruchu Drogowego na lata 2013-2020 (NPBRD). Określa on cele oraz kierunki polityki państwa w zakresie bezpieczeństwa ruchu drogowego. Ich realizacja ma odbywać się w ramach kolejnych programów realizacyjnych. Kierunki działań określone w NPBRD odpowiadają obecnym zaleceniom międzynarodowym w zakresie bezpieczeństwa ruchu drogowego i opierają się na pięciu jego podstawowych filarach:

- bezpieczna infrastruktura drogowa;
- bezpieczne pojazdy;
- bezpieczne zachowania uczestników ruchu;
- bezpieczna prędkość;
- system ratownictwa i pomocy medycznej.

W każdym filarze na podstawie diagnozy istniejącego stanu bezpieczeństwa ruchu drogowego wyróżniono kierunki działań priorytetowych (priorytety) będące odzwierciedleniem podstawowych problemów bezpieczeństwa ruchu drogowego w Polsce i uwarunkowań ich realizacji. Natomiast każdy priorytet jest zbiorem działań obejmujących:

- inżynierię – rozumianą jako rozwiązania techniczne;
- sieci drogowe, które podnoszą bezpieczeństwo dróg i sprawiają, że drogi „wybaczą” ludzkie błędy;
- pojazdy, które chronią kierowców, pasażerów i pozostałych uczestników ruchu oraz zmniejszają ewentualne szkody zdarzenia;
- nadzór – rozumiany jako widoczny nadzór i kontrola, mające na celu egzekwowanie istniejących przepisów i zapobieganie ich nieprzestrzeganiu;
- edukację – rozumianą jako podnoszenie świadomości bezpieczeństwa ruchu drogowego przez poznanie i zrozumienie ryzyka. Celem edukacji jest zmiana postaw i zachowań na poziomie jednostki, ale także na poziomie danej społeczności lub na poziomie organizacyjnym²⁶.

Podsumowanie

W teraźniejszym czasie mobilność stanowi jeden z niezbędnych elementów życia społeczeństwa. Ciągły rozwój motoryzacji oprócz bardzo dużych korzyści, niesie za sobą również dużo strat, które dotyczą przede wszystkim życia i zdrowia, ponieważ każdego roku na drogach naszego kraju ginie kilka tysięcy osób, a kolejne kilkadziesiąt tysięcy odnosi trwałe uszczerbek na zdrowiu.

Celem niniejszego artykułu było wskazanie podstawowych elementów, które wpływają na bezpieczeństwo ruchu drogowego. Wskazano na ważność utrzymania prawidłowego stanu infrastruktury drogowej i ciągłego jej rozwoju poprzez sukcesywne budowanie obwodnic oraz zwiększanie liczby dróg szybkiego ruchu i autostrad. Planując powyższe

²⁶ http://www.krbrd.gov.pl/files/file/NP-BRD-2020_przyjety_przez_KRBRD.pdf (10.01.2018).

przedsięwzięcia należy pamiętać, że Polska może korzystać z tychże funduszy, które przyspieszają modernizację i rozwój dróg, co w efekcie końcowym wpływa na poprawę poziomu bezpieczeństwa ruchu drogowego. Zwrócono również uwagę, że konstrukcja pojazdu i jego stan techniczny mają znaczący wpływ i często w sposób bezpośredni lub pośredni przyczyniają się do wypadków drogowych. Uwypuklona została także ważna rola kierowcy, który po ukończeniu kursu nauki jazdy, zdaniu egzaminu państwowego i uzyskaniu uprawnień do kierowania pojazdami winien ciągle doskonalić swoje umiejętności i w ten sposób nabierać coraz większego doświadczenia.

Kolejnym ważnym aspektem pracy było przedstawienie analizy stanu bezpieczeństwa ruchu drogowego w Polsce na tle innych krajów Unii Europejskiej. Liczba zdarzeń drogowych spada, ale niestety do osiągnięcia pewnych satysfakcjonujących progów statystycznych potrzeba więcej czasu niż to zakładają różne programy ukierunkowane na poprawę bezpieczeństwa ruchu drogowego.

Istotnym elementem są również działania jakie są podejmowane przez Policję na rzecz poprawy przedmiotowego bezpieczeństwa. Mowa tutaj o wzroście liczby policjantów pełniących służbę na drodze, o aktywnym udziale w programach służących poprawie bezpieczeństwa na polskich drogach, o szeroko zakrojonych akcjach ukierunkowanych na eliminowanie z dróg nietrzeźwych kierujących, pojazdów których stan techniczny wpływa na bezpieczeństwo ruchu drogowego oraz systematyczne prowadzenie lustracji dróg i zgłaszanie zarządcy ujawnionych nieprawidłowości infrastruktury drogowej.

Bibliografia

- Krystek R., *Zintegrowany system bezpieczeństwa transportu*, Wydawnictwo Komunikacji i Łączności, Warszawa 2009.
- Lasota D., Staniszevska A., Tarchalska-Kryńska B., Mirowska-Guzel D., Krajewski P., *Nietrzeźwość a ryzyko zgonu w wypadku komunikacyjnym*, Warszawa 2015.
- Nogalski B., Krawczyk A., *Koncepcja zarządzania wiedzą [w:] Przedsiębiorstwo i region w zjednoczonej Europie*, Akademia Świętokrzyska, Kielce 2004.
- Ołdak S., *Encyklopedia dróg kołowych*, Wydawnictwo Komunikacji i Łączności, Warszawa 1970.
- Oskarbska I., Oskarbski J., Urbanowicz A., *Ratownictwo i pomoc ofiarom wypadków drogowych*, Transport Miejski i Regionalny, nr 7-8 2006.
- Rydykowski W., Wojewódzka-Król K., *Transport*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa 2007.
- Stypułkowski B., *Zagadnienia materiałowe w projektowaniu i wykonawstwie drogowym*, Wydawnictwo Komunikacji i Łączności, Warszawa 1981.

Akty prawne

- Ustawa Prawo o ruchu drogowym z dnia 20 czerwca 1997 r. (Dz.U. z 2017 r., poz. 1260 t.j. z późn. zm.).
- Rozporządzenie Ministra Infrastruktury i Budownictwa z dnia 4 marca 2016 r. w sprawie szkolenia osób ubiegających się o uprawnienia do kierowania pojazdami, instruktorów i wykładowców (Dz.U. z 2016 r., poz. 280).
- Zarządzenie nr 31 Komendanta Głównego Policji z dnia 22 września 2015 r. w sprawie metod i form prowadzenia przez Policję statystyki zdarzeń drogowych (Dz. Urz. KGP, poz. 85 z późn. zm.).

Inne

- Raport Najwyższej Izby Kontroli „Informacja o wynikach kontroli bezpieczeństwa ruchu drogowego Polsce”, Warszawa 16.06.2011 r.
- Raport Najwyższej Izby Kontroli „Informacja o wynikach kontroli dopuszczanie pojazdów do ruchu drogowego”, Warszawa 14.02.2017 r.
- Raport Najwyższej Izby Kontroli „Informacja o wynikach kontroli bezpieczeństwo ruchu drogowego”, Warszawa, 24.07.2014 r.
- Ministerstwo Infrastruktury. „Wstępny Program Operacyjny. Infrastruktura drogową”, Warszawa 2005.
- Uchwała Sądu Najwyższego z dnia 28 lutego 1975 r. (V KZP 2/74, OSNKW 1975, nr 3-4, poz. 33).

Netografia

- <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/nik-o-drogach-lokalnych.html> (10.01.2018).
- <http://www.krbrd.gov.pl> (16.01.2018).
- www.policja.pl (7.02.2018).
- www.moto.wp.pl (17.01.2018).
- <http://stat.gov.pl> (7.02.2018).
- <https://www.premier.gov.pl/wydarzenia/decyzje-rzadu/informacja-o-realizacji-programu-wieloletniego-pod-nazwa-narodowy-program-0.html> (10.01.2018).

dr Krzysztof Wątopek

Wyższa Szkoła Ekonomii, Prawa i Nauk Medycznych im E. Lipińskiego w Kielcach

Edukacja na rzecz bezpieczeństwa – wybrane rozwiązania prawne

Aktualnie obowiązujący system prawny w Polsce nie definiuje pojęcia „edukacja dla bezpieczeństwa”. Niemniej w literaturze przedmiotu pojęcie to jest szeroko definiowane. Najczęściej utożsamiane jest „z działem edukacji narodowej, którego głównym celem jest przygotowanie młodzieży do racjonalnych zachowań w obliczu zagrożeń cywilizacyjnych i militarnych”². Tak szeroki zakres przedmiotowy należy łączyć z upowszechnianiem świadomości i wiedzy młodzieży o aktualnych zagrożeniach, ich metodach i sposobach rozpoznawania oraz formach zapobiegania. Należy zauważyć, że istniejące zagrożenia we współczesnym świecie, których podłożem są konflikty społeczno-polityczne, nie tylko wśród młodzieży, ale także całego polskiego społeczeństwa, wywołują wiele zdynamizowanych dyskusji. Często są przedmiotem konferencji naukowych, debat politycznych i powszechnych rozważań. To wszystko przekłada się na rosnącą obawę każdego mieszkańca naszego kraju powodowaną brakiem poczucia bezpieczeństwa w jego codziennym życiu. Dla rządu, instytucji państwowych i samorządowych sytuacja ta ukazuje potrzebę podejmowania przedsięwzięć mających na celu zwiększanie działań na rzecz poprawy bezpieczeństwa wewnętrznego. Ku temu służy przede wszystkim powszechna edukacja naszego społeczeństwa, w szczególności polskiej młodzieży, ukierunkowana na kształtowanie właściwych postaw społecznych. Czy aktualne unormowania prawne służą temu celowi? Tak postawione pytanie to cel niniejszych rozważań, w trakcie których autor podejmuje próbę zanalizowania rozwiązań prawnych obowiązujących w Polsce w zakresie edukacji dla bezpieczeństwa. Uzyskane wyniki niech stanowią podstawę do dalszych badań, rozważań i podejmowanych przedsięwzięć w celu poprawy rozwiązań prawnych z zakresu edukacji prawnej.

¹ Objętość pracy: 1,2 arkusza wydawniczego.

² Terminologia przedstawiana przez MENIS na Międzynarodowym seminarium „Edukacja dla bezpieczeństwa w krajach Grupy Wyszehradzkiej”, Warszawa 19-21 maja 2004 r.

Regulacje prawne w zakresie bezpieczeństwa publicznego w wybranych aktach normatywnych

W odróżnieniu od wyrażenia „edukacja dla bezpieczeństwa” pojęcie bezpieczeństwa publicznego występuje w aktach normatywnych zarówno rangi ustawowej, jak też w aktach prawnych niższego rzędu. Zakres stosowania tego pojęcia przez ustawodawcę w przepisach prawnych różnej rangi stale się zwiększa z uwagi na wzrastającą w świecie prawną, społeczną i polityczną rolę bezpieczeństwa publicznego. Podkreślić jednak należy, że pojęcie bezpieczeństwa publicznego, które oznacza najważniejsze zadanie państwa i jego najważniejszą funkcję, nie zostało dotychczas w sposób precyzyjny określone w przepisach prawa. W piśmiennictwie prawniczym zagadnienie to bardzo często przedstawiane jest w sposób fragmentaryczny, odnoszący się tylko do szczególnych dziedzin prawa. Ustawodawca w licznych przepisach posługuje się tym pojęciem, przy czym jego zakres jest bardzo często wieloznaczny. Stwarza to tym samym liczne kłopoty w trakcie wykładni norm prawnych. Bezpieczeństwo publiczne to przede wszystkim zadanie publicznych organów administracji, ale może być też kryterium prawnym działania, kompetencją organu administracyjnego administracji państwowej czy też samorządowej. Wskazać przy tym należy, że aby określić desygnaty tego pojęcia niezbędna jest analiza norm prawa powszechnie obowiązującego, które w wielorakich znaczeniach wyraża pojęcie bezpieczeństwa publicznego. Pojęcie „bezpieczeństwo” wymieniane jest wielokrotnie w Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej³, co wynika z faktu, że zapewnienie bezpieczeństwa jest najważniejszym elementem funkcjonowania państwa. Występuje ono w różnych kontekstach jako: bezpieczeństwo publiczne, bezpieczeństwo państwa, bezpieczeństwo obywateli, bezpieczeństwo wewnętrzne, bezpieczeństwo zewnętrzne i bezpieczeństwo ekologiczne. Bezpieczeństwo publiczne jest przede wszystkim wartością konstytucyjną, dla której ochrony możliwe jest ograniczenie korzystania przez obywatela z jego konstytucyjnych praw i wolności⁴. Bezpieczeństwo demokratycznego państwa traktowane jest jako wartość wchodząca w skład interesu publicznego, jako ogólnego wyznacznika granic wolności i praw jednostki, przy czym nie należy tego interesu publicznego utożsamiać z interesem państwowym ani przeciwstawiać powinnościom jednostki. Każdą z kategorii interesów szczegółowych wymienionych w Konstytucji, tj.: bezpieczeństwo i porządek publiczny, ochrona środowiska, zdrowie, mienie oraz moralność publiczna, należy definiować w oparciu o aksjologię jej podstaw, m.in. w nawiązaniu do zasady godności człowieka i zakazu dyskryminacji. Muszą one być na tyle poważne, że dotkną podstaw, integralności jego terytorium, losu jego mieszkańców lub istoty systemu rządów. Należy również wskazać no to, że ograniczenie praw i wolności jest dopuszczalne zarówno wtedy, gdy wyraźnie dopuszcza to przepis Konstytucji, jak

³ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. uchwalona przez Zgromadzenie Narodowe w dniu 2 kwietnia 1997 r., przyjęta przez Naród w referendum konstytucyjnym w dniu 25 maja 1997 r., podpisana przez Prezydenta Rzeczypospolitej Polskiej w dniu 16 lipca 1997 r. (Dz.U. 2009 Nr 114, poz. 946 t.j.).

⁴ Tamże, art. 31 ust. 3.

i wtedy, gdy zachodzi konieczność wzajemnego harmonizowania prawa lub wolności jednostki z innymi normami, zasadami bądź wartościami wyrażonymi w Konstytucji. Ingerowanie przez państwo w sferę praw i wolności człowieka może nastąpić jedynie w sytuacji dokonywania jej realizacji wartości chronionych przez Konstytucję. Taką wartością konstytucyjną, uzasadniającą ustanowienie ograniczeń w zakresie korzystania z konstytucyjnych praw i wolności, jest właśnie bezpieczeństwo publiczne, obok porządku publicznego, ochrony środowiska, zdrowia i moralności publicznej. Zagrożenie bezpieczeństwa jest także konstytucyjną przesłanką dla wprowadzenia przez Prezydenta RP na wniosek Rady Ministrów stanu wyjątkowego na części albo na całym terytorium państwa⁵. Obok pojęcia bezpieczeństwa publicznego Konstytucja przywołuje także pojęcie bezpieczeństwa państwa, które obejmuje bezpieczeństwo jego terytorium, władz i obywateli. Wskazuje ponadto na możliwość ograniczenia konkretnych praw i wolności ze względu na ochronę bezpieczeństwa, tym samym pojęcie bezpieczeństwa występuje jako przesłanka ogólnego albo szczegółowego ograniczenia praw jednostkowych. I tak pojęcie to może oznaczać przesłankę wyłączenia jawności rozprawy sądowej⁶ oraz ograniczenia wolności uzewnętrzniania religii⁷, jak i prawa do informacji o działalności organów władzy publicznej⁸. Przepisy Konstytucji nakładają także na władzę publiczną obowiązek prowadzenia polityki zapewniającej bezpieczeństwo ekologiczne⁹ oraz konieczności ochrony konsumentów, użytkowników i najemców przed działaniami zagrażającymi bezpieczeństwu¹⁰. W przepisach powszechnie obowiązujących ochrona bezpieczeństwa publicznego jest częścią działu administracji rządowej, którym kieruje minister spraw wewnętrznych i administracji. Większość podmiotów zajmujących się tą problematyką umieszczono w resorcie spraw wewnętrznych. Rozszerzając jednak rozumienie pojęcia bezpieczeństwa publicznego o pojęcia mu pokrewne, takie jak bezpieczeństwo państwa, bezpieczeństwo obywatelskie, bezpieczeństwo wewnętrzne, wiele zadań z wymienionych dziedzin powierzono innym podmiotom będącym poza tym ministerstwem. Bezpieczeństwo publiczne to także zadanie publiczne naczelnych, centralnych i terenowych organów administracji rządowej oraz organów samorządu terytorialnego. Część kompetencji w dziedzinie bezpieczeństwa publicznego uzyskał samorząd terytorialny. Zgodnie bowiem z ustawą o samorządzie gminnym¹¹, gmina ma obowiązek zaspokajania zbiorowych potrzeb wspólnoty, co jest jej zadaniem własnym, a zadanie to obejmuje w szczególności sprawy porządku i bezpieczeństwa obywateli oraz ochrony

⁵ Tamże, art. 230 ust. 1.

⁶ Tamże, art. 45 ust. 2.

⁷ Tamże, art. 53 ust. 5.

⁸ Tamże, art. 61 ust. 3.

⁹ Tamże, art. 74 ust. 1.

¹⁰ Tamże, art. 76.

¹¹ Ustawa z dnia 8 grudnia 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. 2017, poz. 1875 tj. z późn. zm.).

przeciwpożarowej i przeciwpowodziowej¹². Do kompetencji organów gminy w zakresie bezpieczeństwa i ochrony przeciwpowodziowej należy także opracowanie przez wójta planu operacyjnego ochrony przed powodzią¹³. Wójt ogłasza również i odwołuje pogotowie i alarm przeciwpowodziowy, a nadto kompetencją wójta jest możliwość zarządzenia ewakuacji z obszarów bezpośrednio zagrożonych, jeżeli w inny sposób nie można usunąć bezpośredniego zagrożenia życia ludzi lub mienia¹⁴. Ponadto wójt zgodnie z zapisami ustawy o Policji¹⁵ może żądać od właściwego komendanta Policji przywrócenia stanu zgodnego z porządkiem prawnym lub podjęcia działań zapobiegających naruszeniu prawa, a także zmierzających do usunięcia zagrożenia bezpieczeństwa i porządku publicznego¹⁶. Natomiast zadania publiczne w zakresie bezpieczeństwa obywateli¹⁷ o charakterze ponadgminnym wykonuje powiat na podstawie ustawy o samorządzie powiatowym¹⁸, a samorząd województwa takie zadania o charakterze wojewódzkim w zakresie bezpieczeństwa publicznego¹⁹ wykonuje na podstawie ustawy o samorządzie województwa²⁰. Bezpieczeństwo publiczne jest ponadto przesłanką uzasadniającą wydanie przepisów porządkowych będących aktami prawa miejscowego. I tak rada gminy może wydawać przepisy porządkowe dla zapewnienia bezpieczeństwa publicznego na podstawie ustawy o samorządzie gminnym w zakresie nieuregulowanym w odrębnych ustawach lub innych przepisach powszechnie obowiązujących²¹. Podobnie rada powiatu może wydawać powiatowe przepisy porządkowe dla zapewnienia m.in. bezpieczeństwa publicznego, o ile przyczyny te występują na obszarze więcej niż jednej gminy²². Wydawanie rozporządzeń porządkowych²³ leży również w gestii wojewody, jeżeli są one niezbędne do zapewnienia bezpieczeństwa publicznego. Kwestię tę reguluje ustawa o wojewodzie i administracji rządowej w województwie²⁴. Utrzymywanie bezpieczeństwa

¹² Tamże, art. 7 ust. 1 pkt 14.

¹³ Tamże, art. 31a.

¹⁴ Tamże, art. 31b.

¹⁵ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz.U. 2017, poz. 2067 t.j. z późn. zm.)

¹⁶ Tamże, art. 11 ust. 1.

¹⁷ Art. 4 ust. 1 pkt 15, Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz.U. 2017, poz. 1868 t.j. z późn. zm.)

¹⁸ Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz.U. 2017, poz. 1868 t.j. z późn. zm.).

¹⁹ Art. 14 ust. 1 pkt 14, Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (Dz.U. 2017, poz. 2096 t.j. z późn. zm.).

²⁰ Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie województwa (Dz.U. 2017, poz. 2096 t.j. z późn. zm.).

²¹ Ustawa z dnia 8 grudnia 1990 r. o samorządzie gminnym..., art. 40 ust. 1 i 3.

²² Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym..., art. 40-44.

²³ Art. 60 ust. 1 Ustawy o wojewodzie i administracji rządowej w województwie z dnia 23 stycznia 2009 r. (Dz.U. z 2017, poz. 2233 t.j. z późn. zm.).

²⁴ Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. o wojewodzie i administracji rządowej w województwie (Dz.U. 2017, poz. 2233 t.j. z późn. zm.).

publicznego jest także zadaniem ustawowo określonym wojewody²⁵, który zapewnia współdziałanie wszystkich jednostek organizacyjnych administracji rządowej i samorządowej działających na obszarze województwa i kieruje ich działalnością w zakresie bezpieczeństwa państwa. Pojęcie bezpieczeństwo występuje również w ustawie o stanie wyjątkowym²⁶. Określono w niej, że w sytuacji szczególnego zagrożenia bezpieczeństwa obywateli, które nie może być usunięte poprzez użycie zwykłych środków konstytucyjnych, Rada Ministrów może podjąć uchwałę o skierowaniu do Prezydenta RP wniosku o wprowadzenie stanu wyjątkowego²⁷. Problematyka bezpieczeństwa ukazana jest w przepisach ustawy o stanie wyjątkowym, także m.in. jako przesłanka ograniczająca korzystanie z określonych praw²⁸. Należy również wskazać, że ustawa o stanie wojennym oraz kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej²⁹ stanowi, że w czasie stanu wojennego w stosunku do osób, których działalność zagraża bezpieczeństwu państwa, można dokonać przeszukiwania tych osób lub przeszukania ich mieszkania, a także zajęcia przedmiotów wykorzystywanych do prowadzenia tej działalności. Poza tym można w czasie stanu wojennego nakładać na przedsiębiorców dodatkowe zadania, których realizacja jest niezbędna dla bezpieczeństwa³⁰. Również ustawa o bezpieczeństwie imprez masowych³¹ stanowi, że bezpieczeństwo imprezy masowej obejmuje spełnienie przez organizatora wymogów w zakresie: zapewnienia bezpieczeństwa osobom uczestniczącym w imprezie, ochrony porządku publicznego, zabezpieczenia pod względem medycznym, zapewnienia odpowiedniego stanu technicznego obiektów budowlanych wraz ze służącymi tym obiektom instalacjami i urządzeniami technicznymi, w szczególności przeciwpożarowymi i sanitarnymi³². Tym samym zapewnienie bezpieczeństwa imprezy masowej w miejscu i w czasie jej trwania to obowiązek organizatora imprezy masowej, a ponadto obowiązek zabezpieczenia imprezy masowej spoczywa również na: wójcie, burmistrzu, prezydencie miasta, wojewodzie, Policji, Państwowej Straży Pożarnej i innych jednostkach organizacyjnych ochrony przeciwpożarowej, służbach odpowiedzialnych za bezpieczeństwo i porządek publiczny na obszarach kolejowych, służbie zdrowia, a w razie potrzeby także

²⁵ Tamże, art. 22 pkt 2.

²⁶ Ustawa z dnia 21 czerwca 2002 r. o stanie wyjątkowym (Dz.U. 2017, poz. 1928 t.j. z późn. zm.).

²⁷ Tamże, art. 2 ust. 1.

²⁸ Tamże, art. 17 ust. 1, art. 20 ust. 1 pkt 4, art. 20 ust. 3.

²⁹ Ustawa z dnia 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 2017, poz. 1932 t.j. z późn. zm.).

³⁰ Tamże, art. 20 ust. 1 i art. 25 ust. 1 pkt 1.

³¹ Ustawa z dnia 20 marca 2009 r. o bezpieczeństwie imprez masowych (Dz.U. 2017, poz. 1160 t.j. z późn. zm.).

³² Tamże, art. 5 ust. 2 pkt 1-4.

innych właściwych służbach i organach³³. W ustawie o ochronie granicy państwowej³⁴ bezpieczeństwo publiczne obok bezpieczeństwa państwa, ochrony przed zagrożeniami życia lub zdrowia ludzi, a także zapobiegania szerzeniu się epidemii chorób zwierząt, może stanowić podstawę zamknięcia określonych przejść granicznych albo ograniczenia ruchu na nich³⁵. Natomiast ustawa o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej³⁶ przewiduje prawną możliwość pozbawiania azylu cudzoziemca, jeżeli prowadzi on działalność skierowaną przeciwko bezpieczeństwu państwa lub bezpieczeństwu i porządkowi publicznemu³⁷. Kolejny istotny akt prawny to ustawa o gwarancjach wolności sumienia i wyznania³⁸, w której ustawodawca stanowi, że uzewnętrzanie indywidualnie lub zbiorowo swojej religii lub przekonań może podlegać jedynie ograniczeniom ustawowym koniecznym do ochrony bezpieczeństwa publicznego³⁹, a dodatkowo, działalność kościołów i innych związków wyznaniowych nie może naruszać przepisów ogólnie obowiązujących ustaw chroniących bezpieczeństwo publiczne⁴⁰. Zgodnie z zapisami tej ustawy, jeżeli wniosek o wpis do rejestru kościołów i innych związków wyznaniowych zawiera postanowienia pozostające w sprzeczności z przepisami ustaw chroniącymi bezpieczeństwo i porządek publiczny, organ rejestrowy wydaje decyzję o odmowie wpisu do rejestru⁴¹.

W ustawie o ochronie informacji niejawnych⁴² znajduje się również szereg przepisów, które odwołują się do obronności i bezpieczeństwa państwa w różnych kontekstach, przede wszystkim przewidując szczególne procedury w przypadku informacji dotyczących bezpieczeństwa państwa. Bezpieczeństwo państwa stanowi także jedno z podstawowych pojęć w ustawie o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej⁴³, zaś ustawa o broni i amunicji⁴⁴ stanowi, że pozwolenia na broń nie wydaje się osobom, co do których istnieje uzasadniona obawa, iż mogą użyć broni w celu sprzecznym z interesem bezpieczeństwa lub porządku publicznego, w szczególności skazanym prawomocnym orzeczeniem

³³ Tamże, art. 5 ust. 3.

³⁴ Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o ochronie granicy państwowej (Dz.U. 2017, poz.660 t.j. z późn. zm).

³⁵ Tamże, art. 16 ust. 3 pkt 2.

³⁶ Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 2018, poz. 51 t.j.).

³⁷ Tamże, art. 91 ust. 1 pkt 2.

³⁸ Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz.U. 2017, poz. 1153 t.j.).

³⁹ Tamże, art. 3 ust. 1.

⁴⁰ Tamże, art. 27 ust. 1.

⁴¹ Tamże, art. 33 ust. 3.

⁴² Ustawa z dnia 5 sierpnia 2010 r. o ochronie informacji niejawnych (Dz.U. 2018, poz. 412 t.j.).

⁴³ Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 2017, poz. 1430 t.j.).

⁴⁴ Ustawa z dnia 21 maja 1999 r. o broni i amunicji (Dz.U. 2017, poz. 1839 t.j.).

sądu za przestępstwo przeciwko życiu, zdrowiu lub mieniu albo wobec których toczy się postępowanie karne o popełnienie takich przestępstw⁴⁵.

W kwestii stosowania pojęcia bezpieczeństwa w przepisach prawnych należy przede wszystkim odnieść się do rozwiązań zawartych w ustawie o Policji. Policja jest formacją służącą społeczeństwu i przeznaczoną do ochrony bezpieczeństwa ludzi oraz do utrzymania bezpieczeństwa i porządku publicznego. Utrzymywanie bezpieczeństwa publicznego należy do podstawowych funkcji⁴⁶ przypisanych Policji. Natomiast ustawowo określonym zadaniem⁴⁷ Policji jest ochrona bezpieczeństwa. Odnosząc się do użycia obok siebie pojęć pokrewnych – bezpieczeństwa ludzi i bezpieczeństwa publicznego, T. Hanausek wskazuje, że nie jest to przypadkowe przeoczenie ustawodawcy, lecz logiczna konsekwencja podkreślenia służebnej roli Policji wobec społeczeństwa. Przez wyodrębnienie bezpieczeństwa ludzi niejako na pierwszym planie jest stawiana ochrona bezpieczeństwa jednostek, ponieważ bezpieczeństwo poszczególnych członków społeczeństwa warunkuje właśnie spokój, ład społeczny, daje więc gwarancję bezpieczeństwa całej organizacji państwowej⁴⁸. Podsumowując zaprezentowane przykłady regulacji prawnej należy uznać, iż pojęcie „bezpieczeństwo publiczne” bardzo często używane jest przez ustawodawcę, lecz nie zostało jednak prawnie zdefiniowane i nie posiada prawnej definicji w przepisach prawa. Ustawodawca określił jedynie desygnaty tego pojęcia, a definicji i interpretacji nadal należy szukać w doktrynie i orzecznictwie sądowym, które w tym przypadku są pomocne w stosowaniu prawa wobec obywateli. W wyniku wskazania desygnatów tego pojęcia przez ustawodawcę występuje ono w obrocie prawnym nie jako abstrakcyjne pojęcie nauki, lecz jako wartość konstytucyjna, dla której ochrony możliwe jest ograniczenie korzystania przez obywateli z praw i wolności oraz jako zadanie naczelnych, centralnych i terenowych organów administracji rządowej, organów jednostek samorządu terytorialnego oraz organów wyspecjalizowanych. Dodatkowo pojęcie bezpieczeństwa publicznego występuje jako zadanie podmiotów prywatnych, np. służb porządkowych organizatora imprezy masowej, jak również jako zadanie organizacji i instytucji społecznych oraz obywateli, a także jako przesłanka uzasadniająca cofnięcie określonych uprawnień. Ustawodawca w przepisach prawa nie poprzestaje tylko na wskazaniu pojęcia bezpieczeństwa publicznego, lecz wskazuje również na pojęcia do niego zbliżone, tj. na: bezpieczeństwo obywateli, bezpieczeństwo państwa, bezpieczeństwo wewnętrzne, bezpieczeństwo zewnętrzne i inne jego rodzaje. Warto również zaznaczyć, że w 1998 r. zadanie zbudowania przejrzystych definicji i rozgraniczenia podstawowych pojęć na potrzeby przepisów kompetencyjnych określających zadania poszczególnych organów państwowych podjął zespół pod kierunkiem

⁴⁵ Tamże, art. 15 ust. 1 pkt 6.

⁴⁶ Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji..., art. 1 ust. 1.

⁴⁷ Tamże, art. 1 ust. 2 pkt 2.

⁴⁸ T. Hanausek, *Ustawa o Policji. Komentarz*, Kraków 1996, s. 17.

J. Widackiego⁴⁹. Zespół ten na podstawie krytycznej analizy ustawodawstwa, doktryny i orzecznictwa sformułował propozycje uporządkowania terminologii i odpowiedniej nowelizacji ustawy o Policji. Wyróżniono następujące typy bezpieczeństwa:

- bezpieczeństwo powszechne – rozumiane jako wymóg eliminacji zagrożeń funkcjonowania władz publicznych i innych struktur życia publicznego, a także życia, zdrowia i mienia zbiorowości obywateli, wywołanych bądź to ewentualnymi próbami unicestwienia lub uszkodzenia instytucji użytku powszechnego, bądź też siłami natury,
- bezpieczeństwo obywateli - obejmujące wymóg eliminowania bezpośrednich zamachów na życie, zdrowie lub mienie indywidualnych obywateli oraz porządek publiczny,
- wymóg eliminacji naruszenia reguł dotyczących korzystania przez obywateli z miejsc czy przestrzeni publicznych.

Ta propozycja nie znalazła jednak pełnego zastosowania w ustawie o Policji, przede wszystkim z powodu pominięcia przez autorów pojęcia bezpieczeństwa publicznego, które niezależnie od niejasnej definicji ma utrwaloną pozycję w języku prawnym⁵⁰.

Znaczenie edukacji dla bezpieczeństwa w kształtowaniu postaw obywatelskich

Edukacja jednostki i co za tym idzie społeczeństwa, nabiera współcześnie nowego wymiaru, stanowi istotę sensu życia ludzkiego oraz warunek do tworzenia społeczeństwa poznawczego, społeczeństwa wiedzy, dzięki czemu człowiek ma szansę być rzeczywistym podmiotem, świadomie decydującym o własnym *status quo*. Edukacja proobronna, nazywana powszechnie edukacją dla bezpieczeństwa, uznawana jest za najbardziej efektywną, a także najtańszą formę przeciwdziałania zagrożeniom przede wszystkim na gruncie lokalnym, ale również na poziomie narodowym i międzynarodowym. Jest ona podstawą do kształtowania bezpieczeństwa ludności, ma ogromny wpływ na wiedzę i umiejętności konieczne do prawidłowego zachowywania się na wypadek szeroko pojętych zagrożeń. Pojmowanie edukacji proobronnej bardzo zmieniało się w historii. Współcześnie duży nacisk kładzie się na możliwość rozwijania osobowości. Głównym jej celem jest ukazanie potrzeby rozwijania świadomości całego społeczeństwa w zakresie bezpieczeństwa oraz wykształcenie nawyków je wzmacniających. Konieczne do tego jest zaangażowanie wielu instytucji – rodziny, szkoły czy władzy publicznej. Niezwykle istotną rolę odgrywają przy tym organizacje proobronne⁵¹. Edukacja dla bezpieczeństwa jest współcześnie dziedziną wiedzy i praktyki pedagogicznej wciąż silnie determinowaną wieloletnimi tradycjami. Jest realizowana w systemie wychowania rodzinnego, edukacji szkolnej, instytucjonalnej oraz powszechnej (organizacje pozarządowe, społeczne, media), w tym również przez demo-

⁴⁹ J. Widacki (red.), *Ustrój i organizacja Policji w Polsce oraz jej funkcje i zadania w ochronie bezpieczeństwa i porządku (reformy Policji - część I)*, Warszawa-Kraków 1998, s. 7-15.

⁵⁰ J. Filaber, *Pojęcie bezpieczeństwa publicznego w prawie administracyjnym (wybrane uwagi)* [w:] *Prace prawnicze, administratywistyczne i historyczne*, M. Sadowski, P. Szymianiec (red.), Wrocław 2009, s. 244-262.

⁵¹ U. Soler, *Rola organizacji młodzieżowych w polskiej edukacji proobronnej - jaka przyszłość*, Edukacja -Technika - Informatyka nr 3/17/2016, Rzeszów 2016, s. 48-49.

kratyczne organy przedstawicielskie i organy władzy państwowej oraz samorządowej. Z tego powodu trudno ją postrzegać jako celowe, odpowiednio przemyślane i wzajemnie powiązane działania dydaktyczne tworzące spójny system⁵². Współczesna literatura naukowa podejmująca problemy edukacji i wychowania podkreśla fundamentalne znaczenie bezpieczeństwa we wszystkich obszarach życia, określając, iż jest to immanentny element egzystencji człowieka. Dokonując próby zdefiniowania pojęcia bezpieczeństwa, zauważyć można jego wieloznaczność i szeroki wachlarz odniesień. Od potrzeby bezpieczeństwa, poprzez stan bezpieczeństwa (spokoju, pewności), proces bezpieczeństwa, zasób bezpieczeństwa, który gwarantuje rozwój społeczny i ekonomiczny społeczeństwa, bezpieczeństwo jako środek służący osiągnięciu lepszej jakości życia, aż po wartość, dzięki której można m.in. osiągać satysfakcję i wpływać na środowisko. Poza tym pamiętać należy, że bezpieczeństwo jest także dla każdego człowieka po części czymś innym, bardzo osobistym i indywidualnym, zależnym od wieku, płci, środowiska, warunków egzystencji i wreszcie od preferowanego systemu wartości. Natomiast edukacja to wpływ wywierany przez pokolenia na tych, którzy nie są jeszcze gotowi, aby przystąpić do społecznego życia. Jej celem jest rozbudzenie i rozwinięcie w człowieku pewnych fizycznych, intelektualnych oraz moralnych właściwości, których wymaga od niego zarówno społeczeństwo polityczne jako całość, jak i konkretne środowisko, w którym będzie on egzystował. Zadaniem edukacji jest nie tylko rozwijanie intelektualnych i manualnych zdolności ludzi, ale także przygotowanie ich do istnienia w nowej rzeczywistości. Ogromna dynamika zmian i coraz to bardziej zaskakujące problemy współczesnego świata budzą w człowieku troskę o jego przyszłość. Ustawiczne przyspieszanie, gwałtowne przemiany społeczne i nieprzewidywalność jutra w czasach zdominowanych przez postęp naukowo-techniczny oraz boom informatyczny i medialny stanowi niezwykle trudny problem dla edukacji obywatelskiej XXI wieku. Edukacja obywatelska, jest najczęściej definiowana jako zestaw praktyk i działań mających na celu lepsze przygotowanie młodych ludzi i dorosłych do aktywnego uczestniczenia w demokratycznym życiu poprzez uznanie i wykonywanie ich praw i obowiązków w społeczeństwie. Stąd też wychowanie obywatelskie, jako przedmiot edukacji obywatelskiej oznacza uczenie się jak zostać obywatelem i jak żyć w społeczeństwie demokratycznym. Zatem można uznać, że edukacja dla bezpieczeństwa, jako integralna część edukacji obywatelskiej to działalność rodziny, szkoły, kościoła, środków masowego przekazu, służb państwowych i samorządowych oraz innych podmiotów społecznych mających na celu rozwijanie intelektualnych i manualnych zdolności dzieci, młodzieży i dorosłych do kontrolowania zagrożeń, a także przywracania stanu bezpieczeństwa, gdy nastąpi jego naruszenie, by móc bezpiecznie żyć w ustawicznie zmieniającej się rzeczywistości. Zdecydowanie dominującym podmiotem w edukacji na rzecz bezpieczeństwa jest dom rodzinny, bowiem w sferze porządku, kultury osobistej i stosunku do drugiego

⁵² Zob. Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, „Edukacja na rzecz bezpieczeństwa” – spotkanie szefa BBN z przedstawicielami wyższych uczelni w dniu 8.01.2013 r.

człowieka nie ma lepszej szkoły jak rodzina. Kontynuacją, uzupełnianiem, a nierzadko kształtowaniem od podstaw wymienionych kompetencji jest szkoła. Powszechnie uważa się, że nauczyciele odgrywają kluczową rolę w promowaniu programów edukacji obywatelskiej, bowiem to nauczyciele wyjaśniają i wprowadzają nowe pojęcia, ułatwiają zdobywanie nowych umiejętności i kompetencji oraz stwarzają warunki, które umożliwiają osobom uczącym się wykorzystanie tej kompetencji i umiejętności w życiu codziennym. Obecna edukacja dla bezpieczeństwa jest kontynuacją przysposobienia wojskowego przeznaczonego dla młodzieży w wieku 16-21 lat zrzeszonej od 1948 r. w Powszechnej Organizacji „Służba Polsce”, a od roku 1952 kontynuowanego jako przedmiot w szkołach podstawowych. W 1967 roku nazwę przedmiotu zmieniono na przysposobienie obronne i przedmiot ten był realizowany w szkołach ponadpodstawowych. W roku 2009 nastąpiła kolejna zmiana nazwy przedmiotu na edukację dla bezpieczeństwa i wprowadzono go do gimnazjum i szkół ponadgimnazjalnych. Edukacja dla bezpieczeństwa obok wiedzy o społeczeństwie ma przygotować młodzież do bezpiecznego funkcjonowania w dorosłym życiu obywatelskim. Obecnie głównym celem edukacji dla bezpieczeństwa jest nauka udzielania pierwszej pomocy, poprzez doskonalenie umiejętności i nawyków działania ratowniczego. Kolejnym ważnym podmiotem wykorzystującym swoje możliwości w edukacji dla bezpieczeństwa może być Kościół. Wykorzystując treści dekalogu, ciesząc się dużym autorytetem i tradycją narodową, Kościół stwarza doskonałe warunki współtworzenia bezpiecznego środowiska lokalnego. Natomiast przykładem zaangażowania się części służb państwowych w realizację programów edukacji dla bezpieczeństwa jest Policja, która realizuje programy profilaktyczne ukierunkowane na dzieci i młodzież. Programy te mają przede wszystkim na celu ograniczenie przestępczości, aspołecznych zachowań, wzrostu zaufania społecznego do innych służb działających na rzecz poprawy bezpieczeństwa i porządku publicznego. Do innych podmiotów realizujących programy z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa należą, m.in.: organizacje pozarządowe, harcerstwo, artystyczne zespoły regionalne, które realizują edukację do wartości, wychowanie patriotyczne i obywatelskie oraz na bazie tradycji kształtują tożsamość narodową⁵³.

Zagrożenie światowym terroryzmem w połączeniu z brakiem poczucia bezpieczeństwa w życiu codziennym wyraźnie wskazują na potrzebę zwiększania działań na rzecz bezpieczeństwa i porządku publicznego. Zatem odpowiednia edukacja obywateli w tym zakresie polegająca na wykształceniu właściwych postaw społecznych, rozwinięciu świadomości oraz nauczaniu racjonalnych zachowań w obliczu zagrożeń jest jednym z podstawowych warunków stabilności i trwałości bezpieczeństwa kraju. Celem edukacji dla bezpieczeństwa jest wobec tego upowszechnianie świadomości i wiedzy o źródłach, charakterze i skutkach zagrożeń dnia codziennego i w sytuacjach nadzwyczajnych oraz opanowania umiejętności rozpoznawania, zapobiegania i przeciwstawienia się tym zagrożeniom.

⁵³ Zob. Z. Kwiasowski, *Znaczenie edukacji dla bezpieczeństwa w wychowaniu obywatelskim*, Uniwersytet Pedagogiczny im. Komisji Edukacji Narodowej w Krakowie, dostępne w Internecie: rep.up.krakow.pl/.../20150610_ra_znaczenie_educacji_dla_bezpieczenstwa_z_kwiasowski (04.03.2018).

Istota podstaw prawnych związana z tematyką edukacji dla bezpieczeństwa

Stworzenie podstaw prawnych związanych z problematyką edukacji dla bezpieczeństwa jest w zakresie kompetencji zarówno ministra właściwego do spraw edukacji - z uwagi na przypisanie mu zadań z zakresu oświaty, jak i spraw wewnętrznych - ze względu na zadania w zakresie szeroko rozumianego bezpieczeństwa i porządku publicznego. Zasadniczym aktem prawnym, który wskazuje zakres zadań poszczególnych ministrów, jest ustawa o działach administracji rządowej⁵⁴. W dziale spraw wewnętrznych obejmuje m.in. sprawy dotyczące ochrony i porządku publicznego⁵⁵. Jak wynika z przepisów ustawy każdy minister jest obowiązany do inicjowania i opracowywania polityki Rady Ministrów w stosunku do działu, którym kieruje, a także przedkładania w tym zakresie inicjatyw, projektów założeń projektów ustaw i projektów aktów normatywnych na posiedzenia Rady Ministrów⁵⁶. Ustawa określa także, że w celu realizacji swoich zadań minister kierujący określonym działem współdziała na zasadach i w trybie określonych w odrębnych przepisach oraz w zakresie wynikającym z potrzeb danego działu, z innymi członkami Rady Ministrów oraz innymi organami administracji rządowej i państwowymi jednostkami organizacyjnymi, organami samorządu terytorialnego, jak również z organami samorządu gospodarczego, zawodowego, związków zawodowych i organizacji pracodawców oraz innych organizacji społecznych i przedstawicielstw środowisk zawodowych i twórczych⁵⁷. Z przytoczonych powyżej przepisów wynika zatem, że problematyka edukacji dla bezpieczeństwa stanowi wspólny obszar zainteresowania ministrów, a tym samym zobowiązuje ich do współpracy w tym zakresie. Jest to tym bardziej istotne, iż minister kierujący określonym działem uczestniczy w krajowym systemie notyfikacji norm i aktów prawnych, tak więc prace nad zmianami w odpowiednich aktach prawnych, jak również nowymi aktami, winny być prowadzone wspólnie przez oba resorty.

Przykłady działań podejmowanych przez służby podległe Ministrowi Spraw Wewnętrznych i Administracji oraz Ministrowi Edukacji Narodowej w obszarze edukacji dla bezpieczeństwa

Policja realizuje zadania z zakresu prewencji kryminalnej poprzez programy edukacyjne o tematyce obejmującej m.in.: bezpieczeństwo ogólne, bezpieczeństwo w ruchu drogowym, ochronę mienia, walkę z patologiami. Większość takich działań skierowanych jest do dzieci i młodzieży. Działania edukacyjne podejmowane są przede wszystkim na szczeblu komend miejskich i powiatowych Policji. Wynika to z dobrej znajomości potrzeb lokalnych, posiadanych środków oraz faktycznej możliwości skutecznego działania. Priorytetowo traktowane są zadania związane z procesem kształtowania poczucia bezpieczeństwa obywateli realizowane przez dzielnicowych. Zakres działań realizowanych przez dzielnicowych

⁵⁴ Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej (Dz.U. 2017, poz. 888 t.j.).

⁵⁵ Tamże, art. 29 ust. 1.

⁵⁶ Tamże, art. 34 ust. 1.

⁵⁷ Tamże, art. 38 ust. 1.

w sposób ramowy normuje zarządzenie Komendanta Głównego Policji w sprawie metod i form wykonywania zadań przez dzielnicowego i kierownika dzielnicowych⁵⁸. Zgodnie z wytycznymi dzielnicowy realizuje zadania profilaktyki społecznej, m. in. poprzez: diagnozowanie i wskazywanie lokalnych zagrożeń oraz kierunków działań profilaktycznych, inspirowanie i współuczestniczenie w przedsięwzięciach z zakresu profilaktyki społecznej we współpracy z jednostkami samorządu terytorialnego oraz innymi podmiotami pozapolicyjnymi, realizację akcji i programów profilaktycznych we współpracy z innymi podmiotami, informowanie mieszkańców o występujących zagrożeniach i udzielanie instrukcji o sposobach zabezpieczania się, zachowania się w określonych sytuacjach oraz organizowania się w celu poprawy bezpieczeństwa⁵⁹. Akcje edukacyjne w tym zakresie w głównej mierze są prowadzone we współpracy z innymi podmiotami, takimi jak: miejskie i gminne ośrodki pomocy społecznej, ośrodki terapii uzależnień, władze samorządowe, centra pomocy rodzinie, pedagodzy szkolni i wiele innych. Policjanci biorą udział w spotkaniach z młodzieżą, rodzicami, pedagogami szkolnymi, podczas których podkreśla się potrzebę wczesnego reagowania na symptomy zagrożeń bezpieczeństwa publicznego. Prowadzone są w ramach problematyki edukacji dla bezpieczeństwa akcje edukacyjne, konkursy oraz przedsięwzięcia poruszające takie problemy jak: właściwe zachowanie na drodze, wykształcenie właściwych postaw w szkole i poza nią, zwalczanie patologii, nauka o zagrożeniach itp. Policja podejmuje inicjatywy, mające na celu uświadomienie społeczeństwu istoty zagrożeń, jakie niesie ze sobą terroryzm oraz przygotowanie do właściwego zachowania się w przypadku wystąpienia realnego niebezpieczeństwa ataku terrorystycznego. Powyższe przedsięwzięcia realizowane są poprzez prelekcje i spotkania z dziećmi i młodzieżą, przeprowadzane w ramach funkcjonujących programów profilaktycznych, szkolenia pracowników oświaty, którzy są odpowiedzialni za bezpieczeństwo obiektów lub będą przekazywać wiadomości i instrukcje z omawianego zakresu dzieciom i młodzieży, szkolenia pracowników organizacji pozarządowych zajmujących się dziećmi i młodzieżą np. ZHP, spotkania informacyjne dla rodziców przeprowadzanych na terenie placówek oświatowych, realizację działań o charakterze informacyjno-szkoleniowym wspólnie z przedstawicielami duszpasterstwa. Ponadto wszystkie jednostki organizacyjne Państwowej Straży Pożarnej realizują różnego rodzaju inicjatywy i programy w celu podniesienia stanu bezpieczeństwa obywateli. Szczególny nacisk jest położony na działania w ramach edukacji dla bezpieczeństwa wśród dzieci i młodzieży oraz na działania prewencyjne. Realizacja programów edukacyjnych odbywa się głównie poprzez: pogadanki w szkołach i remizach, pokazy ratownicze, propagowanie tematyki bezpieczeństwa w mediach lokalnych oraz w formie broszur informacyjnych czy turnieje wiedzy o pożarnictwie. Realizowane projekty mają zazwyczaj charakter cykliczny. W ramach realizacji

⁵⁸ Zarządzenie nr 5 Komendanta Głównego Policji z dnia 20 czerwca 2016 r. w sprawie metod i form wykonywania zadań przez dzielnicowego i kierownika dzielnicowych (Dz.Urz. KGP z 2016, poz. 26).

⁵⁹ Tamże, § 36 pkt 1-5.

zadań i programów na rzecz poprawy stanu bezpieczeństwa PSP współpracuje zarówno z władzami lokalnymi, komendami Policji, strażami miejskimi, Pogotowiem Ratunkowym, jak i organizacjami pozarządowymi, m.in. z Ochotniczą Strażą Pożarną, Wodnym, Górskim i Tatrzańskim Ochotniczym Pogotowiem Ratunkowym, Związkiem Harcerstwa Polskiego. Działania w zakresie edukacji dla bezpieczeństwa podejmowane są zarówno na poziomie centralnym przez Komendę Główną Państwowej Straży Pożarnej, jak i na poziomie lokalnym przez poszczególne komendy wojewódzkie PSP. Tematyka spotkań z dziećmi i młodzieżą to przede wszystkim: przeciwdziałanie wypadkom, unikanie urazów, najczęstsze przyczyny oparzeń, pożarów, zatruc. Założeniem spotkań jest też podniesienie poziomu ostrożności i wyobraźni nt. konsekwencji przebywania w pobliżu potencjalnie niebezpiecznych przedmiotów, substancji i zwierząt. Ponadto w trakcie takich spotkań można uzyskać wiedzę o bezpiecznych i skutecznych sposobach reagowania w sytuacjach zagrożenia również terrorystycznego. Obok działań edukacyjnych na poziomie centralnym jednostki terenowe Państwowej Straży Pożarnej realizują bardzo szeroki wachlarz przedsięwzięć w zakresie edukacji dla bezpieczeństwa poprzez: festyny dla dzieci, konkursy pożarnicze, mini-zawody pożarnicze dla dzieci, pokazy sprzętu, pokazy ratownictwa technicznego, wysokościowego, wodnego, medycznego. Natomiast Straż Graniczna aktywnie włącza się w organizowane przez inne organizacje oraz służby przedsięwzięcia i akcje edukacyjne. Należy tu przede wszystkim wymienić efektywną współpracę Straży Granicznej z Państwową Strażą Pożarną. W ramach wspólnych akcji prowadzonych jest szereg spotkań w szkołach podstawowych, gimnazjach oraz szkołach średnich połączonych z pokazem sprzętu. Straż Graniczna podejmuje także wiele działań we współpracy z placówkami oświatowymi w celu realizowania przedsięwzięć z zakresu edukacji dla bezpieczeństwa. Realizacja współpracy przybrała przede wszystkim formę spotkań z kadrą, dziećmi i młodzieżą szkolną. Na spotkaniach poruszana jest problematyka związana m.in. z: zapewnieniem bezpieczeństwa dzieci i młodzieży w strefie nadgranicznej czy też zachowania się w przypadku znalezienia podejrzanego wyglądających przedmiotów.

Upowszechnianie wiedzy o bezpieczeństwie oraz kształtowanie właściwych postaw wobec zagrożeń, w tym związanych z korzystaniem z technologii informacyjno-komunikacyjnych, jest jednym z podstawowych standardów funkcjonowania systemu oświaty. Ustawa o systemie oświaty⁶⁰ nakłada na szkoły korzystające z Internetu obowiązek podejmowania działań zabezpieczających uczniów przed dostępem do treści, które mogą stanowić zagrożenie dla ich prawidłowego rozwoju. Działania te obejmują w szczególności zainstalowanie i aktualizowanie oprogramowania zabezpieczającego przed treściami niepożądanymi dla uczniów. O doborze konkretnych środków i form realizacji tego obowiązku decyduje dyrektor szkoły, który sprawuje opiekę nad uczniami oraz stwarza warunki harmonijnego rozwoju psychofizycznego poprzez aktywne działania prozdrowotne. Przestrzeganie obowiązujących przepisów dotyczących bezpieczeństwa uczniów podlega nadzorowi

⁶⁰ Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. z 2017 r., poz. 2361 t.j.).

ze strony organu prowadzącego szkołę. Zagadnienia związane z tym problemem są także przedmiotem nadzoru pedagogicznego. Podstawową wiedzę dotyczącą zagrożeń występujących w świecie wirtualnym oraz zasad bezpiecznego korzystania z Internetu uczniowie zdobywają w toku obowiązkowych zajęć edukacyjnych, poczynając od szkoły podstawowej. Podstawa programowa kształcenia ogólnego kładzie nacisk na kształtowanie postawy odpowiedzialności za własny rozwój, zwraca uwagę na dbałość o bezpieczeństwo własne i innych ludzi. Obowiązkiem szkoły jest, m.in.: przygotowanie uczniów do dokonywania świadomych i odpowiedzialnych wyborów w trakcie korzystania z zasobów dostępnych w Internecie, krytycznej analizy informacji, bezpiecznego poruszania się w przestrzeni cyfrowej, w tym nawiązywania i utrzymywania opartych na wzajemnym szacunku relacji z innymi użytkownikami sieci. W trakcie kształcenia w szkole uczniowie są przygotowywani do stosowania norm prawa i zasad bezpieczeństwa przy posługiwaniu się technologiami informacyjno-komunikacyjnymi, rozróżniania pożądanych i niepożądanych zachowań innych osób w sieci, rozpoznawania przemocy w cyberprzestrzeni i reagowania na nią, a także korzystania ze środków przekazu, w tym Internetu, w sposób selektywny, umożliwiający obronę przed ich destrukcyjnym oddziaływaniem. Monitoring sieci internetowej ukierunkowany na ujawnianie w mediach społecznościowych stron, profili, grup i dyskusji związanych z treściami mogącymi stanowić zagrożenie dla dzieci i młodzieży prowadzony jest przez Policję. Strony, na których występują kwestionowane treści, niezwłocznie po ujawnieniu, są zgłaszane do administratorów serwerów do zablokowania. Policja wystąpiła do największych światowych portali społecznościowych takich jak: Facebook, Twitter, Google, Yahoo, jak i do krajowych podmiotów: Onet, Interia, WP, Wykop z prośbą o bieżące blokowanie stron z „niebezpiecznymi” treściami oraz powiadamianie Policji o pojawiających się zagrożeniach. W tym zakresie podjęto również współpracę z portalem Dyżurnet.pl działającym w ramach struktury organizacyjnej Narodowego Centrum Cyberbezpieczeństwa. Powyższe działania kompleksowo obejmują szerokie spektrum działań edukacyjno-informacyjnych, a także kwestie o charakterze profilaktycznym i prewencyjnym oraz stanowią jeden z priorytetów w polityce oświatowej państwa⁶¹.

Ponadto zaznaczyć należy, że bardzo ważnym aspektem realizacji zadań w ramach edukacji dla bezpieczeństwa jest współpraca nie tylko na poziomie krajowym, ale także międzynarodowym. Wymiana doświadczeń i przedstawienie różnorodnych rozwiązań w tym zakresie ma pozytywny wpływ na kształtowanie założeń polityki edukacyjnej w dziedzinie bezpieczeństwa. Głównym celem takiej współpracy jest ocena bieżącej sytuacji w poszczególnych krajach oraz przedstawienie propozycji zacieśniania współpracy w tym zakresie. Stan edukacji dla bezpieczeństwa jest bardzo zróżnicowany w poszczególnych państwach i w dużej mierze zależy od stopnia zaawansowania wprowadzanych reform w poszczególnych krajach i zachodzącymi w nich przemianami demokratycznymi.

⁶¹ Zob. pismo nr DWKI-WPB.5012.20.2017.DI Ministra Edukacji Narodowej M. Machałek Sekretarz Stanu skierowane do Rzecznika Praw Obywatelskich A. Bodnara, Warszawa, 18 maja 2017 r., dostępne w Internecie: <https://www.rpo.gov.pl/sites/.../Odpowiedź%20MEN%20w%20sprawie%20PEGI.pdf> (06.03.2018).

Znaczący wpływ ma również fakt przystąpienia do struktur Unii Europejskiej, gdyż działania związane z implementacją prawa unijnego oraz dostosowywanie do standardów unijnych niejednokrotnie wymusiły także reformy systemów edukacji. Polska na tle innych krajów wyróżnia się dobrym poziomem realizacji zadań związanych z edukacją dla bezpieczeństwa poprzez integralne podejście do tematyki, znajdujące swój wyraz między innymi w rządowych programach, zaangażowaniu wszystkich podmiotów władzy państwowej od ministerstwa po samorząd lokalny, wprowadzoną reformę systemu oświaty, która pozwoliła na umieszczenie w podstawie programowej wielu zagadnień dotyczących bezpieczeństwa⁶².

Podsumowanie

Poczucie bezpieczeństwa lub jego brak przesądza o jakości życia i rozwoju społeczeństwa. Dlatego ochrona bezpieczeństwa i porządku publicznego należą do zasadniczych zadań państwa. Żadne okoliczności nie mogą zdejmować z instytucji państwowych odpowiedzialności za wykonywanie zadań. Policja i inne formacje ochrony bezpieczeństwa i porządku publicznego nie powinny być zastępowane przez obywateli czy organizacje społeczne, a poprzez budowanie zaufania do nich można stworzyć bardziej stabilne społeczeństwo. Konieczne jest też zapewnienie mechanizmów stałej współpracy Policji, administracji rządowej i samorządowej, organizacji społecznych, ludzi aktywnych, aby poprawić bezpieczeństwo. Nie stanie się to z dnia na dzień. Jeżeli jednak zaczniemy pracować razem, możemy osiągnąć cel, jakim jest bezpieczniejsze życie w naszym kraju. Dlatego też by to osiągnąć elementy edukacji dla bezpieczeństwa w polskim szkolnictwie wprowadzono na wszystkich poziomach nauczania szkolnego. Powstały nowe programy nauczania i wspomagające proces ich realizacji podręczniki. Stale rozwija się współpraca międzyresortowa w tym zakresie oraz coraz częściej podejmowane są wspólne działania instytucji państwowych i organizacji pozarządowych. Istotnym ułatwieniem w dziedzinie zasad współpracy jednostek administracyjnych z organizacjami pozarządowymi i innymi jednostkami organizacyjnymi prowadzącymi działalność w sferze zadań publicznych było uchwalenie ustawy o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie⁶³. Można zaobserwować również tendencję do zacieśniania współpracy instytucji państwowych odpowiedzialnych za bezpieczeństwo na szczeblu wojewódzkim, powiatowym oraz na szczeblu gminnym. Z przedstawionego w tym opracowaniu zestawienia działań, poszczególnych jednostek administracji centralnej i lokalnej, na rzecz edukacji dla bezpieczeństwa wynika, że takich inicjatyw jest coraz więcej i są one coraz bogatsze. Natomiast jako słabe strony edukacji dla bezpieczeństwa w Polsce należy wskazać na: brak koordynacji działań i wymiany informacji między instytucjami, trudności w zakresie praktycznego wdrażania

⁶² Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji Departament Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego, *Edukacja dla bezpieczeństwa. Informacja*, Warszawa, wrzesień 2004 r., dostępne w Internecie: <https://mswia.gov.pl/ftp/pdf/edukacja-dla-bezpieczenstwa.pdf> (10.03.2018).

⁶³ Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz.U. 2018, poz. 450 t.j.).

programów, niejednokrotnie niezadowolające przygotowanie nauczycieli do postępowania w sytuacjach zagrożenia. W kontekście omawianej problematyki należy zwrócić uwagę na kwestię istnienia wielu różnorodnych programów profilaktycznych i prewencyjnych kierowanych do dzieci i młodzieży. Podsumowując można stwierdzić, że obserwujemy pozytywną tendencję w rozwoju działań na rzecz edukacji dla bezpieczeństwa. Jednakże w dobie walki z dynamicznie rozwijającym się zagrożeniem bezpieczeństwa światowego należy podjąć zdecydowane kroki mające na celu zwiększenie koordynacji działań podejmowanych w ramach edukacji dla bezpieczeństwa. Nie można bowiem zapominać, że odpowiednia edukacja, polegająca na wykształceniu właściwych postaw społecznych, rozwinięciu świadomości oraz nauczaniu racjonalnych zachowań w obliczu zagrożeń jest jednym z podstawowych warunków stabilności i trwałości bezpieczeństwa kraju.

Bibliografia

- Filaber J., *Pojęcie bezpieczeństwa publicznego w prawie administracyjnym* (wybrane uwagi) [w:] *Prace prawnicze, administratywistyczne i historyczne*, M. Sadowski, P. Szymianiec (red.), Wrocław 2009.
- Hanausek T., *Ustawa o Policji. Komentarz*, Kantor Wydawniczy Zakamycze, Kraków 1996.
- Ministerstwo Spraw Wewnętrznych i Administracji Departament Bezpieczeństwa i Porządku Publicznego, *Edukacja dla bezpieczeństwa. Informacja*, Warszawa, wrzesień 2004 r.
- Widacki J. (red.), *Ustrój i organizacja Policji w Polsce oraz jej funkcje i zadania w ochronie bezpieczeństwa i porządku (reformacja Policji - część I)*, Instytut Spraw Publicznych, Warszawa-Kraków 1998 r.
- Soler U., *Rola organizacji młodzieżowych w polskiej edukacji proobronnej - jaka przyszłość*, Edukacja-Technika-Informatyka nr 3/17/2016, Rzeszów 2016.

Akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 2009 Nr 114, poz. 946 t.j.).
- Ustawa z dnia 21 listopada 1967 r. o powszechnym obowiązku obrony Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 2017, poz. 1430 t.j.).
- Ustawa z dnia 17 maja 1989 r. o gwarancjach wolności sumienia i wyznania (Dz.U. 2017, poz. 1153 t.j.).
- Ustawa z dnia 6 kwietnia 1990 r. o Policji (Dz.U. 2017, poz. 2067 t.j.).
- Ustawa z dnia 12 października 1990 r. o ochronie granicy państwowej (Dz.U. 2017, poz. 660 t.j.).
- Ustawa z dnia 8 grudnia 1990 r. o samorządzie gminnym (Dz.U. 2017, poz. 1875 t.j.).
- Ustawa z dnia 7 września 1991 r. o systemie oświaty (Dz.U. 2017, poz. 2198 t.j.).
- Ustawa z dnia 4 września 1997 r. o działach administracji rządowej (Dz.U. z 2017, poz. 888 t.j.).

- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 r. o samorządzie powiatowym (Dz.U. 2017, poz. 1868 t.j.).
- Ustawa z dnia 5 czerwca 1998 t. o samorządzie województwa (Dz.U. 2017, poz. 2096 t.j.).
- Ustawa z dnia 21 maja 1999 r. o broni i amunicji (Dz.U. 2017, poz. 1839 t.j.).
- Ustawa z dnia 21 czerwca 2002 r. o stanie wyjątkowym (Dz.U. 2017, poz. 1928 t.j.).
- Ustawa z dnia 29 sierpnia 2002 r. o stanie wojennym oraz kompetencjach Naczelnego Dowódcy Sił Zbrojnych i zasadach jego podległości konstytucyjnym organom Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 2017, poz. 1932 t.j.).
- Ustawa z dnia 24 kwietnia 2003 r. o działalności pożytku publicznego i o wolontariacie (Dz.U. 2018, poz. 450 t.j.).
- Ustawa z dnia 13 czerwca 2003 r. o udzielaniu cudzoziemcom ochrony na terytorium Rzeczypospolitej Polskiej (Dz.U. 2018, poz. 51 t.j.).
- Ustawa z dnia 23 stycznia 2009 r. o wojewodzie i administracji rządowej w województwie (Dz.U. 2017, poz. 2233 t.j.).
- Ustawa z dnia 20 marca 2009 r. o bezpieczeństwie imprez masowych (Dz.U. 2017, poz. 1160 t.j.).
- Ustawa z dnia 5 sierpnia 2010 r. o ochronie informacji niejawnych (Dz.U. 2018, poz. 412 t.j.).
- Rozporządzenie Prezesa Rady Ministrów z dnia 10 stycznia 2018 r. w sprawie szczegółowego zakresu działania Ministra Spraw Wewnętrznych i Administracji (Dz.U. 2018, poz. 97).
- Zarządzenie nr 5 Komendanta Głównego Policji z dnia 20 czerwca 2016 r. w sprawie metod i form wykonywania zadań przez dzielnicowego i kierownika dzielnicowych (Dz.Urz. KGP 2016, poz. 26).

Netografia

- rep.up.krakow.pl/.../20150610_ra_znaczenie_educacji_dla_bezpieczenstwa_z_kwia-sowski (04.03.2018).

Inne

- Biuro Bezpieczeństwa Narodowego, „Edukacja na rzecz bezpieczeństwa” –spotkanie szefa BBN z przedstawicielami wyższych uczelni w dniu 8.01.2013 r.
- Pismo nr DWKI-WPB.5012.20.2017.DI Ministra Edukacji Narodowej M. Machałek Sekretarz Stanu skierowane do Rzecznika Praw Obywatelskich A. Bodnara, Warszawa, 18 maja 2017 r.
- Materiał z Międzynarodowego seminarium „Edukacja dla bezpieczeństwa w krajach Grupy Wyszehradzkiej”, Warszawa 19-21 maja 2004 r.

nadkom. Piotr Zalewski

Komendant Miejski Policji w Kielcach

Zamachy samobójcze w Polsce w latach 1996-2016.

Skala zjawiska i próby przeciwdziałania¹

Fenomen życia i śmierci fascynuje myślicieli i badaczy od tysiącleci. Z punktu widzenia obserwatora antynomia życia i śmierci jest zagadnieniem niezwykle ciekawym, skłaniającym do pogłębionej refleksji filozoficznej i prowadzić może do skrajnych poglądów, ocen i postaw. Eksplikacje problemu życia i śmierci stały się podstawą rozważań filozoficznych, a także badań w wymiarze biologicznym, psychologicznym i społecznym.

Wśród wielu aspektów opisu życia człowieka, szczególnie istotnym zagadnieniem wydaje się być problem umierania i śmierci. Śmierć jako zaprzeczenie życia dotyczy konfrontacji człowieka z własną śmiertelnością jako faktem egzystencjalnym, ale także z faktyczną możliwością zakończenia życia jako obiektywnym faktem, który przestaje być aktem indywidualnym, a zyskuje wymiar i kontekst społeczny. Zachowanie autodestrukcyjne, którego skutkiem jest śmierć człowieka należy do dziesięciu najczęstszych przyczyn zgonów na świecie w czasach współczesnych. Według danych World Health Organization (dalej – WHO) na świecie średnio co 1 minutę dochodzi do śmierci człowieka w wyniku targnięcia się na własne życie, a co 3 sekundy podejmowana jest próba samobójcza. Z powodu samobójstwa codziennie na kuli ziemskiej traci życie ponad 1 300 osób, a liczba prób samobójczych może być 15 razy większa².

Śmierć jest ostatecznym zakończeniem życia człowieka w wymiarze jednostkowym, ale nie można pomijać faktu, że ze względu na liczne interakcje więzi rodzinnych i społecznych wykracza ona swoimi skutkami poza wymiar indywidualny. Można odnieść wrażenie, że w świadomości społecznej kwestia samobójstw bywa przemilczana. Samo zjawisko zyskuje rozgłos medialny w momencie, gdy dojdzie już do targnięcia się na życie, a osoba, która życie sobie odbiera jest dzieckiem czy nastolatkiem, albo czyn samobójczy zaistnieje w naszym najbliższym sąsiedztwie. Być może na taką sytuację wpływ mają stereotypy dotyczące samobójstw, poprzez które społeczeństwo usprawiedliwia swoją obojętność, ignorancję czy nawet wrogość do tego zjawiska. Najbardziej rozpowszechnione

¹ Objętość pracy: 0,9 arkusza wydawniczego.

² <http://www.who.int/topics/suicide/en> (27.12.2017).

mity to np., przekonanie że: ludzie, którzy mówią o samobójstwie, nie odbierają sobie życia, samobójcy nie chcą umrzeć tylko chcą manipulować swoim otoczeniem, poprawa samopoczucia po próbie samobójczej oznacza koniec zagrożenia, wszyscy samobójcy są chorzy psychicznie³. Ważnym czynnikiem może też być obawa przed zadaniem sobie pytania, czy do tej konkretnej śmierci musiało dojść i czy zrobiono wszystko, by pomóc osobie, która poprzez odebranie sobie życia tak naprawdę woła o pomoc. Samobójstwo jest zjawiskiem złożonym i następstwem interakcji wielu czynników, dlatego bardzo ważne jest, aby do podejmowanych prób rozwiązania tego problemu czy też podejmowania działań profilaktycznych zaangażowano jak największą liczbę podmiotów reprezentujących różne dziedziny życia, gdyż problem ten należy rozpatrywać wielopłaszczyznowo z uwzględnieniem czynników biologicznych, psychologicznych, socjologicznych, kulturowych religijnych, środowiskowych⁴.

Celem artykułu jest przedstawienie zarysu tendencji problemu samobójstw występujących w Polsce w latach 1996-2016 w odniesieniu do statystyki policyjnej i opracowań naukowych, i w tym kontekście przegląd działań pomocowych bądź zaniechań, jakie podejmowane są przez różne podmioty w celu ograniczenia zjawiska samobójstw lub pomocy osobom dotkniętym syndromem presuicydalnym. W analizie skali zjawiska posłużono się metodą statystyczną na podstawie policyjnych danych, które pozwalają na opisanie dynamiki poszczególnych zjawisk w odniesieniu do zachowań, które dotyczą próby lub skutecznego zamachu na własne życie. Całość rozważań poprzedzono przeglądem oraz analizą literatury przedmiotu, zarówno krajowej, jak i zagranicznej. Całość uzupełniono o przegląd dostępnych w literaturze przedmiotu i na stronach internetowych możliwych działań i inicjatyw podejmowanych przez różne podmioty na rzecz ograniczenia zjawiska samobójstw, jak i pomocy osobom zagrożonym samobójstwem.

Śmierć i samobójstwo w perspektywie kulturowej, kryminologicznej i socjologicznej⁵

Fenomen śmierci opisany został dosyć obszernie w literaturze filozoficznej, naukowej i tradycji religijnej różnych wyznań. Poczynając od pierwszych doświadczeń i rytuałów związanych ze śmiercią „(...) ludzie Zachodu przyjmowali umieranie i śmierć jako naturalną część doświadczeń wspólnoty międzyludzkiej. Śmierć głęboko osadzona we wspólnotowych obyczajach i wierzeniach, rytuałach i praktykach jawiła się, jako »śmierć oswojona«. (...) Obyczaje kultur pierwotnych traktują śmierć jako zjawisko naturalne, obyczaje kultur

³ J. Czapska, *Zamiast wstępu, czyli o potrzebie interdyscyplinarnej refleksji nad samobójstwem jako problemem społecznym* [w:] J. Stojer-Polańska, A. Biederman-Zaręba (red.), *Samobójstwo. Stare problemy, nowe rozwiązania*, Kraków 2013, s. 9-18.

⁴ R. Kochańczyk, P. Zalewski, *Zdarzenia samobójcze na terenie województwa świętokrzyskiego w 2012 roku w świetle statystyki policyjnej*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Finansów i Prawa w Bielsku Białej, 2013, nr 3, s. 163-179.

⁵ W zależności od przyjętych założeń teoretycznych i metodologicznych można wyróżnić ponadto kierunki badań nad zjawiskiem samobójstw takie jak: filozoficzno-teologiczny, kliniczny (fizjopatologiczny, psychiatryczny) i psychologiczny, zob. M. Jarosz, *Samobójstwa. Dlaczego teraz*, Warszawa 2013, s. 26.

rozwinętych usiłują przezwyciężyć naturalność śmierci marzeniami o nieśmiertelności”⁶. Z kolei B. Hołyst podaje, że: „odczytywany z wierzeń ludów pierwotnych stosunek do zjawiska samobójstwa nie był jednolity. Niektóre ludy odnosiły się do niego z zabobnym lękiem, inne, jak np. szczepy germańskie sprzed ery chrześcijańskiej, traktowały je spokojnie”⁷.

W doświadczeniu człowieka śmierć niesie za sobą uczucia i emocje jednoznacznie negatywne, takie jak smutek, żal, rozpacz. „Śmierć dlatego jest klęską, nieszczęściem, ponieważ jest ostateczną rezygnacją ze wszystkich wartości jakie wiążemy z faktem funkcjonowania organizmu i umysłu. Miarą śmierci jako nieszczęścia jest odwrotność miary szczęśliwości życia samego w sobie”⁸. Z kolei Seneka pisząc o śmierci, konstatuje: „skoro los dobra wszystkim wspólne źle podzielił, skoro z ludzi urodzonych na równych prawach jednych oddał w poddaństwo drugim, śmierć tylko wyrówna wszystkie różnice. Śmierć jest granicą, po której przekroczeniu nikt niczego nie czyni według cudzego rozkazu. Śmierć jest momentem, w którym nikt nie odczuwa swego ubóstwa. Śmierć jest bramą, która przed każdym jest szeroko otwarta”⁹.

Współcześnie kryminolodzy definiują śmierć, wskazując na jej trzy rodzaje:¹⁰

1. naturalna/fizjologiczna – wynika z naturalnego zużycia sił zapasowych ustroju człowieka. Występuje stosunkowo rzadko jako tzw. uwiad starczy, bez ewidentnej choroby jakiegoś układu lub narządu;
2. z przyczyn chorobowych/samoistnych – jest skutkiem różnorodnych procesów chorobowych: zapalnych, zwyrodnieniowych, nowotworowych. Ten rodzaj śmierci jest głównym przedmiotem zainteresowań medycyny i lekarzy; większość zgonów z przyczyn chorobowych następuje po długotrwanie przebiegających chorobach;
3. gwałtowna – następstwo działania różnorodnych czynników zewnętrznych, które doprowadziły do zaburzeń funkcji różnych ważnych dla życia narządów, jak i czynnik sprawczy (uraz mechaniczny, uduszenie gwałtowne, zatrucie itp.) powoduje zgon.

Kryminolodzy kwalifikują samobójstwo jako trzeci rodzaj śmierci. Zainteresowanie fenomenem samobójstwa jest bardzo stare, najwcześniejsze źródła rozważają je w aspekcie aksjologicznym, znacznie później, jako zjawisko z dziedziny psychiatrii, psychologii, socjologii, antropologii społecznej czy też kulturoznawstwa¹¹. Według E. Stengla samobójstwem jest „taki rozmyślny akt samouszkodzenia, który przed popełnieniem wyklucza w świadomości sprawcy pewność przeżycia”¹².

⁶ R. Tokarczyk, *Prawda narodzin, życia i śmierci. Podstawy biojursprudenji*, Warszawa 2012, s. 359.

⁷ B. Hołyst, *Suicydologia*, Warszawa 2002, s. 69.

⁸ J. Szczepański, *Sprawy ludzkie*, Warszawa 1978, s. 186.

⁹ L.A. Seneka, *Dialogi*, tłum. L. Joachimowicz, Warszawa 1989, s. 441.

¹⁰ L. Bednarski, A. Urbaneek, *Śmierć samobójcza – perspektywa kryminalistyczna i pedagogiczna*, Kraków 2012, s. 17.

¹¹ A.M. Kola, *Samobójstwo jako problem pomocy społecznej*, Praca socjalna, 2014, nr 5 (Rok XXIX), wrzesień-październik 2014, Warszawa 2014, s. 105.

¹² B. Hołyst, *Suicydologia...*, s. 36.

Odwołując się do kontekstu kulturowego konkretne informacje dotyczące samobójstw znajdujemy w opisach życia i śmierci znanych obywateli Rzymu, a także bohaterów mitów starożytnych Greków i Rzymian. Mityczna Antygona zamurowana żywcem w grobowcu przez Kreona wybrała śmierć i powiesiła się na swojej chustce. Po śmierci Antygony z własnej ręki ginie zrozpaczony narzeczony Antygony Hajmon, potem zaś popełniła także samobójstwo jego matka Eurydyka, żona Kreona. Przykłady samobójstw znajdziemy między innymi w „Królu Edypie” Sofoklesa i późniejszym „Makbecie” W. Szekspira, „Cierpieniach młodego Wertera” Goethego, „Konradzie Wallenrodzie” A. Mickiewicza i wielu innych¹³.

Postrzeżenie i analiza fenomenu samobójstwa jako zjawiska wyjątkowo złożonego w swojej strukturze, przyczynach i skutkach znajduje swoje odzwierciedlenie także w refleksji socjologicznej. Ten kierunek badań nad zachowaniami samobójczymi jako punkt wyjścia przyjmuje społeczność, a nie jednostkę. Analizie poddany jest społeczny kontekst aktu samobójczego. Pierwszym, który na drodze refleksji socjologicznej podjął próbę opisanego zachowań samobójczych był Emile Durkheim. W wydanej w 1897 roku książce „Le suicide” określił samobójstwo jako „każdy przypadek śmierci, który bezpośrednio lub pośrednio wynika z działania ofiary, która wiedziała, że da ono taki rezultat”¹⁴. Według koncepcji Durkheima samobójstwa podzielić można na:

- egoistyczne – głównym motywem podejmowanego działania są powody osobiste, problemy, od których ofiara ucieka;
- altruistyczne – podejmowana próba samobójcza powodowana jest głównie chęcią i oczekiwaniem poprawy sytuacji innych ludzi;
- anomiczne – z powodu rozpadu więzi emocjonalnych i społecznych;
- fatalistyczne – przyczyną jest bardzo silny lęk przed nieuchronnymi, przykrymi wydarzeniami, np. przekonanie o nadchodzącej katastrofie, wizja śmierci z powodu choroby¹⁵.

Twórca suicydologii amerykańskiej E. Shneidman w swoich próbach opisywania samobójstw wyraźnie rozdziela zjawiska samobójstwa dokonanego i usiłowanego, a o samym zjawisku najogólniej mówi, że: „jest zagadką”¹⁶. Samobójstwo dokonane definiuje w następujący sposób: „we współczesnym świecie zachodnim samobójstwo jest świadomie podjętym działaniem mającym na celu samozniszczenie; jest działaniem, które można określić, jako wielowymiarowe zaburzenie występujące u jednostki, której potrzeby nie są zaspokojone i która sama definiuje problem, w którym samobójstwo spostrzega jako

¹³ R. Kochańczyk, P. Zalewski, dz. cyt., s. 165.

¹⁴ E. Durkheim, *Samobójstwo*, Warszawa 2006, s. 51.

¹⁵ Więcej na temat socjologicznej teorii samobójstw zob. M. Jarosz, *Samobójstwa. Dlaczego...*, s. 41.

¹⁶ Edwin S., Shneidman, ur. 13 maja 1918r., zm. 15 maja 2009. Psycholog klinicznym, satyrológ i tanatolog. W 1958 r. założył Los Angeles Suicide Prevention Centre, zajmujące się badaniem samobójstw i rozwijaniem centrum kryzysowego oraz metod zapobiegania zgonom. W 1968 r. założył Amerykańskie Stowarzyszenie Suicydologii. Zob. więcej <http://www.suicidology-online.com/pdf/SOL-2010-1-5-18.pdf> – (28.02.2018). Zob. A. Zwoliński, *Samobójstwo jako problem osobisty i społeczny*, Kraków 2013, s. 9.

najlepsze rozwiązanie”¹⁷. Słownikowe pojęcie samobójstwa jest odpowiednikiem tłumaczenia łacińskiego słowa *suicidium*: *suus* – własny, *cidere* – zabić, oznacza to świadomy akt samozniszczenia, spowodowany wielowarstwowym kryzysem osobowości i zmierzający do zakończenia ekstremalnie dyskomfortowej sytuacji życiowej¹⁸.

Według Światowej Organizacji Zdrowia WHO samobójstwo jest zjawiskiem wielowymiarowym, będącym wynikiem interakcji pomiędzy czynnikami biologicznymi, genetycznymi, psychologicznymi, socjologicznymi i środowiskowymi. W definicji z 1986 roku WHO definiuje, że: „samobójstwo jest aktem o skutku śmiertelnym, który zmarły ze świadomością i oczekiwaniem takiego skutku sam zaplanował i wykonał w celu spowodowania zmian przez siebie pożądaných”¹⁹.

Samobójstwa w Polsce w latach 1999-2016. Zarys skali zjawiska

Przez całe lata w różnych kulturach świata samobójstwo traktowane było jako swoisty temat tabu. Stąd też nie uważano za słuszne dokumentowanie i badanie tego zjawiska. Dopiero pojawianie się socjologii jako nauki i przemiany społeczne XIX wieku skierowały uwagę badaczy na samobójstwo jako zjawisko i problem społeczny, który ma swoją dynamikę rozwoju, uwarunkowania i skutki społeczne. Zwłaszcza wiek XX to zupełnie nowe spojrzenie na zjawisko samobójstwa. Już nie jest to okazja do ocalenia honoru czy też wyrażenia sprzeciwu wobec niesprawiedliwości. Analiza zjawiska samobójstw pozwala na rozpoznanie stopnia zagrożenia zjawiskiem, identyfikowanie osób, grup i zbiorowości, środowisk albo terenu, w którym występuje największe zagrożenie. Pozwala także na budowanie strategii i planów zapobiegania samobójstwom.

Podstawą prezentacji danych dotyczących samobójstw na terenie Polski w latach 1999-2016 była analiza statystyczna danych prezentowanych przez Komendę Główną Policji. Dane liczbowe dotyczące zdarzeń samobójczych zostały zebrane na podstawie obowiązującego w Policji Zarządzenia nr 350 Komendanta Głównego Policji z dnia 1 lipca 2003 r. w sprawie zbierania, gromadzenia, przetwarzania i opracowywania danych statystycznych o przestępczości oraz zamachach samobójczych i wypadkach tonięcia²⁰.

¹⁷ B. Hołyst, *Suicydologia...*, s. 37.

¹⁸ B. Gawda, *Samobójstwo – rodzaj śmierci dobrowolnej* [w:] *Problemy współczesnej tanatologii*, J. Kolbuszewski (red.), Wrocław 1997 s. 116.

¹⁹ A. Zwoliński, dz. cyt., s. 11.

²⁰ Dz.Urz.KGP 2003 nr 14, ze zm. Do roku 2012 dane dotyczące samobójstw gromadzone były przez Policję na podstawie druku STP 10 – „zgłoszenie zamachu samobójczego”, który wprowadzony był do systemu PSSP Temida po przeprowadzeniu i zakończeniu postępowania sprawdzającego, w trybie art. 308 k.p.k. lub postępowania przygotowawczego. Od roku 2013 zmienił się sposób gromadzenia i generowania danych statystycznych dotyczący zamachów samobójczych. Dane są wprowadzane do systemu KSIP za pośrednictwem druku KSIP 10 – „rejestracja zgłoszenia zamachu samobójczego”, bezpośrednio po zaistnieniu wydarzenia, w momencie ustalenia, że doszło do zamachu samobójczego. Dodatkowo „system” zamraża dane z miesięcznym opóźnieniem pozwalając na modyfikację w przypadku ustalenia na późniejszym etapie postępowania, że nie doszło do zamachu samobójczego, www.statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/zamachy-samobojcze/122324.Zamachy-samobojcze-od-2013-roku (28.02.2018).

W okresie od 1996 do 2016 roku w wyniku samobójstw zginęło ogółem w Polsce 101 741 osób. Liczba zgonów z powodu prób samobójczych w poszczególnych latach wynosiła średnio 5 088 rocznie. Najmniej przypadków odnotowano w roku 2007 – było to 3 530 zgonów. W 2014 r. liczba odnotowanych śmierci samobójczych znacznie przekroczyła średnią wartość dla poprzednich lat, osiągając rekordową liczbę 6 165. Dokładną liczbę samobójstw zakończonych zgonem w latach 1996-2016 przedstawiono na rycinie 1, która ukazuje, iż po stabilizacji liczby samobójstw zakończonych zgonem w latach 1996-2003, zaobserwowano trend spadkowy do 2007 roku, po czym liczba samobójstw się zaczęła wahać z wyraźnym wzrostem liczby zgonów z powodu samobójstw w 2014 roku. Tendencje spadkowe odnotowano w latach 2015 i 2016.

Według danych z lat 1996-2016 zdecydowana większość prób samobójczych była podejmowana przez osoby płci męskiej (84,25%). Udział procentowy mężczyzn wykazuje

Rok	Mężczyźni	Kobiety	Razem
2016	4638	767	5405
2015	4889	799	5688
2014	5237	928	6165
2013	5196	904	6101
2012	3569	1134	4703
2011	3294	545	3839
2010	3517	570	4087
2009	3739	645	4384
2008	3333	631	3964
2007	2924	606	3530
2006	3444	646	4090
2005	3885	736	4621
2004	4104	789	4893
2003	3890	744	4634
2002	4215	885	5100
2001	4184	787	4971
2000	4090	857	4947
1999	3967	728	4695
1998	4591	911	5502
1997	4622	992	5614
1996	4392	942	5334
Suma	85 720	16 021	101 741

Tab. 1. Liczba samobójstw w Polsce zakończonych zgonem w latach 1996-2016. Opracowanie własne na podstawie danych KGP, źródło: www.statystyka.policja.pl (20.01.2018)

niewielką tendencję wzrostową do roku 2014. Kobiety stanowiły natomiast tylko 15,75% osób, które targnęły się na własne życie. Wśród kobiet najwięcej przypadków zamachu samobójczego odnotowano w 2012 roku, bo aż 1 134 przypadki, w następnych latach wskaźnik ten systematycznie spada.

Na podstawie zaprezentowanego zestawienia stwierdzić można, że próby samobójcze podejmowane są najczęściej w grupie wiekowej od 50. do 54. roku życia²¹. Drugą grupą o dużym współczynniku ryzyka są osoby pomiędzy 45. a 49. roku życia. W grupach osób powyżej 60. roku życia skłonność do podejmowania zamachów samobójczych znacznie się zmniejsza wraz z wiekiem. Na szczególną uwagę zasługują przypadki prób samobójczych podejmowanych przez dzieci poniżej 12. roku życia. Dokładną liczbę samobójstw w poszczególnych grupach wiekowych zaprezentowano w tabeli 2 (na następnej stronie).

Na podjęcie próby samobójczej najczęściej decydowały się osoby z wykształceniem podstawowym 17 374 oraz zasadniczym zawodowym 15 204. Osoby z wykształceniem średnim to 6 895 wszystkich samobójców. Najmniej prób samobójczych podejmowały osoby z wykształceniem wyższym 2 021. W ponad 58 000 przypadków brakuje informacji na temat wykształcenia ofiary zamachu samobójczego.

Najwięcej osób decydujących się na akt samobójczy pozostawało w związkach małżeńskich, było to 42 551 osób. Stosunkowo często na odebranie sobie życia decydują się osoby w stanie kawalerskim, w analizowanym okresie osób takich było 31 153. Najmniej zdarzeń suicydalnych odnotowano wśród osób, które funkcjonowały w konkubinacie – było to 3 381 przypadków (tabela 4).

W latach 1999-2016 aż 76 435 osób podejmujących próbę samobójczą zdecydowało się na śmierć przez powieszenie. Pozostałe przyczyny to między innymi: rzucenie się z wysokości (6 559 osób), samookaleczenie (3 079), zażycie środków nasennych (2 602), uszkodzenia układu krwionośnego (1 950). Najrzadziej dochodziło do zatrucia gazem (499 osób). Dane na temat wszystkich przyczyn zgonu zaprezentowano w tabeli 5.

Profilaktyka samobójstw

Jak wynika z przywołanych danych w Polsce problemem samobójstwa najbardziej zagrożeni są mężczyźni w wieku produkcyjnym, pozostający najczęściej w związku małżeńskim, na których ciąży silna presja kulturowa i społeczna, której konsekwencją może być przekonanie, że muszą oni być silni i radzić sobie ze wszystkimi problemami. Stąd rzadziej zgłaszają się po specjalistyczną pomoc lub podejmują rozmowy o problemach z rodziną. Często powodem podejmowania próby samobójczej może być pozostawanie pod wpływem środka zmieniającego świadomość. Wśród czynników predysponujących do podjęcia próby samobójczej na pierwszym miejscu wymienić należy współistniejące

²¹ Opracowano na podstawie danych KGP za lata 1999-2016. www.statystyka.policja.pl/st/wybrane-statystyki/zamachy-samobojcze/122324.Zamachy-samobojcze-od-1999-roku.html (26.02.2018).

Wiek	Liczba
7-12 lat	111
13-18 lat	2921
19-24 lata	7258
25-29 lat	6163
30-34 lata	6191
35-39 lat	6790
40-44 lata	8178
45-49 lat	9585
50-54 lata	9963
55-59 lat	8443
60-64 lata	6199
65-69 lat	4226
70-74 lata	3065
75-79 lat	2232
80-84 lata	1483
85+	1116
nieustalony	1292

Tab. 2. Liczba samobójstw w Polsce zakończonych zgonem w latach 1999-2016 w poszczególnych kategoriach wiekowych. Opracowanie i źródło – jak wyżej

Stan cywilny	Liczba
kawaler/panna	31153
żonaty/zamężna	42551
konkubinat	3381
wdowiec/wdowa	6533
rozwód/separacja	7420
brak danych	9080

Tab. 4. Liczba samobójstw w Polsce zakończonych zgonem w latach 1999-2016 według stanu cywilnego (jw.)

Wykształcenie	Liczba
podstawowe	17374
zawodowe	15204
średnie	6895
wyższe	2021
brak danych	58624

Tab. 3. Liczba samobójstw w Polsce zakończonych zgonem w latach 1999-2016 według poziomu wykształcenia (jw.)

Przyczyna zgonu	Liczba
zatrucie gazem	499
zażycie trucizny	426
zaż. śr. nasennych	2602
uszk. ukł. krwionośnego	1915
inne samookaleczenie	3079
rzucenie się z wysokości	6559
utopienie się	16444
powieszenie	76435
rzucenie pod pojazd	2014
zastrzelenie	945
inny	4273

Tab. 5. Liczba samobójstw w Polsce zakończonych zgonem w latach 1999-2016 według sposobu popełnienia (jw.)

zaburzenia psychiczne, które w latach 2000-2012 stanowiły najczęstszą przyczynę prób odebrania sobie życia²².

T. M. Anthony podaje, że u prawie 90 procent osób, które podejmują czyn samobójczy, można zaobserwować sygnały, które świadczą o zbliżającym się kryzysie, co sprawia, że możliwe jest podjęcie działań i udzielenie takiej osobie pomocy. Pomoc taka może mieć charakter rozmowy, zainteresowania się problemami potencjalnego samobójcy, jak i spowodowania udzielenia pomocy specjalistycznej, realizowanej w ramach instytucji administracji publicznej i organizacji pozarządowych²³.

Prawo do pomocy ze strony państwa przysługuje każdemu obywatelowi. Konstytucja RP stanowi, że „każdy ma prawo do ochrony zdrowia. Obywatelom, niezależnie od ich sytuacji materialnej, władze publiczne zapewniają równy dostęp do świadczeń opieki zdrowotnej finansowanej ze środków publicznych”²⁴. Celem pomocy w przypadku osób zagrożonych samobójstwem jest przede wszystkim udzielenie pomocy w celu przezwyciężenia kryzysu, wsparcie oraz pomoc w rozwiązaniu problemów, które doprowadziły do kryzysu. Obowiązek udzielenia pomocy osobom w kryzysie nakłada na państwo ustawa o pomocy społecznej dnia 12 marca 2004 r., gdzie w art. 2.1. mówi się, że „pomoc społeczna jest instytucją polityki społecznej państwa, mającą na celu umożliwienie osobom i rodzinom przezwyciężanie trudnych sytuacji życiowych, których nie są one w stanie pokonać, wykorzystując własne uprawnienia, zasoby i możliwości” (...); pomocy społecznej udziela się w szczególności z powodu: »zdarzenia losowego i sytuacji kryzysowej« (art. 7 pkt 14), a w przypadku wystąpienia takiej sytuacji pracownik socjalny powinien udzielić pomocy w formie interwencji kryzysowej czy specjalistycznego poradnictwa (art. 36 pkt 2g, h)”²⁵.

Jak zauważa A. Zwoliński profilaktyka presuicydalna i postsuicydalna powinna być realizowana według strategii kierowanych do osób indywidualnych oraz do całych społeczności. Pierwsza polega na pracy z konkretnymi osobami potrzebującymi troski i pomocy oraz na ograniczaniu dostępu do narzędzi i środków służących popełnieniu samobójstwa, natomiast druga dotyczyć będzie diagnozowania problemów społecznych i zagrożeń, propagowaniu wiedzy na temat możliwych terapii i programów pomocy, a także zlecać badania ułatwiające diagnozowanie zagrożeń psychicznych podnoszących ryzyko zachowań samobójczych²⁶. Rola instytucji polityki społecznej w realizacji zadań profilaktyki zachowań suicydalnych polegać ma więc na wszelkiego rodzaju oddziaływaniach edukacyjnych, przeznaczonych dla całego społeczeństwa. Kształtować one mają postawy afirmujące życie, nastawione na pozytywne myślenie. Drugim poziomem profilaktyki jest

²² M. Putowski i in., *Analiza epidemiologiczna występowania samobójstw w Polsce w latach 2000-2013*, Probl. Hig. Epidemiol. 2015, 96 (1), s. 264-268.

²³ T.M. Anthony, *Dlaczego? Czyli samobójstwo i inne zagrożenia wieku dorastania*, Warszawa 1994, s. 31.

²⁴ Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483).

²⁵ Ustawa z dnia 12 marca 2004 r. o pomocy społecznej (Dz.U. Nr 175, poz. 1362 t.j.).

²⁶ A. Zwoliński, dz. cyt., s. 262.

działanie skierowane wobec grupy zagrożonej zachowaniami presuicydalnymi. Kolejnym etapem pracy jest indywidualna praca z osobami zagrożonymi samobójstwem, w tym intensywna terapia i interwencja kryzysowa. Czwartym poziomem są wszelkie działania terapeutyczne skierowane do osoby po incydencie suicydalnym. Ostatnim poziomem będzie pomoc osobom, rodzinom i pracownikom instytucji społecznych, związanych z sytuacją zamachu samobójczego²⁷.

Podobnie problematykę zapobiegania zdarzeniom samobójczym widzi M. Borowski i A. Stromecka, z tą, jednakże różnicą, że działania profilaktyczne opierają na trzech klasycznych filarach: profilaktyki pierwszorzędowej, która „ma na celu promocje zdrowia i przedłużanie życia człowieka oraz zapobieganie pojawianiu się problemów związanych z zachowaniami dysfunkcyjnymi. Akcentuje się tu szczególnie rozwijanie różnych umiejętności radzenia sobie z wymogami życia.”²⁸ Działania drugorzędowe polegać mają na pomocy osobie z widocznymi objawami kryzysu lub podejmującej pierwsze ryzykowne zachowania suicydalne. Natomiast profilaktyka trzeciorzędowa polega na interwencji po wystąpieniu kryzysu lub incydentu. Zadaniem osób pomagających jest przygotowanie osoby do powrotu do społeczeństwa i prawidłowego funkcjonowania w środowisku²⁹.

Samobójstwo jest zjawiskiem bardzo skomplikowanym i ze względu na emocje i skutki jakie wywołuje, często pozostaje tematem przemilczanym i wypieranym. Dlatego też nierzadko rodzina i znajomi osoby przeżywającej kryzys mają trudności w odczytaniu pojawiających się sygnałów ostrzegawczych, a to przecież oni mogą stanowić pierwsze ogniwo pomocy osobie zagrożonej. Biorąc pod uwagę dane dotyczące liczby samobójstw wydaje się jasne, że rodzina, znajomi i przyjaciele często są bezradni wobec sytuacji przeżywania kryzysu przez osobę najbliższą, a tragedia samounicestwienia przerasta ich i może stwarzać swoiste poczucie bezradności. Konstatacja ta prowadzi do wniosku, że potrzebna jest profilaktyka zachowań samobójczych na poziomie instytucjonalnym.

Profilaktykę presuicydalną i suicydalną podzielić można na trzy rodzaje działań społecznych. Pierwszy polega na edukacji i promocji zdrowia psychicznego w zakresie teoretycznej i praktycznej wiedzy o samobójstwach. Drugi dotyczy podejmowania różnych działań w celu neutralizacji czynników ryzyka przez rozwiązywanie zdiagnozowanych czynników ryzyka i sytuacji kryzysowych. Trzeci to opracowywanie i wdrażanie konkretnych strategii i programów pomocowych w tym zakresie³⁰.

Zagrożenia wynikające ze skali samobójstw jakie każdego roku odnotowywane są w Polsce i na świecie, sprawiają że profilaktyka wymaga zaangażowania szeregu instytucji, stowarzyszeń i organizacji, które podejmują działania na szczeblu środowiskowym, regionalnym, państwowym i międzynarodowym. Przykładem takich działań na skalę międzynarodową

²⁷ M. Skawińska, *Samobójstwa. Rola polityki społecznej w zapobieganiu i terapii*, Kielce 2003, s. 92.

²⁸ M. Borowski, A. Stromecka, *Samobójstwo jako patologia społeczna*, Płock 2010, s. 116 i n.

²⁹ Tamże, s. 121.

³⁰ B. Hołyst, *Profilaktyczne funkcje suicydologii. Suicydologia*, t. 5-6, nr 1, s. 156.

jest realizowany od 1999 roku przez WHO program zapobiegania samobójstwom SPURE – *suicide prevention*³¹. W ramach tych działań wydawane są specjalne poradniki adresowane do grup zawodowych i środowisk, które mogą odgrywać ważną rolę w zapobieganiu samobójstwom (np. służby zdrowia, nauczycieli, pedagogów, instytucji, rodzin itp.)³².

W Polsce pierwsze systematyczne i planowe działania agencji państwowych datować można na rok 2005, kiedy to polski rząd podpisał w Helsinkach „Deklarację o Ochronie Zdrowia Psychicznego i Plan Działań na rzecz Ochrony Zdrowia Psychicznego Europy”. Zapobieganie samobójstwom uznano wtedy za jeden z najważniejszych priorytetów polityki narodowej państw sygnatariuszy³³. Nad stworzeniem programu zapobiegania samobójstwom prace trwały w naszym kraju od 2011 roku, czyli od czasu ustanowienia Narodowego Programu Ochrony Zdrowia Psychicznego (grudzień 2010), który wprowadzono w życie w 2011 roku (Narodowy Program Ochrony Zdrowia Publicznego na lata 2011-2015). Zadania takie sformułowane zostały w rozporządzeniu Rady Ministrów z dnia 28 grudnia 2010 r., którym wprowadzono realizację Narodowego Programu Ochrony Zdrowia Psychicznego, gdzie w celach szczegółowych „zapobieganie zaburzeniom psychicznym” przyjęto opracowanie programu zapobiegania samobójstwom wśród dzieci i młodzieży, wśród osadzonych i funkcjonariuszy służby więziennej i służb mundurowych, ratowniczych i żołnierzy oraz całej populacji, z terminem realizacji do 2011 roku³⁴.

Narodowy Program Ochrony Zdrowia Psychicznego (NPOZP) na lata 2011-2015 zakładał realizację trzech głównych celów: promocję zdrowia psychicznego i zapobieganie zaburzeniom psychicznym; zapewnienie osobom z zaburzeniami psychicznymi wielostronnej i powszechnie dostępnej opieki zdrowotnej oraz innych form opieki i pomocy niezbędnych do życia w środowisku rodzinnym i społecznym; rozwój badań naukowych i systemu informacji z zakresu zdrowia psychicznego. Jednym z zadań w zapobieganiu zaburzeniom psychicznym NPOZP miało być opracowanie i realizowanie Programu Zapobiegania Samobójstwom w Polsce³⁵.

³¹ Zob. więcej www.who.int/mental_health/suicide-prevention/en/, http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/67604/6/WHO_MNH_MBD_00.2_pol.pdf (28.02.2018).

³² Światowa Organizacja Zdrowia, Polskie Towarzystwo Suicydologiczne, *Zapobieganie samobójstwom. Poradnik dla nauczycieli i innych pracowników szkoły*, Genewa-Warszawa 2003, s. 14.

³³ A. Zwoliński, *Samobójstwo, jako...*, s. 267. Poza Polska deklarację podpisało 52 kraje regionu europejskiego, zrzeszonych w WHO. W strategii WHO „Zdrowie 21 – zdrowie dla wszystkich w XXI wieku” sformułowano cel zmniejszenia „co najmniej o jedną trzecią współczynników samobójstw, przede wszystkim w krajach i grupach o wysokich współczynnikach”. Cel ten w wielu rozwiniętych krajach świata realizowany jest w formie krajowych programów zapobiegania samobójstwom. Pierwsze takie programy wdrożono jeszcze przed 2000 rokiem w Finlandii (1986), w USA, w Anglii (2002), Irlandii (2005) i Szkocji (2008). Na temat europejskich i światowych inicjatyw i programów zob. P. Kropiwnicki, A. Gmitrowicz, Światowe inicjatywy w zakresie profilaktyki samobójstw, *Psychiatria, Psychologia Kliniczna*, 2013, 13 (3), s. 202-206.

³⁴ http://www2.mz.gov.pl/wwwfiles/ma_struktura/docs/npoz_zdrpub_03112011.pdf (21.01.2018).

³⁵ Tamże.

Jak wynika z analizy raportu Najwyższej Izby Kontroli³⁶ z realizacji NPOZP, program ten nie był realizowany zgodnie z przyjętymi założeniami, wielu zadań (m.in. opracowania i wdrożenia programu zapobiegającego samobójstwom) po prostu nie wykonano, wielu wyznaczonych wskaźników nie osiągnięto, głównie z powodu obniżenia nakładów finansowych na opiekę psychiatryczną i leczenie uzależnień. Według sejmowej komisji zdrowia najbardziej niepokojące jest zaniechanie działań mających przekształcić obowiązujący, niewydolny system opieki psychiatrycznej w model opieki środowiskowej, co pozwoliłoby na unowocześnienie systemu, w tym dostosowanie go do potrzeb, zwiększenie dostępności, jakości i efektywności.

W lutym 2015 roku w Ministerstwie Zdrowia rozpoczęto prace nad nową edycją Narodowego Programu Ochrony Zdrowia Psychicznego, w ramach którego opracowano Program Zapobiegania Depresji w Polsce na lata 2015-2019 pozytywnie zaopiniowany przez Agencję Oceny Technologii Medycznych i Taryfikacji (AOTMIT³⁷), na który przeznaczono 9,1 mln zł oraz opracowano projekt Programu Zapobiegania Samobójstwom w Polsce na lata 2015-2019. W ramach ogłoszonego Narodowego Programu Zdrowia na lata 2016-2020, w realizacji celu operacyjnego 3: Profilaktyka problemów zdrowia psychicznego i poprawa dobrostanu psychicznego społeczeństwa, zaplanowano 2.4. Prowadzenie działań na rzecz zapobiegania depresji, samobójstwom i innym zachowaniom autodestrukcyjnym w populacjach o zwiększonym ryzyku, w tym konsultacja działań w ramach zespołu roboczego utworzonego przy Radzie do spraw Zdrowia Publicznego³⁸ oraz finansowanie działań badawczych, profilaktycznych i przyczyniających się w inny sposób do realizacji zadania. Realizator: Ministerstwo Zdrowia we współpracy z Ministerstwem Edukacji Narodowej, Ministerstwem Sprawiedliwości, Ministerstwem Spraw Wewnętrznych i Administracji, Ministerstwem Obrony Narodowej oraz podmioty wybrane w drodze konkursów ogłaszanych przez ministra zdrowia³⁹.

3 marca 2017 r. weszło w życie rozporządzenie Rady Ministrów w sprawie nowego Narodowego Programu Ochrony Zdrowia Psychicznego na lata 2017-2022⁴⁰. Realizacja zadań, które zawiera program ma zapewnić osobom z zaburzeniami psychicznymi wie-

³⁶ <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/fiasko-narodowego-programu-ochrony-zdrowia-psychicznego.html> (21.01.2018).

³⁷ Agencja Oceny Technologii Medycznych i Taryfikacji. Państwowa jednostka organizacyjna powołana do opracowywania raportów w sprawie oceny świadczeń opieki medycznej oraz przygotowywania analiz weryfikacyjnych w sprawie oceny leku, środka spożywczego specjalnego przeznaczenia, wyrobu medycznego. Zob. więcej www.aotm.gov.pl (28.02.2018).

³⁸ Rada do spraw Zdrowia Publicznego powołana została na podstawie art. 6 ustawy z dnia 11 września 2015 roku o zdrowiu publicznym (Dz.U. z 2015, poz. 1916). Rada pełni funkcję opiniodawczo-doradczą dla ministra właściwego do spraw zdrowia.

³⁹ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 sierpnia 2016 r. w sprawie Narodowego Programu Zdrowia na lata 2016-2020 (Dz.U. z 2016, poz. 1492).

⁴⁰ Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 lutego 2017 r. w sprawie Narodowego Programu Ochrony Zdrowia Psychicznego na lata 2017-2022 (Dz.U. z 2017, poz. 458).

lostronną i powszechnie dostępną opiekę zdrowotną oraz inne formy opieki i pomocy, które są niezbędne do życia w środowisku rodzinnym i społecznym, kształtować wobec osób z zaburzeniami psychicznymi właściwe postawy społeczne – zwłaszcza zrozumienie, tolerancję, życzliwość – i przeciwdziałać ich dyskryminacji, upowszechnić środowiskowy model psychiatrycznej opieki zdrowotnej, który będzie wdrażany stopniowo. Najpierw zostaną stworzone warunki do rozwoju Centrów Zdrowia Psychicznego. Następnie model „azyłowy”, który opiera się na izolowaniu osób z zaburzeniami zdrowia psychicznego w dużych szpitalach, będzie zastępowany modelem środowiskowym – zgodne z kierunkami reform psychiatrii w państwach rozwiniętych. Program przewiduje zwiększenie finansowania psychiatrycznej opieki zdrowotnej oraz wdrożenie planu przeciwdziałania samobójstwom.

Podsumowanie

Przywoływany już autor książek na temat prewencji samobójstw T. M. Anthony napisał: „nie martw się, że nie jesteś psychologiem, psychiatrą czy innym specjalistą. (...) Pamiętaj, że ponad 80% osób zagrożonych, które uzyskały pomoc, zyskały ją od niespecjalistów. Miej w pamięci to, że interwencja jest nie tyle dostarczeniem pomocy potrzebującemu, co doprowadzeniem go do źródła tej pomocy”⁴¹.

Połączenie możliwych wysiłków profilaktycznych, zarówno oferowanych przez osoby z najbliższego otoczenia, jak i przez profesjonalistów, stowarzyszenia, organizacje, instytucje, które oddziałują bezpośrednio w formie interwencji czy też wsparcia, jak i poprzez edukację, terapie itp., stwarza większe szanse na uratowanie człowieka pozostającego w kryzysie.

Bibliografia

- Anthony T.M., *Dlaczego? Czyli samobójstwo i inne zagrożenia wieku dorastania*, Oficyna Wydawnicza Vacatio, Warszawa 1994.
- Bednarski L., Urbanek A., *Śmierć samobójcza – perspektywa kryminalistyczna i pedagogiczna*, Impuls, Kraków 2012,.
- Borowski M., Stromecka A., *Samobójstwo jako patologia społeczna*, Szkoła Wyższa im. Pawła Włodkowica w Płocku, Płock 2010.
- Czapska J., *Zamiast wstępu, czyli o potrzebie interdyscyplinarnej refleksji nad samobójstwem jako problemem społecznym* [w:] Stojer-Polańska J., Biederman-Zaręba A. (red.), *Samobójstwo. Stare problemy, nowe rozwiązania*, JAK, Kraków 2013.
- Durkheim E., *Samobójstwo*, Oficyna Naukowa, Warszawa 2006.
- Gawda B., *Samobójstwo – rodzaj śmierci dobrowolnej* [w:] *Problemy współczesnej tanatologii*, Kolbuszewski J. (red.), Wrocław 1997.
- Hołyst B., *Profilaktyczne funkcje suicydologii, Suicydologia*, t. 5-6, nr 1.

⁴¹ T.M. Anthony, dz. cyt., s. 117-118.

- Hołyst B., *Suicydologia*, Lexis Nexis, Warszawa 2002.
- Jarosz M., *Samobójstwa. Dlaczego teraz*, PWN, Warszawa 2013.
- Kochańczyk R., Zalewski P., *Zdarzenia samobójcze na terenie województwa świętokrzyskiego w 2012 roku w świetle statystyki policyjnej*, Zeszyty Naukowe Wyższej Szkoły Finansów i Prawa w Bielsku Białej, nr 3, 2013.
- Kola A.M., *Samobójstwo, jako problem pomocy społecznej*, Praca socjalna, nr 5 (Rok XXIX), wrzesień-październik 2014, Instytut Rozwoju Służb Społecznych, Warszawa 2014.
- Kropiwnicki P., Gmitrowicz A., Światowe inicjatywy w zakresie profilaktyki samobójstw, *Psychiatria, Psychologia Kliniczna*, nr 13 (3), 2013.
- Putowski M., Piróg M., Podgórnica M., Zawisłak J., Pieciewicz-Szczęśna H., *Analiza epidemiologiczna występowania samobójstw w Polsce w latach 2000-2013*, *Probl. Hig. Epidemiol.*, 96 (1), 2015.
- Seneka L.A., *Dialogi*, tłum. Joachimowicz L., Pax, Warszawa 1989.
- Skawińska M., *Samobójstwa. Rola polityki społecznej w zapobieganiu i terapii*, Wszechnica Świętokrzyska, Kielce 2003.
- Szczepański J., *Sprawy ludzkie*, Czytelnik, Warszawa 1978.
- Światowa Organizacja Zdrowia, Polskie Towarzystwo Suicydologiczne, *Zapobieganie samobójstwom. Poradnik dla nauczycieli i innych pracowników szkoły*, Genewa-Warszawa 2003.
- Tokarczyk R., *Prawda narodzin, życia i śmierci. Podstawy biojurysprudencji*, wyd. 11 poszerzone, Lex a Wolters Kluwers bussines, Warszawa 2012.
- Zwoliński A., *Samobójstwo jako problem osobisty i społeczny*, WAM, Kraków 2013.

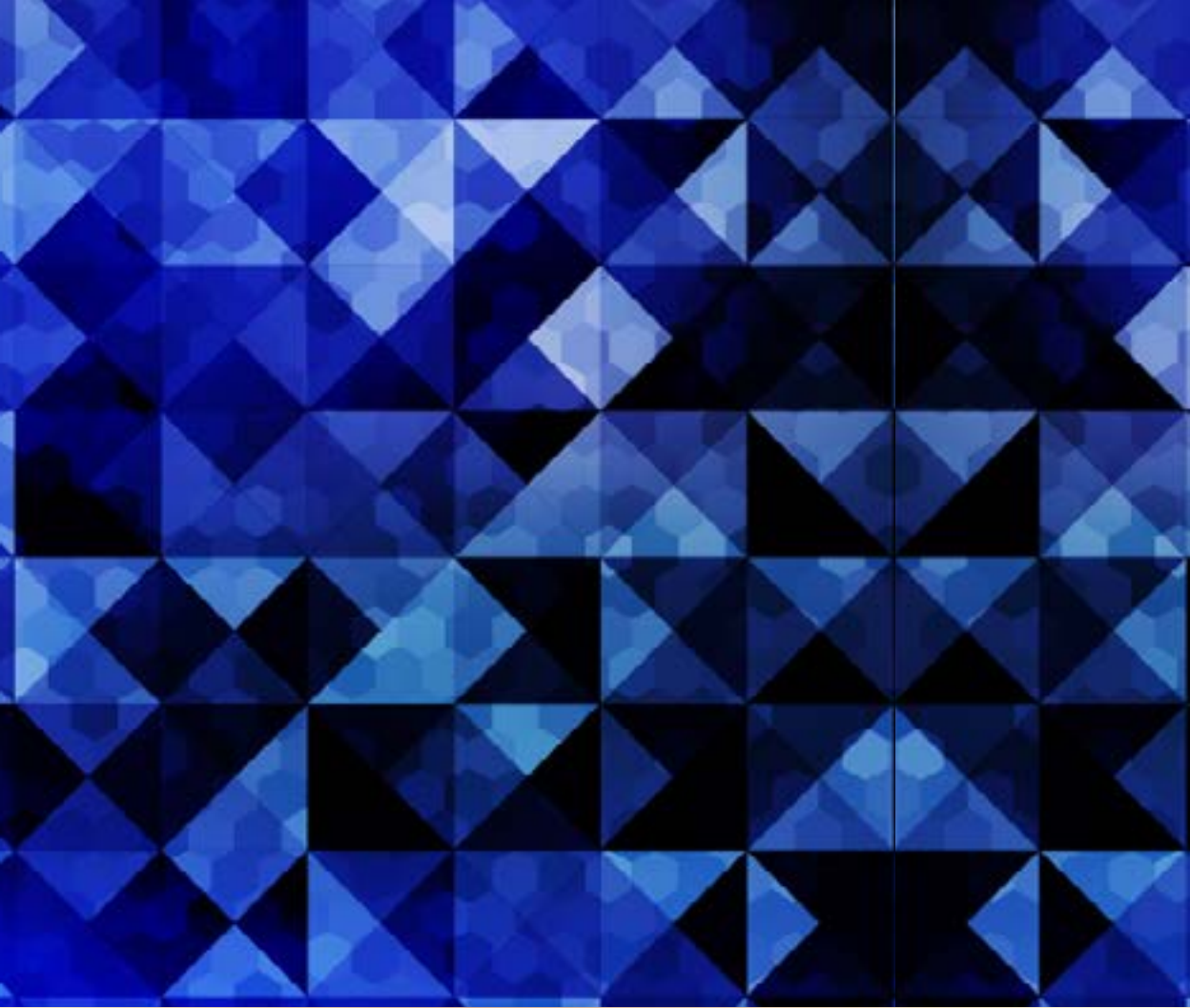
Akty prawne

- Konstytucja Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 2 kwietnia 1997 r. (Dz.U. 1997 Nr 78, poz. 483).
- Ustawa o pomocy społecznej z dnia 12 marca 2004 r. (Dz.U. 2009, Nr 175, poz. 1362 t.j.).
- Ustawa o zdrowiu publicznym z dnia 11 września 2015 r. (Dz.U. 2015, poz. 1916).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 4 sierpnia 2016 r. w sprawie Narodowego Programu Zdrowia na lata 2016-2020. (Dz.U. 2016 r., poz. 1492).
- Rozporządzenie Rady Ministrów z dnia 8 lutego 2017 r. w sprawie Narodowego Programu Ochrony Zdrowia Psychicznego na lata 2017-2022 (Dz.U. 2017, poz. 458).
- Dziennik Urzędowy Komendy Głównej Policji nr 14, z dnia 20 lipca 2003 r. z późn. zm.

Netografia

- http://www2.mz.gov.pl/wwwfiles/ma_struktura/docs/npoz_zdrpub_03112011.pdf (21.01.2018).
- <https://www.nik.gov.pl/aktualnosci/fiasco-narodowego-programu-ochrony-zdrowia-psychicznego.html> (21.01.2018).

- http://apps.who.int/iris/bitstream/10665/67604/6/WHO_MNH_MBD_00.2_pol.pdf (28.02.2018).
- www.who.int/mental_health/suicide-prevention/en/ (28.02.2018).
- www2.mz.gov.pl/wwwfiles/ma_struktura/docs/npoz_zdrup_03112011.pdf (28.02.2018).
- www.aotm.gov.pl (28.02.2018).

„Rola edukacji w procesie służącym kształtowaniu właściwych postaw na przestrzeni lat została wielokrotnie potwierdzona. To bardzo istotne, gdyż we współczesnym świecie bezpieczne funkcjonowanie człowieka wymaga od niego przyswojenia wielu informacji. Nie jest to łatwe chociażby z uwagi na liczbę aktualnie występujących zagrożeń. Dlatego też edukacja na rzecz bezpieczeństwa musi obejmować wiele dziedzin i być realizowana na wielu płaszczyznach. Aby skutecznie unikać niebezpieczeństw, które towarzyszą nam na co dzień, musimy mieć dostęp do informacji o sytuacjach, które mogą wpływać na komfort naszego życia. Skuteczność współczesnej Policji w znacznej mierze uzależniona jest od profesjonalnego przygotowania funkcjonariuszy do realizacji zadań służbowych, będącego długotrwałym procesem.”

dr hab. Andrzej Pieczywok, prof. UKW w Bydgoszczy

„Bardzo cenne w obszarze bezpieczeństwa są wszelkie inicjatywy edukacji skierowane do młodego pokolenia. W tym również prowadzone w wirtualnym świecie, którego treści w istotny sposób wpływają na postawy młodych ludzi. Dlatego też połączenie tych dwóch elementów w recenzowanej pracy wydaje mi się bardzo trafne i w pełni uzasadnione. Na szczególne podkreślenie zasługuje fakt, iż monografię tę napisali specjaliści zawodowo parający się tą problematyką. Każdy z prezentowanych problemów został bardzo solidnie przedstawiony oraz udokumentowany stosownymi statystykami i materiałami źródłowymi.”

dr hab. Jarosław Prońko, prof. UJK w Kielcach